

Szociológiai

SZEMLE

2024 /1
34. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐSÉG

ERÁT DÁVID, GEAMBAŞU RÉKA, HAVRANCSIK DÁNIEL, KISFALUSI DOROTTYA (FŐSZERKESZTŐ),
ROSTA GERGELY, SIMONOVITS BORBÁLA, STEFKOVICS ÁDÁM, TOMAY KYRA, VIRÁG TÜNDE
(FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES)

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: LIGETI ANNA SÁRA

SZAKÉRTŐI TESTÜLET

BLASKÓ ZSUZSA, CSÁKÓ MIHÁLY, CSURGÓ BERNADETT, FÉNYES HAJNALKA,
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN, HRUBOS ILDIKÓ, KUCZI TIBOR,
MOKSONY FERENC, ÖRKÉNY ANTAL, RÓBERT PÉTER, ROZGONYI TAMÁS,
SIK ENDRE, SIMONYI ÁGNES, SZALAI JÚLIA, SZIRMAI VIKTÓRIA, TAMÁS PÁL,
TÓTH ISTVÁN JÁNOS, TÓTH OLGA, WESSELY ANNA

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona

Design: Szalay Miklós

Műszaki szerkesztés: György Melinda

Szerkesztőség: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4

Levél cím: 1453 Budapest, Pf 25

e-mail: szociologiai.szemle@szociologia.hu

www.szociologia.hu

ISSN 1216-2051

Nyomda: Prime Rate Kft.

Levél cím: 1044 Budapest, Megyeri út 53.

Ügyvezető: Tomcsányi Péter

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 4** **Gerőházi Éva – Katona Nóra – Kollár Sándor:**
Stabil munkaerőpiaci helyzethez vezető utak hátrányos helyzetből kiemelkedő pécsiiek narratíváin keresztül
- 28** **Dr. Erdős Ákos:**
A fiatal rendőrök alkoholfogyasztása és az alkoholhasználat motivációja
- 48** **Földvári Mónika – Gárdos Éva Beáta:**
*Adatok az esélyegyenlőség szolgálatában:
Gyermekek fogyatékosága és egészségi okból fakadó korlátozottsága a hivatalos statisztikában*
- 83** **Zsinka Flóra:**
*Mobil szociológia?
Az új mobilitási paradigma programja a szociológia megújítására*

Stabil munkaerőpiaci helyzethez vezető utak hátrányos helyzetből kiemelkedő pécsiek narratíváin keresztül

Pathways to a stable labour market position through the narratives of people coming from a disadvantaged background in Pécs

Gerőházi Éva¹ – Katona Nóra² – Kollár Sándor³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.1>

Beérkezés: 2023.07.15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024.02.16.

Elfogadás: 2024.02.18.

Összefoglaló: Számos kutatás bizonyítja, hogy a kiszolgáltatott társadalmi csoportok korlátozott választási lehetőségekkel szembesülnek, amikor oktatási vagy munkaerőpiaci lehetőségekről döntenek. Döntéseiket számos tényező – mint az etnikai háttér, családi körülmények, korábbi iskolák – erősen meghatározza, és korlátozza őket abban, hogy a lehetőségek szélesebb körét azonosítsák. A tanulmány egy 2021–2022-ben végzett kvalitatív kutatás 40 alanyából arra a kilencre koncentrál, akik stabil munkaerőpiaci pozícióra tettek szert. A képességszemlélet (capability approach) elméleti megközelítésének gyakorlati alkalmazásával feltárulnak az észlelt és a valós lehetőségtér közötti eltérések, a sikeresnek tekintett interjúalanyok narratívái alapján pedig definiálhatók azok a „perspektívaváltások” és azokhoz kapcsolódóan a speciális pécsi intézményi környezetben megjelenő tényezők, amelyek segítségével ezek az eltérések csökkennek, és amelyek következményeként a relatív munkaerőpiaci sikerekhez vezető utak váltak elérhetővé. A kilenc interjúalanyt három csoportba sorolva válik könnyebben érthetővé a perspektívaváltásban a család szerepe, és ezáltal az interjúalanyok döntései mögötti érdemi különbségek. Ugyanakkor mind a kilenc interjúalany esetében megfigyelhető két, a többi interjúalanytól megkülönböztető közös faktor: a válságok idején is folyamatosan dolgozó szülők, akik direkt vagy indirekt mintát biztosítottak; valamint a pécsi intézményrendszer kríziseken átvezető szerepe, különösen a Gandhi Gimnázium és egyes civil szervezetek esetében. Utóbbiak kiemelik Pécsnek mint a magyarországi viszonylatban a humán szolgáltatásokkal kiemelkedően ellátott nagyvárosnak a szerepét.

Kulcsszavak: pécsi munkaerőpiac, társadalmi mobilitás, képességszemlélet, útfüggőség, reflexió

Abstract: A large body of research shows that vulnerable people face limited choices when deciding on educational or labour market opportunities. Their decisions are strongly influenced by a number of factors (e.g. their ethnic background, family circumstances or previous schooling) and limit their possibilities to realize

1 Városkutatás Kft., email: gerohazi@mri.hu

2 Városkutatás Kft., email: katona@mri.hu

3 Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Polgármesteri Hivatal, email: kollar.sandor@jozsefvaros.hu

their room of manoeuvre. The study focuses on nine out of 40 people from an in-depth interview conducted in 2021-2022 who have achieved stable labour market positions. The practical application of the Capability Approach reveals the discrepancies between the perceived and the real opportunities. In addition, based on the narratives of the interviewees who were considered successful, it is possible to define the 'changes in viewpoints' and the related factors in the specific institutional environment of Pécs that helped to reduce these discrepancies and, as a consequence, to make pathways available that led to their relative success in the labour market. By grouping the nine interviewees into three, it becomes easier to understand the role of the family in the change of viewpoints and thus the substantive differences behind the interviewees' choices. At the same time, two important common factors stand out for all 9 interviewees — unlike the other interviewees who have already entered adulthood: the role of parents who worked continuously even in times of crisis and thus provided direct or indirect models; and the role of the institutional system of Pécs in leading the interviewees through crises, notably in the case of Gandhi Secondary Grammar School in Pécs and some civil society organizations. They highlight the role of Pécs as a city with a high level of human services in Hungary.

Key words: labour market in Pécs, social mobility, capability approach, path-dependency, reflection

Bevezetés

Az Európai Unió Horizon 2020 programja által finanszírozott UPLIFT⁴ projekt keretében nemzetközi összehasonlító kutatás készült a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási, foglalkoztatási és lakhatási egyenlőtlenségéről. A kutatás 16 európai nagyvárosban vizsgálta a fiatalok helyzetét befolyásoló főbb strukturális és intézményi tényezőket, beleértve a helyi gazdasági környezetet és a nemzeti és helyi közpolitikákat. A 16 város közül 8 helyszínen mikroszintű kutatás segítette a helyben élő hátrányos helyzetek egyéni szintű narratívákon keresztüli feltárását. A nyolc város egyike volt Pécs, ahol közel harminc szakmai interjú készült helyi döntéshozókkal, a helyi hétköznapokat befolyásoló közpolitikák megvalósítóival, valamint húsz, az oktatás, foglalkoztatás és/vagy lakhatás területén nehéz élethelyzetben lévő 15–29 éves fiatallal, és húsz olyan felnőttel, akik a pénzügyi válság éveiben (2008-2010 körül) voltak fiatalok és éltek nehéz élethelyzetben.

A kutatásban az egyéni életút során meghozott lakhatási, oktatási és munkaerőpiaci helyzetet befolyásoló döntéseket meghatározó mikro, mezo- és makroszintű tényezők feltárására is kísérletet tettünk. Jelen cikkben elemzett kutatási kérdésünk ennek a mikroperspektívához kapcsolódó részét fedi le, és arra koncentrálna, hogy milyen egyéni, társas és intézményi társadalmi tényezők hatottak a hátrányos helyzetből induló egyének sikeresnek tekinthető munkaerőpiaci pozíciójának elérésére. A negyven interjúalanyra kiterjedő kvalitatív kutatás hozzáadott értékét abban látjuk, hogy egyéni narratívákba tudjuk helyezni a tipikusnak tekinthető befolyásoló tényezőket, és meg tudjuk mutatni, hogy az intézményi lehetőségekkel relatíve jól ellátott pécsi közegben miként értelmeződnek a visszatartó és segítséget nyújtó intézményi szereplők.

4 A projektről bővebb információ az Uplift-youth.eu honlapon található.

Az elemzés a képességszemlélet elméleti keretén alapszik, az egyes tényezők azonosítása során támaszkodva a magyar és külföldi oktatási és munkaerőpiaci hátrányokat és egyenlőtlenségeket leíró tanulmányokra. A negyven interjúalany közül a munkaerőpiaci helyzet alapján az általunk sikeresnek tekintett kilenc egyén életútjában azonosítottuk azokat a tényezőket, amelyekhez kapcsolódnak az eredeti élethelyzethez viszonyított alternatív utak. Az alternatív utak megértése során azokat a perspektívaváltásokat azonosítottuk, amelyek a korábbi élethelyzetre való reflexióra utalnak, majd azt kerestük, hogy a perspektívaváltást követő cselekvés milyen egyéni, családi és intézményi tényezőkre vezethető vissza. Arra törekedtünk, hogy olyan tényezőket is azonosítsunk, amelyek közpolitikai eszközök beazonosítását, létrehozását vagy fejlesztését szolgálhatják.

Hipotézisünk szerint a nehéz helyzetből induló, később relatíve sikeressé váló egyén nem egyenes úton, hanem sok megakadás, akár visszafordulás után éri el a sikert. A nehézségekkel való megküzdéshez pedig egyfajta kitartás, az átlagosnál erősebb egyéni ágencia szükséges, amely sok tényezőtől fakadhat. Feltételezzük továbbá, hogy a perspektívaváltás megtörténéséhez először egy toló (*push*) tényező megjelenése szükséges, ami valaminek az elkerülését jelenti, majd egy húzó (*pull*) faktornak is rendelkezésre kell állnia, ami feltétele annak, hogy megjelenhessen az elérni kívánt cél vagy, hogy cselekvésbe forduljon az elképzelés.

Elméleti keret

Az elméleti keretünk kialakításakor nagy hangsúlyt helyeztünk arra, hogy az egyenlőtlenségek időben strukturálódnak, egyfelől az egyéni életpálya során, másfelől a generációk között, minden esetben konkrét térbeli környezetben. Elemzésünkben elsődleges az életvilág azon részének beazonosítása, amelyet a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási és munkaerőpiaci lehetőségeikre gyakorolt hatásából adódóan konverziós tényezőként vonunk be a vizsgálatba. A tényezők konverziós jellegének elméleti alapvetése, hogy azok az azonos kiindulópályából induló egyének eltérő élethelyzeteihez vezető útjaiban azonosíthatók. Az elméleti keret hangsúlyos része az egyes szocializációs színterek konverziós szerepének áttekintésére összpontosít, amelyben így sokszor azok a fiataalkori családi, iskolai, szomszédsági környezetek jelennek meg, amelyek életkortól függően minden interjúalany esetében megfigyelhetők és elsődleges hatásokként azonosíthatók. Az elméleti keret a képességszemlélet mint szervezőelv bemutatásával lesz teljes, amely az ismert tényezők mechanizmusainak értelmezésén keresztül segít megválaszolni a kutatás kérdését.

Az egyenlőtlenségek egyik generációról a másikra való átörökítésének legközvetlenebb módja a körülmények és jellemzők átörökítése a szülőkről a gyermekekre. Az a családi környezet, amelyben egy gyermek felnő, nagy hatással van a tapasztalataira és a lehetőségeire, és ezáltal a később elért oktatási és munkaerőpiaci eredményeire, egészségügyi állapotára is, amely korrelál a jóléttel (Hedman et al. 2015, Pfeffer

2018). Az anyagi erőforrások mellett a családon belül képviselt értékek, attitűdök és törekvések is átadhatók a szülők és a gyermekek között (Glass et al. 1986). Például, a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekei nagyobb valószínűséggel szereznek később maguk is felsőfokú végzettséget, mint más gyerekek (Black et al. 2005), ahogyan a szülők segítőkészsége és különösképpen a szféra, amelyben releváns segítséget tudnak nyújtani, is befolyásolja az egyén továbbtanulási és munkaerőpiaci eredményességét (Erikson 2016, Christofides et al. 2012).

A szülői háttér sokféleképpen befolyásolja a vágyakat és a társadalmi világ észlelését, ezen keresztül pedig a fiatal álláskeresők lehetőségeit. Az egyéni attitűdök habituális nyomain keresztül a szülői státusz hatással van a megszerzett iskolai végzettségre (Bourdieu 1986). Ugyanakkor a szülői háttér az iskolai végzettségtől függetlenül is fontos lehet a munkaerőpiacon: a szülők fontos információforrást és szociális hálót jelentenek az álláskeresésben (Bourdieu 1986, Granovetter 1983, Lin 1999), továbbá munkanélküliség esetén a szülők anyagi támogatása vagy a szülői házba való visszaköltözés lehetősége lehetővé teszi a fiatal felnőttek számára, hogy hosszabb ideig keressenek munkát, ami szintén jelentősen javítja pozíciójukat az álláskeresés során (Jacob 2008).

A családon belüli kommunikáció minősége ugyancsak elsődlegesen határozza meg azt a pszichoszociális környezetet, amelyben a gyerekek elképzelik az oktatásról és munkaerőpiaci elhelyezkedésről hozott első döntéseiket, így azt is, hogy adódik-e a saját választás lehetősége a családi rendszer működéséből (Habermas 2011).

Az egyén hajlamos mintaként tekinteni mind a szülei, mind pedig a szomszédság jövedelmi szintjére, munkaerőpiaci helyzetére és társadalmi-gazdasági státuszára (Hedman et al. 2015, van Ham et al. 2014, Sharkey 2008). Bár a szegregáció fogalmát kimerítően koncentráló szegénység a magyarországi városokban a nyugat-európaihoz képest kisebb egységekben, leginkább utcák, kisebb szomszédságok szintjén észlelhető, a társadalmi rétegek közötti városon belüli elkülönülés nagyobb városi egységek szintjén is jelen van. Így a pécsi terep esetében is az egyenlőtlenségek fenntartásának egyik fontos folyamata a szomszédsági kontextus generációk közötti átörökítése. Az alacsony jövedelmű háztartásokban felnövő egyének nagyobb valószínűséggel élnek szegénységet koncentráló környéken, mint a heterogén jövedelmű városrészekben felnövőök. Hasonlóképpen, a vagyoni skála másik végén azok az egyének állnak, akik magas jövedelmű háztartásban nőnek fel egy jómódú környéken, nagyobb valószínűséggel élnek ilyen környéken a későbbi életük során, mint a heterogén környéken felnövő társaik (Toft 2017, van Ham et al. 2014), ami nem független a homofília számos területen megfigyelhető társadalmi jelenségétől sem (Lin 1999). A szegénység és a jólét egyaránt tovább öröklődik az egyes generációk között, ami esetünkben egyes pécsi szegregátumokban és Pécs környéki településeken felveti a „szegregáció ördögi körének” megjelenését (Sharkey 2008, Nieuwenhuis et al. 2020).

A városokban élő fiatalok számára a lakóhely elhelyezkedése különösen fontosnak tekinthető, mivel a fiatalok társadalmi hálózatai általában erősebben struktu-

rálódnak a szomszédság köré, mint a felnőtteké, ennek következtében a szomszédság társadalmi-gazdasági jellemzői általánosan erősebben befolyásolják, hogy a fiatal egyének milyen típusú szerepmodelleknek vannak kitéve (Galster 2005, Lupton 2006). A fiatalokra gyakorolt szomszédsági kontextuális hatások az intézmények esetében is megfigyelhetők, amelyek közül kiemelendő a helyi oktatás szerepe. Sykes és Musterd (2011) kimutatták a környék oktatási eredményekre gyakorolt hatását, vagyis az iskolákon és más helyi intézményeken keresztül a területi hatások az oktatási életútban is továbbadódnak. A szegénység, az egyenlőtlenség és a szegregáció fenntartásának fontos helyszíne tehát az iskola. Ezeknek az intézményi hatásoknak az érvényesülése közé lép be a tanulói ingázás, amely a szabad iskolaválasztás lehetősége mellett általában képes mérsékelni a környék nemkívánt hatásait az oktatási életútban. Pécssett azonban az ingázási trendek eltérnek az országos trendektől, és az ingázás nem kizárólag a magas státuszú diákok és iskolák kölcsönös választásának eredménye. Az ingázók aránya az alacsony státuszú és roma tanulók körében is jóval magasabb az országosan megfigyelhetőnél. Azt láthatjuk, hogy a társadalmi-térbeli elkülönülés mozgatórugója az etnikai alapú szegregációhoz köthető; olykor a romák is a körzeti intézménynél rosszabb intézményben koncentrálnak. Az iskolarendszerhez kapcsolódó térbeli egyenlőtlenségi folyamatok tehát Pécssett a szomszédsági hatásokból csak részben következnek, addicionális hatások az etnikai dimenzióhoz kapcsolódó útfüggőségekből, az erősödő szelekciós folyamatokból adódnak, amelyek kapcsán az iskolafenntartók felelőssége is felmerül (Zolnay 2016a).

Az iskolarendszer különböző szintjein különböző módon elérhető kilépési pontok – különösen az általános iskola 4. és 6. osztályát követően (Radó 2018) – szintén a szegregáció elmélyülését eredményezik Magyarországon (Berényi 2018). Ebbe a sorba illeszkedik az államilag finanszírozott egyházi iskolák rendszere, ahol olyan szelekciós eljárásokat alkalmaznak, amelyek segítségével azok fenntartják a vonzerejüket (Zolnay 2016b) a státusz örökítésének szándékával fellépő középosztálybeli szülők szemében (Burgess–Briggs 2010, Kegye 2015, Pusztai et al. 2023). A magas jövedelmű és magas társadalmi-gazdasági státuszú háztartásokból származó szülők nagyobb erőforrásokat képesek gyermekeik oktatásába fektetni (Schmidt et al. 2015), és azok az iskolák, amelyeknek tanulói magasabb társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkeznek, gyakran szintén több anyagi forrást és képzetesebb tanári gárdát vonzanak. A magyar iskolarendszer e két egymást erősítő folyamat korlátozatlanságával nemhogy csökkenti, hanem közvetíti a szegregáció ördögi körének hatásait, amely a mobilitási utak folyamatos szűküléséhez vezet (Kertesi–Kézdi, 2012).

Különösen a kiszolgáltatott csoportok körében a pedagógiai munka egyéni tényezői (Kovai 2011, Kende 2013), valamint a cigány diákok osztályzatokban megjelenő leértékelése játszik további fontos szerepet a szegregáció útfüggő tovább élésében a középiskolai szelekció, valamint a személyes identifikáció során (Szalai 2013), ahogyan az egyéni teljesítmény kortárs közegen belüli elismerése is alapvető befolyást gyakorol a mobilitási utak kiterjedtségére és társadalmi beágyazottságára (Kerte-

si–Kézdi 2009). A roma kortársakra vonatkozó kutatás esetében az eredmények azt mutatják, hogy bár a roma diákok motiválhatják egymást a jó teljesítményre, a többségi társadalom diákjainak motiváló ereje ennél nagyobb, amely különbségtétel képes lehet megteremteni az ún. „*acting white*” logikája szerinti differenciálódást a különböző etnikai csoportok között (Habsz–Radó 2018). Mindez biztosíthatja a saját közegben való pozíció féltéséből adódó ellenhatásokat a jobb teljesítményre, valamint a pozitív hatások visszacsatornázását az eredeti közösségbe (Ogbu 1978).

Első generációs roma értelmiségekkel végzett interjúk alapján (Boros et al. 2021) bizonyításra került, hogy a felfelé történő társadalmi mobilitás érdekében a roma diákok jelentős érzelmi és pszichikai árat fizetnek, mert az új közegben való elvárások jelentősen különböznek az otthoni elvárásoktól. Ezt az árat ugyanakkor a tehetséggonдозó programok érdemben képesek csökkenteni.

A fiatalok szegregációval összefüggő életesélyeinek az oktatás és a munkaerőpiac terén tapasztalt útfüggőségeihez kapcsolódó elemzéséhez az itt bemutatott elméletek olyan tényezők szerepére mutatnak rá, amelyek az elemzési keret konverziós tényezőihez szolgálnak alapul. Ezek a tényezők segítenek minket a különböző hatások azonosításában, ugyanakkor nem képeznek egységes keretrendszert arra vonatkozóan, hogy mely tényezők milyen útjain keresztül lehetnek képesek egyes esetekben eredményesen, más esetekben eredménytelenül hatást gyakorolni az egyének választásaira, valamint, hogy az eredményes hatások miként vezetnek sikeres perspektívaváltásokhoz.

Tanulmányunk elemzési kerete Amartya Sen (1985) által kidolgozott ún. képességszemléleten (*capability approach*) alapul. Az elmélet célja, hogy megragadja azokat a tényezőket, amelyek korlátozzák vagy lehetővé teszik az egyén számára, hogy saját értékeinek és vágyainak megfelelő életet éljen. Sen elméletében az egyén életstratégiájának megértéséhez a kiindulópontot az erőforrástér meghatározása jelenti, amely a formális jogokból és lehetőségekből álló komplex társadalmi-gazdasági környezetnek feleltethető meg, és amely meghatározza az adott terület valamennyi lakójának oktatási, munkaerőpiaci és lakhatási lehetőségeit. Az eredeti képességszemlélet szerint az egyének ideális esetben a valós lehetőségek közül, saját értékeiknek és vágyaiknak megfelelően választanak. A kiszolgáltatott élethelyzetben lévő egyének döntéseit azonban nem feltétlenül lehet értékalapú döntéseként értelmezni, mivel azok sokkal könnyebben adódhatnak kényszerek által meghatározott sajtós élethelyzetekből, valamint a korábbi döntések következményei is könnyebben jelenhetnek meg korlátokként. Az elemzési keret az egyéni cselekvés értelmezése során a döntési láncok két ideáltípusát veszi alapul: 1) az értékalapú és 2) az útfüggő választásokat, amelyek differenciálását nehezíti, hogy az értékek a körülmények internalizálása során születnek.

Az útfüggő döntésektől függően figyelhető meg, hogy a fiatalok elképzelései nem okvetlenül felelnek meg az ún. valós lehetőségeknek, lehetnek azoknál szűkebbek, de akár tágabbak, a jogi keretekkel ellentétesek is. Ez a megkülönböztetés szintén

egy új elem a Sen által kidolgozott eredeti képességszemlélethez képest, ezzel fektetve nagyobb hangsúlyt a valós és az észlelt lehetőségek tere közötti különbségtételre. Az egyén úgynevezett konverziók révén jut el a formális lehetőségek teréből az észlelt lehetőségek teréig, majd a valóban elért pozícióig. A konverziós tényezők pedig arra utalnak, hogy a különböző egyének különböző képességekkel rendelkeznek ahhoz, hogy a jogosult közpolitikákat és a biztosított jogokat lehetőségekké és választott élethelyzetté alakítsák át (Kimhur 2020: 4). Bizonyos konverziós tényezők lehetővé teszik, hogy a lehetőségtér egyes elemei láthatóvá és használhatóvá váljanak, míg más tényezők képesek elrejtetni a valóban létező lehetőségeket, ami a valós és az észlelt lehetőségtér közötti eltérést, valamint a választott működésre vonatkozó várható döntést eredményezheti.

Az interjúk elemzése során figyelembe vett konverziós tényezők három típusát különböztettük meg:

1. Az egyéni szintű konverziós tényezők az egyén pszichoszociális készletére, megkülönböztető képességeire, motivációira, értékeire, fizikai képességeire, etnikai meghatározottságra és a tágon vett társadalmi hálózatára gyakorolt hatásában betöltött szerepével vettek részt a vizsgálatban.
2. A családi szintű konverziós tényezők keretében a családot mint habitualizációs közeget vettük figyelembe az olyan tényszerű elemeket szem előtt tartva, mint a családi szereplők oktatási, foglalkoztatási, jövedelmi helyzete (és amennyi ebből a gyermek szocializációja során megjelenik), valamint a narratívában megjelenő olyan elemeket, amelyek a családon belüli értékekre, valamint az elsődleges szocializációs közeg pszichoszociális környezetére utalnak.
3. Az intézményrendszer szerepének azonosítása során részben az oktatási intézményekre koncentráltunk, és a minőséget biztosító, valamint szelekciós tényezőket vesszük sorra, és ugyancsak figyelembe vesszük a munkaerőpiaci intézményrendszer működését és hatását.

Módszertan

Kutatásunkban arra keresünk választ, hogy egyes tényezők miként járultak hozzá ahhoz, hogy a nehéz élethelyzetből induló fiatalok relatív sikereket érjenek el a pécsi munkaerőpiacon. A kérdés megválaszolásához kvalitatív módon közelítettünk, interjúkat követően fogalmazunk meg válaszokat. Az elemzés célja, hogy mélyebb egyéni, valamint társas, családi és intézményi szintű hatások mechanizmusait tárjuk fel hátrányos helyzetből induló, az interjú időpontjában azonban általunk sikeresnek tekintett munkaerőpiaci helyzetben lévő pécsi interjúalanyok esetében.

A szövegben szereplő megállapítások alapját a Pécssett 2020. október és 2022. július között végzett kutatás biztosítja, amelynek első fázisát irodalomelemzés adta, második fázisként pedig adatfelvétel következett. Utóbbi részeként közel harminc,

félig strukturált interjúra került sor a közpolitika-alkotás helyi szereplőivel. A közpolitikai háttér feltárása után személyes interjúkat készítettünk 2021 augusztusától 2022 júliusáig, összesen negyven, Pécssett vagy térségében élő személy bevonásával. Közülük húsz interjú olyan 15–29 éves fiatalokkal készült, akik jelentős nehézséggel küzdenek az oktatás, a foglalkoztatás és/vagy a lakhatás területén, míg húsz interjú olyan felnőttel készült, akik nehézségekkel a pénzügyi válság (2008-2010) idején szembesültek, függetlenül attól, hogy azóta leküzdötték azokat vagy azóta is nehéz élethelyzetben vannak. Az idősebb korosztály bevonása lehetővé tette számunkra, hogy a hátrányos helyzetet több generáció esetében, valamint életciklusokon átívelően tudjuk vizsgálni.

Az interjúalanyokat elsődlegesen a pécsi támogató intézményrendszer, aztán hálóbdamódszer segítségével azonosítottuk. Ebből következően az interjúalanyaink között döntően olyan emberek szerepelnek, akik ismerik a segítő intézményrendszer valamely részének működését, legtöbb esetben kliensként szereztek tapasztalatot az ellátórendszer működéséről. A segítő intézményrendszer részeként az önkormányzati bérlakásszektort, a családsegítő szolgálatot, a helyi civil szervezetek által nyújtott szolgáltatásokat, a Családok Átmeneti Otthonában történő elhelyezést, a hajléktalanellátó intézményrendszert, valamint a munkaerőpiaci és oktatási programokat (például Ifjúsági Garancia Program, Arany János Tehetséggondozó Program, Tanoda programok) kezeltük.

Az interjúalanyok kiválasztása során törekedtünk az egyes szociodemográfiai dimenziók, valamint az ellátórendszerbeli tapasztalatok mentén heterogén összetételre annak érdekében, hogy minél változatosabb élethelyzetben lévő egyének narratíváit ismerjük meg. A hátrányos helyzet minél változatosabb formáinak feltárására való törekvésünket az alábbi táblázat összegzi:

1. táblázat: Az interjúalanyok főbb jellemzői

		Jelenlegi fiatalok	Korábbi fiatalok
Nem	Férfi	6	7
	Nő	14	13
Etnikai háttér	Roma	8	9
	Nem roma	12	11
Lakóhely	Keleti városrész (Meszes, Györgytelep, Hősök tere)	8	5
	Kertváros (lakótelep)	3	7
	Gyárváros	1	2
	Külső területek (Patacs, Vasas, Somogy)	4	2
	Pécs agglomerációja	4	4
Kor	15–19	8	
	20–24	6	
	25–29	6	
	30–34		8
	35–39		6
	40–43		6

Gyerekek száma a családban	Nincsen	10	8
	1-2	5	7
	3+	5	5

Az interjúk során sorvezetőt alkalmaztunk, ugyanakkor a félig strukturált formának megfelelően a kérdések sorrendje és a lekérdezés pontos formája egyénenként eltért. A hozzávetőlegesen két óra terjedelemben zajlott interjúk fő szervezőelvé az egyéni narratívák megragadása és segítő kérdésekkel történő kibontása volt a munkaerőpiaci, oktatási és lakhatási helyzetet és lehetőségeket illetően.

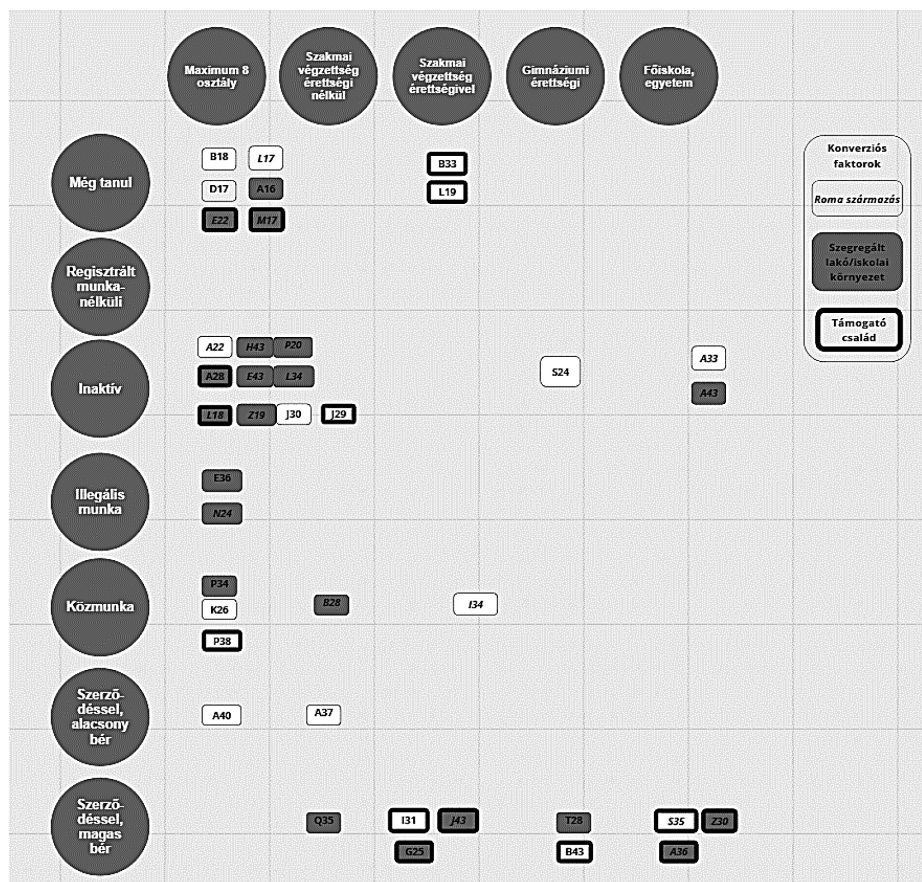
Az interjúkat hangrögzítést, majd szoftveres leírást követően elemeztük. A képesszemplélet által megkülönböztetett tényleges és észlelt lehetőségtér eltéréseinek azonosítása érdekében szoftveres tartalomelemzéssel jelöltük az összetartozó részeket, majd azokat táblázatos áttekintésben értelmeztük. Az észlelt és valós közti eltérések, valamint a narratíva részét képező konverziós tényezők említési kontextusának értelmezéséhez részlegesen a szekvenciaelemzés módszertanát alkalmaztuk, amelynek ismeretelméleti alapjai a fenomenológiában gyökerező hermeneutikai körökhöz vezethetők vissza, és amely a narratív interjúelemzés repertoárjának része.

Az elemzés

Jelen cikk nem azonos mélységben foglalkozik az összes interjúalannyal. A következő fejezetben arra a kilenc élettörténetre fókuszálunk, amelyet sikeresként azonosítottunk az elemzés során, és amely esetekben végül a perspektívaváltásokat kiváltó tényezőket vizsgáltuk. Ezt megelőzően fontos definiálni, hogy mit tekintettünk sikernek és mit perspektívaváltásnak, valamint hogy miként kezeltük az időbeliséggel összefüggően eltérő társadalmi kontextusból adódó különbségeket.

A siker fogalmát a munkaerőpiaci helyzet alapján értelmeztük, és azokat a személyeket tekintettük sikeresnek, akik határozatlan idejű munkaszerződéssel és a Baranya megyei átlagkereset feletti jövedelemmel rendelkeznek. (Tehát akik az alábbi ábra legalsó sorában helyezkednek el.)

1. ábra: Az interjúalanyok pozíciója munkaerőpiaci és oktatási helyzetük alapján

Az interjúk elemzése során a képességszemlélet keretrendszerét használva azonosítottuk azokat a tényezőket, amelyek magyarázhatják a munkaerőpiacon sikeresnek tekinthető interjúalanyok a többi interjúalannal való összevetésben érzékelhető élethelyzetbeli különbségeit. A konverziós faktoroknak tekintett tényezők narratívában történő azonosítása során vettük észre, hogy az egyes erőforrások/képességek elmesélésében tetten érhetők a korábbi élethelyzetre való reflexióra utaló fordulatok, amelyen keresztül az egyén eltávolodása jelenik meg a közvetlen környezetének a hit- és/vagy értékrendszerétől. Ezeket nevezzük perspektívaváltásnak. Bár megfigyelhető, hogy az egyén képessé válik kívülről rálátni saját magára, ugyanakkor azt nem szükségszerűen követi a korábitól eltérő hit- és/vagy értékrendszer alapján szerveződő cselekvés. Ebben a tanulmányban a perspektívaváltást követő cselekvések és a konverziós tényezők viszonyát is vizsgáltuk annak érdekében, hogy jobban megértsük, az egyének milyen utakon képesek a kiazonosulást követően eredményesen változtatni az élethelyzetükön.

Három főbb perspektívaváltás-típust azonosítottunk a kilenc sikeresként azonosított interjúalany életében. Az interjúalanyok egy részében közös vonásként fedeztük fel, hogy elbeszélésükben a szülőkkel szembeni perspektívaváltás jelenik meg először. Közös bennük, hogy a szülők (vagy legalább az egyik szülő) hit- és/vagy értékrendszerével szemben határozzák meg magukat. Az interjúalanyok egy másik csoportja szintén nem a neveltetéséből hozza az adott életkörnyezetére való kritikai reflexiót, azonban elbeszélése során nem a családdal szembeni azonosulás hangsúlyos, hanem a családi környezeten kívüli tényezők szerepe, tipikusan valamely külső szereplő inspirációja. Végül a harmadik csoport abban tér el jelentősen az előzőektől, hogy az adott élethelyzet kritikus szemlélete a neveltetés fontos eleme, így a családon belül az általunk perspektívaváltásnak nevezett eseményben sokkal inkább a váltás eredményessége a nővum. A három típusú perspektívaváltást így a családtörténethez való viszonyulás, valamint a perspektívaváltás jellege alapján az alábbi neveken illetjük:

1. első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a családdal szembeni meghatározáshoz köthető;
2. első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója döntően a külső inspiráció hatásaként jelenik meg;
3. másodgenerációs perspektívaváltók, akik a szülők motivációs rendszerét munkaerőpiaci sikert eredményezően követik.

Fontos megemlíteni, hogy ezek a kategóriák részben kölcsönhatásban vannak a társadalmi kontextus időbeli változásával. A generációk közötti perspektívaváltás egyes esetekben összefügg a rendszerváltással és a bekövetkező társadalmi változásokkal, aminek egyik lehetséges példája az oktatási rendszerhez való általánosabb hozzáférés és a teljes foglalkoztatottságból a foglalkoztatottság bizonytalanná válna felé történő radikális változás.

Az alábbiakban a kilenc, sikeresnek definiált interjúalany narratíváit mutatjuk be részletesebben. A bemutatás során álneveket használunk, ugyanakkor jelezzük az elbeszélő interjúkori életkorát, mert ez a narratíva értelmezésében is kulcsfontosságú.

1. Első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a családdal szembeni meghatározáshoz köthető

Első generációs perspektívaváltóknak azokat az interjúalanyokat tartjuk, akik a családi magatartásmintákkal szemben definiálják a saját céljaikat. Ezek a magatartásminták nem feltétlenül csak az oktatáshoz, kívánatos munkahelyhez kötődnek, hanem lehetnek szélesebb körben értelmezett minták is, amelyben megjelenik a család mint támogató struktúra szerepe vagy hiánya.

A 28 éves Tamara elbeszélésében a szülők mintáival való szembehelyezkedés érhető tetten elsősorban a család szerepével, a tanulási ambíciókkal és a folyamatos önérvényesítéssel kapcsolatban. Tamara egy belvárosi szegregátumban, majd a me-

szesi városrészben, önkormányzati bérlakásokban nőtt fel, és a későbbi kapcsolatai is ezekhez a területekhez kötődnek. A szülőknek általános iskolai végzettsége volt, alacsony státuszú munkákat végeztek. Tamara 16 évesen gyermeket szült, otthagya a középiskolát, és élettársa családjához költözött, amikor az édesanyja elküldte ott-honról. A szülők elváltak, az édesanyja instabil személyiség, aki nem tudott támaszt nyújtani a gyermekének annak krízishelyzeteiben. Ennek ellenére Tamara leérett-ségizett, OKJ-tanfolyamot végzett, és stabil állással rendelkezik. A szűkebb családjában a támogató közeget nem lehetett azonosítani, azonban a tágabb családjában voltak pozitív minták (nagy-nénik, unokatestvérek körében magasabb képzettség és stabil családi minták is megtalálhatók). Ennek ellenére szerezte meg az érettségit már felnőtt fejjel, hogy az élettársa és családja sem támogatták ebben. Nem tudni biztosan, hogy az ambíció és a folyamatos fejlődés iránti elköteleződés miből fakad. Az látható az élettörténetében, hogy az önállóságát szerette volna minél stabilabb alapokra helyezni, és a családja és párkapcsolatai által megkérdőjelezett énképet megerősíteni: *„azért, mert nekem kell egy pozitív visszajelzés, hogy én igenis meg tudom csinálni”*. Tamara a szükséglet felismerve, hogy a kislánya születése után hamar munkába kellett állnia, albrételet kellett fizetnie, egy gyermekelhelyezési pert kellett menedzselnie, mozgósítani tudta az egyéni tartalékait, és élete egy későbbi szakaszában a tanulással kapcsolatos álmait is meg tudta valósítani: *„Nekem igazából az az álmom, hogy családsegítővel dolgozzak, vagy gyerekekkel foglalkozzak. Csak ugye ez sok idő, pénz. Ugye, hogy mondjuk egy diplomát azért az ember megszerezze, és a ... (kislánya) jár tanodába, és ott az egyik angoltanár mondta, hogy az ő fodrásza hallotta, hogy jelentkezett erre a képzésre, és hogy ingyenesen hirdeti a Keró Pécsen. És hú, mondom, akkor jó, akkor én is megyek. Még jó, hogy megyek, mert imádok menni.”* Az önérvényesítésben és az egyéni céljai elérésében intézményi oldalról is kapott segítséget. Részben mind a piaci, mind a közszférabeli munkáltatói rugalmas kereteket biztosítottak számára a tanuláshoz és a gyerekneveléshez. Részben pedig szerepet játszott a sikerében az ugyancsak nagyon rugalmas Gandhi Gimnázium, ahol esti tagozaton végzett össze-vont éveket és szerezte meg az érettségéhez szükséges angol nyelvvizsgát.

A 35 éves Simon az iparban dolgozó szülők gyermekeként nőtt fel édesanyjával és mostohabátyjával. Anyukája mindössze hét osztályt végzett. Gyerekkorában költöztek édesanyjával és mostohabátyjával Pécs szegregált területére, ahol kora felnőtt koráig élt. Jelenleg egy hulladékfeldolgozóban dolgozik nyolc órában, határozatlan idejű szerződéssel, a Baranya megyei átlagfizetés feletti jövedelemért. Napjainkban Pécs külterületén él egy saját tulajdonú ingatlanban, amit ő vásárolt állami támogatás igénybevételével. Az interjú narratívája alapján egy fő perspektívaváltást azonosítottunk: a szegregált területen sokan éltek segélyből, amit az interjúalany mindenképpen el akart kerülni. Egyénileg megtapasztalta, hogy segélyből nem lehet megélni, illetve, hogy mennyire nem nyújt valódi segítséget a munkaügyi központ. Mindez azt az egyéni hiedelmét támaszthatta alá, hogy a pénzért meg kell dolgozni. *„Hát ez az, az embernek dolgoznia kell normálisan. Nem hivatalból hivatalba járni és*

kuncsorogni a segélyekért.” Ez a hiedelem a talán túlzónak mondható önállóság hiedelmével párosulva még jobban erősítheti az interjúalanyban az egyéni felelősség érzetét: *„Én mindent megoldok egyedül. Az a biztos. Nem kell hálálkodnom, meg köszönetet mondanom.”* Az interjúalanyban van egy egyéni elvárása a fizetés tekintetében *„Ahol dolgoztam, a tatarozó, az elég silány pénzt fizetett”,* amiért cserébe viszont hajlandó „áldozatot” hozni: *„Volt cégem is mondtam, hogy inkább elmegyek a szarba turkálni? Hát, mondom, több pénzért, ja. Én nem vagyok finnyás.”* A segéd munkásként megtapasztalt kifizetésbeli bizonytalanságtól elhatárolódva, a közmunkában, illetve a jelenlegi munkájában is fontosnak tartja a szerződés biztonságát. Amikor közmunkában dolgozott egy ideig, akkor annak a biztonsága nagy értékkel bírt számára. *„Nem volt olyan, mert nem mertem lépni. Ez biztos volt. Ezt tényleg behosszabbították mindig (...) Én már csak arra megyek, hogy bejelentett legyen. Hát meg a nyugdíj is.”* Simon szakmája festő, amit eredetileg nem tervezett. *„Nem szerettem volna festő lenni. Elkapkodtam. Csak nagyon sokáig vártam, és bökni kellett.”* A továbbtanulásban a tanárok támogatták, de azt teljesen rábízta, hogy mit fog tanulni. Végül nem a saját szakmájában kötött ki, sok mindent eltanult, megfigyeléssel, végül pedig biztonságos, stabil munkahelyen, alkalmazotti státuszban állapodott meg. Nagyon érdekes, hogy Simon narratívájában a szülők egyáltalán nem merülnek fel semmilyen döntés kapcsán. Az az elvárás merül fel az apa részéről, hogy neki is a húsiparba kellett volna elkerülnie. *„De mondjuk furcsállta faterom, hogy nem a húsiparba kerültem el, mert nálunk mindenki húsiparis.”* Anyukájáról pedig akkor beszél, amikor említi, hogy a fiatalon megkeresett pénz egy részét saját motivációjára leadta neki, akár feltételezhető, hogy a másik kereső szülő szerepét tölthette be ezáltal. Összességében láthatjuk, hogy az egyéni felelősségtudat az, ami Simont vezethette a stabil munkahelyéig, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a felelősségtudat mellől látványosan hiányzik a támasz, a segítség Simon életében, ami talán akadály lehet a kiteljesedéshez vezető úton.

A ma már könyvelőként dolgozó, 25 éves Gabriella buszsofőr apuka és a világitástechnikai felszerelések gyártásában részt vevő anyuka gyermekeként nőtt fel. Kezdetben mindannyian az anyai nagymama önkormányzati lakásában éltek, általános iskolás korában azonban szülei Kertvárosban szereztek önállóan önkormányzati lakást és különköltöztek a nagyszülőktől. Rövid, nagyszülőktől külön töltött időt követően Gabi visszakerült a nagyszülőkhöz: *„még általánosan olyan ötödikes, hatodikos lehettem, akkor én nagyon sokat bent aludtam náluk, és akkor egyszer csak ott maradtam”.* Mára összesen heten testvérek, de egyedülként ő nevelkedett a nagyszüleivel. Párjával olyan személyt választott, aki szintén a nagyszüleivel nevelkedett. Gabi versengő személyként jelenik meg az interjú során, aki több pénzügyi témájú versenyen is részt vett a tanulmányai alatt. Egy kertvárosi általános iskolába járt, majd a bátyja példáját követve egy uránvárosi középiskolában tanult tovább. Ez ugyanakkor nem szülői/nagyszülői autoriter nevelés következményeként, hanem Gabi narratívájában a saját döntésének eredményeként jelenik meg. A perspektíva-váltás az osztályfőnök személyéhez kötődik, aki eredményesen közvetítette számá-

ra azt a gondolatiságot, hogy az útja nem eleve elrendeltetett, és szembement azzal az iskolán belüli vélekedéssel, hogy az osztály, és benne ő eleve rossz lenne: *„nem az volt, hogy te hülye gyerek vagy, te idióta vagy, hanem hogy egy kicsit a dolgok mögé nézett, mert hogy oké, hogy ő is nagyon rossz, de akkor a családi háttere az még rosszabb (...) hogyha valaki piszkált minket, akkor igenis odaállt hozzánk és megvédett minket. (...) Szóval az általános az nagyon meghatározó volt (...) Mindig biztatott minket, hogy tanuljunk, hogy jobbak legyünk, hogy versenyezzünk, hogy mutassuk meg a két osztálynak, hogy mi vagyunk a legjobbak, ő tényleg így vállalt el.”* Az osztályfőnök megadta azt a bizonyosságot, hogy az eredményessége és megítélése az ő kezében van, képes arra hatást gyakorolni, és ez habituálisan megjelenik az önfegyelmében és függetlenségében. Gabi cselekvőképességére példa a különböző versenyeken való részvétel, valamint a továbbtanulásának menedzselése azt követően is, hogy nem vették fel egyetemre. Megfigyelhető azonban a munkaerőpiaci elhelyezkedésben is, amelyre az Ifjúsági Garancia Program keretében került sor, és amely jól testesíti meg azt, hogy az interjúalany megközelítésének egy fontos eleme, hogy a lehetőségekben lehet hinni, azokat lehet használni. Értelmezésünkben Gabi az osztálya részeként rossznak bélyegzéssel szemben váltotta át azt a munkaerőpiaci elutasításokkal teli életet, amellyel a szülei voltak kénytelenek szembesülni, és ezzel szembehelyezkedve határozta meg magát. Az osztályfőnök így egy olyan személyként jelent meg, aki képes alternatív utat megjeleníteni a szülőkkel szemben, amely hamar visszaköszön az életútban a nagyszülőknél nevelődés formájában.

Az adatfelvétel idején 31 éves, biztosítási tanácsadóként dolgozó Ilona Abaligeten nőtt fel. Apja bányászként, anyja szakácsként dolgozott. A bánya bezárását követően apja alkoholbetegségével egyidejűleg szülei elváltak, amikor ő 14 éves volt, ekkor költözött édesanyjával és nővérével Pécsre, ahol az apuka kieséséből következően felhalmozott adósságok törlesztésével telt az idő. Az interjú pillanatában kisfiával és időszakosan a külföldön dolgozó férjével él Kertvárosban jelképesnek tekinthető nyomott áron, magánpiaci albérletben. Az iskolaválasztás során a nővérét követte az egyik közismert szakközépiskolába, ahonnan négy társával együtt rúgták ki rossz magaviselet miatt, és a város egy stigmatizáltabb szakmunkásképzőjébe került – ahonnan szintén hamar távozott: *„Három hétig jártam az ... (iskolába) és kirúgattam magam. Mert egyszerűen nem voltam képes, nem vette be a gyomrom ezt az egészséget. Mondom, azért én ezért ennyire nem vagyok rossz. Tehát, hogy itt aztán valami változás kell, hogy legyen. És tomboltam, romboltam, három hét alatt kirúgtak, üvöltöttem minden tanárral. Gondoltam, az majd hatásos, de hatásos is lett.”* Annak köszönhetően került a Gandhi Gimnáziumba, hogy az egyik szomszéd ebben az iskolában dolgozott nevelőként, és ajánlotta anyukájának, hogy jelentkezzenek. *„És akkor, mikor bekerültem a Gandhibába, ott azért sokkal másabb volt. Szóval az olyan volt, mint egy család. Ott mindig figyeltek rám, ott nem tudtál késni (...). Szociálisan szerintem nagyon sokat adott a gyerekeknek.”* A Gandhi Gimnázium után Székesfehérváron vett részt OKJ-s képzésen, de a rossz kollégiumi elhelyezés következtében inkább eljött, visszatért

Pécsre. Ezt követően huzamosabb ideig anyukája mellett, majd tőle függetlenül dolgozott vendéglátásban, egészen a jelenlegi álláshelyének megtalálásáig. Ahogyan az interjú során is megjelent, rossz magaviseletével arra törekedett, hogy a szakmunkásképzőben tanuló diákoknál jobb életlehetőségeket érjen el. Értelmezésünkben ugyanakkor visszatérő az a feltételezés, hogy kirúgatásai nem függetleníthetők a családrendszeren belüli változásoktól, az apa családból való kikerülésétől, amely megjeleníti azt a képet, amelyben a fiatal lány arra kíváncsi, hogy ő meddig mehet el anélkül, hogy az apjához hasonlóan kikerülne a családból. Értelmezésünk szerint tehát az oktatási intézményekből való kikerülés a családon belüli változásokból következő feszültségek leképeződése az intézményrendszer szintjén. Ebből adódóan bár Ilona részben apjával, részben az általa megtestesített perspektívához köthető gyenge oktatási intézményekkel szemben határozza meg magát, fő húzóerőként a család részeként való megmaradás motivációját azonosítjuk, amelyhez eredményesen kapcsolódik az anya támogatása és a Gandhi Gimnázium kezdeti működési modellje. Ezen az alapon indulva, a Gandhi Gimnázium biztosította lehetőségeket eredményesen használva jut el oda, hogy az interjúalanyok közül ő ma az egyik leg-sikeresebb munkaerőpiaci pozícióban lévő személy.

2. Első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a külső inspiráció hatásaként jelenik meg

Az előző csoport tagjaival szemben az első generációs perspektívaváltók másik csoportja nem a családjá és szülei által közvetített szélesebb értelemben vett értékekkel szemben definiálja a saját céljait. A családi szemlélet kritikája nem jelenik meg központi tényezőként abban a folyamatban, amelynek eredményeként új típusú célok válnak az egyének számára megfogalmazhatóvá. Ez az egyén elbeszélésében sokkal inkább kötődik külső, jellemzően az intézményrendszer egyes szereplőin keresztül érkező motivációkhoz.

A következő interjúalany, Bogi egy Pécshez közeli faluban nőtt fel, édesanyja boltban dolgozott, édesapja pedig szakmunkásként. Hárman testvérek, a húga már érettségit szerzett. Egy Pécshez közeli városban kezdett továbbtanulni, de ott tanulási nehézségek és többszörös bukás miatt úgy döntött, hogy egy másik nagyváros iskolájába megy át. Ebben a nagyvárosban laktak a nagyszülei, akikhez költözött. Ebben a döntésében az édesanyja támogatta. A továbbtanulásában bizonytalan volt: „Hát, nem tudom, hogy a felszolgálói az hogy jött. Hát, a többi az nem szerettem volna lenni, és akkor szerintem így(...), nyáron Balaton(...), tudod, kis nagyobb pénzkereseti lehetőség. Meg azért itt a környékben is vannak éttermek, ahol el lehetett volna helyezkedni. (...) És akkor anyuval úgy döntöttünk (...)” Az érettségi nem volt akkor Bogi lehetőségeterében. A szülei akkori hiedelemrendszerében a szakma mint jó kereseti lehetőség volt az alapvető. Bogi ebből a perspektívából lépett ki, amikor körülbelül negyvenévesen esti iskolában letette az érettségit. Itt a perspektívaváltást és a cselekvést feltehetően Bogi munkaerőpiaci tapasztalatai, lehetőségeinek átlátása és a jelenlegi

munkahelyén lévő, érettségizett kollégáktól kapott motiváció tette lehetővé. *„Én a szüleimtől, mivel ők is szakmunkások, azt hallottam, hogy az embernek legyen egy szakmája, abból tud keresni. Az érettségi az nem, meg ugye nem támogattak annyira ebben. És akkor így lett végül is érettségim, a kollégáim által.(...) De hát aztán ugye nem csak egy papír, mert az embernek azért a fizetése is emelkedik általa.”* Bogi a szakma elvégzése után gyermekvállalás miatt maradt ki a munkaerőpiacról, miközben falura költöztek a gyerekeivel. Helyben, strukturális okok miatt, a munkaerőpiac szűkössége mellett a helyi lehetőségekkel sem tudott élni. Nem vették fel sem a helyi közintézménybe, sem a boltba. Így került végül a közmunkaprogramba. *„Nem volt más lehetőségem (...) csak a közmunka maradt.”* A biztonságot kívülre helyezte a munkájában. *„És hál’ Istennek olyan szerencsés voltam, hogy mindig hosszabbította a polgármester.”* A közmunkaprogram-beli ismertsége révén jutott a mostani munkájához. Ugyanakkor a projektalapú munka miatt bizonytalan volt a jövője. Itt szintén egy perspektívaváltással és cselekvéssel lépett egyet, mert felismerte a munkaerőpiac szűkösségét és az elfogadás helyett a nagyvároshoz közelebb költözéssel a lehetőségek növelését választotta, amihez a falusi CSOK-ot is meg tudta szerezni. Az ehhez szükséges kevés önerőt a család pótolta ki. A költözés másik okaként a gyermekei iskoláztatását említi, hogy az infrastruktúra is jobb a városhoz közelebbi faluban, így könnyebb az ingázás. *„Semmiféleképpen nem maradtam volna a településen. Direkt az volt a cél, hogy innen el. (...) Mert ugye annak értelme nem lett volna, hogy most (...) mondjuk, leköltözzek ide, mert attól még ugyanitt vagyok, attól még ugyanazok a lehetőségeim, és nincsen más.”* Összességében Bogi a szülők értékrendje mentén haladt, majd a tér változása és közvetlen környezetének, kollegáinak hatására perspektívát váltott és cselekedett, s az oktatásban elért pozícióját javította, valamint a munkaerőpiaci lehetőségeit tágította.

A 43 éves József Pécs szegregált területén nőtt fel egy szerető családban, ahol a szülők mindketten dolgoztak. Az általános iskolát is a szegregált területen végezte, ahol az 5. osztályt megismételte, mert a többi tanuló bántotta őt. *„Olyan osztály volt, hogy vegyes osztály, tehát cigány–magyar osztály volt, intézetis gyerekek (...) és nagyon sok olyan volt, akit bántalmaztak. Tehát engem.”* Ugyanakkor egy másik osztályba kerüléssel és pszichológusi segítséggel motivált lett a tanulásra, amit arra vezet vissza, hogy szerető családban élt: *„de onnantól kezdve így fölfelé íveltem, a nyolcadikat elértem, akkor már motivált voltam, tanulni akartam, jó eredményekkel végeztem. (...) Szeretetet. Szeretetet, és családi együttlétet. Az, hogy szegénységben éltünk, az nem azt jelentette, hogy kimaradtak a jó dolgok. (...) Úgyhogy megmondta édesanyám, nem nekem, hanem magatoknak tanultok.”* Szülei támogatták abban, hogy továbbtanuljon, olyan irányban, amit ő szeretne, és nyíltan ki volt mondva, hogy a szülők csak az első évet tudják pénzügyileg támogatni. Ezzel együtt is József több szakmát, érettségit szerzett, ami mellett nyaranta és hétvége is diákmunkát vállalt 15 éves korától kezdve, hogy finanszírozni tudja a tanulmányait. Bár felvették egyetemre is, ahol számítástechnikát tanult, amiben nagyon tehetséges volt, pénzhiány miatt hagyta

félbe, és azóta is dolgozik. Az általános iskola utáni középiskola-választásról határozottan beszél, első szám első személyben, ami feltételezheti azt, hogy ágensként volt jelen ebben a döntésben, aminek ő (is) járt utána, és olyan döntést tudott hozni, ami akkor neki valóban megfelelőnek tűnt. *„Hát úgy volt, (...) hogy megjelöltem három helyet. Az első az volt, hogy esztergályos, a második autószerelő ugyanott (...). De volt egy másik tervem is, ami ugye, ez egy katonai pálya lett volna.”* Középiskolás tanáraitól név szerint, részletességgel és alázattal beszél, főleg sikerélményeit emeli ki. Számára a tanár-diák viszonyban egészséges hierarchia jelenik meg, feltehetően ez is az otthon tapasztalt szülő-gyermek viszony helyén kezelésének köszönhető. József egy szomszédos városban dolgozik jelenleg esztergályosként, a baranyai átlagbérért, már 11 éve. Ezelőtt saját vállalkozást vezetett, de abba kellett hagynia különböző nehézségek miatt. Kétszer is próbálkozott külföldi munkavégzéssel, amire a magas fizetés (több mint kétszeres) motiválta *„Tehát így. Pénz volt a motiváló. Meg a másik élet, tehát a kalandvágy is benne volt, meg az, hogy egy jobb életet teremtsék úgymond a családomnak.”* József szülei mindketten dolgoztak, édesapja bányában és sofőrként. *„Nekem ezek a szakmám úgy indult, hogy ugye nehéz sorsú családból származom, ahol azt láttam, hogy édesapám dolgozik, édesanyám szintén dolgozik.”* József, bár sikeresnek tekinthető munkaerőpiaci és oktatási szempontból a többi interjúalanyhoz képest, önmagához képest több dologban sem tudja a saját potenciálját kiteljesíteni. Egyrészt a szegregált területről lehetetlennek tartja a kiköltözést, másrészt a munkaerőpiacon úgy tűnik, hogy nehezen kéri el munkájának az értékét: míg más kollégája kért jelentős béremelést és feltehetően megkapta, addig ő, aki többet dolgozik, csak egy minimális üzemanyagköltséget kapott.

3. Másodgenerációs perspektívaváltók

A másodgenerációs perspektívaváltók csoportjába sorolt interjúalanyokban közös, hogy elbeszélésükben hangsúlyos az a szülőktől kapott üzenet, hogy képesek eltávolodni a szülőhely, etnikum, alacsony képzettség által jelképezett csapdahelyzetektől, képesek a szülők által elért eredményeket meghaladni, kiemelkedni a lakóhelyi, iskolai környezetükből.

A 36 éves Adrienn perspektívaváltása már gyerekkorban megtörtént, és ez határozta meg teljes életútját. Ahogyan ő fogalmazott: *„én nagyon-nagyon félttem attól a fajta szegénységtől, kilitástalanságtól, ami volt körülöttem”.* A roma család Györgytelepen, Pécs egyik legszegregáltabb városrészében élt, ahol mind az oktatásról, mind a munkaerőpiaci lehetőségekről szűk spektrumban gondolkodott a családok többsége. Ugyanakkor Adrienn édesapja a környezetétől teljesen eltérő attitűddel viseltette a négy gyermeke jövőjével kapcsolatban: *„Ő ilyen nagyon-nagyon szigorú elvekkkel rendelkező ember, és nagyon meg is határozza az én mindenségemet igazából. Az első dolog, amit megtanított egész piciként, hogy annak van joga bármit kérni, aki tesz is le valamit. Én azt gondolom, hogy ez a mondata végigkísérte az egész életemet. Nagyon szívügye volt mindig, hogy tanuljunk.”* Annak ellenére, hogy az édesanyja háztartásbeli volt, az

édesapa pedig a húsiparban dolgozott, az édesapa bölcsésznek szerette volna látni a lányát. Ez a szülői háttér egyértelmű motivációt jelentett, ugyanakkor a tanulás útja meglehetősen rögös volt, mert a telepi általános iskola után Adrienn felvették az egyik pécsi gimnáziumba, de azt pár hét után abbahagyta, állítása szerint azért, mert nem tudták a szülők kifizetni a tankönyvek és tanszerek árát. Ezen a ponton pedig belépett a döntési láncba egy nagyon fontos külső szereplő, az édesanya unokatestvére, aki a Gandhi Gimnáziumba tanított, és aki azonnal át tudta vinni Adrienn oda. A lánynak nehézséget okozott a beilleszkedés: *„valahogy engem akkoriban ez a roma identitás nem vonzott. Tehát így nem akartam gandhis lenni, nem igazán volt identitásom”*, ugyanakkor elismeri, hogy szemléletváltást eredményezett nála ez a négy év: *„nagyon sok mindent tanultam, nagyon kitágították a világnézetemet, megtanultam szépen választékosan beszélni. Rengeteget jártam könyvtárba, baromira sokat olvastam, tehát a lexikális tudásom is fejlődött.”* A tanári inspiráció hatására végezte el az egészségügyi főiskolát, és vált szülésznővé, majd néhány évig a városi kórházban dolgozott. Első gyermeke megszületése után a lakóterületének rehabilitációján dolgozó civil egyesület munkatársa lett, mind a felvételét, mind pedig a megfelelő munkakörülmények biztosítását egy kiemelkedő munkatársnak köszönheti. Adrienn útját tehát alapjaiban határozta meg az édesapja és a támogató családi háttér, a segítő intézményrendszer és annak egyes, különösen inspiráló tagjai. Ugyanakkor a személyes ambíciók és képességek is egyértelműen detektálhatók: *„Nekem mindig is fontos volt az önmegvalósítás. Nekem nagyon.”*

A következő interjúalany, Jakab esetében a munkaerőpiaci sikeresség a családi minták és a felépített kapcsolatrendszer interakciójához köthető. Egy Pécs környéki kisváros romatelepén nőtt fel, a szülei, akik elismert tagjai voltak a helyi roma és nem roma társadalomnak, ragaszkodtak ahhoz, hogy a gyerekük ne a szegregált általános iskolába járjon, annak ellenére is, hogy az interjúalany a választott iskolában kizártságot élt meg. *„Természetesen minket a szüleink oda írtattak, ahol nincsenek cigányok. Hárman voltunk cigányok. Úgyhogy én ott nagyon rosszul éreztem magam, és ezek ki is jöttek a tanulmányaim során.”* A szülők prosperáló vállalkozásokat vezettek mind a kisvárosban, mind pedig Pécsen, és a gyermeküktől is azt várták el, hogy szakmát szerezzen, és folytassa a családi vállalkozásokat. Magasabb képzettséget, szélesebb körű ambíciókat nem támogattak, de a munkával szembeni elvárásokat elültették fiukban. Az oktatás és a munkavállalás kapcsán Jakab, állítása szerint, sokszor szembesült etnikai diszkriminációval, de voltak olyan intézmények, amelyek kiemelték ebből a helyzetből: *„A... (szakmunkásképzőben) nagyon jól éreztük magunkat. Komolyan mondom, egyetlenegy igazolatlan órámmal sem volt. Egyszerűen élveztem, szerettem bemenni. Minden évben kaptam dicséretet, könyveket kaptunk. Minden év végén az volt. Úgyhogy oda rendesen élmény volt járni. És ott volt egy tanár, aki igazából felkarolt minket, segítette az utunkat.”* Jakab, habár sok családi mintát a későbbi munkavállalásaiban is átörökölt, egyben szakított is a családi hagyományokkal. Ahogyan ő fogalmazott: *„tehát itt is feketebárány vagyok”*. A perspektíva-váltás a párkapcsolatához

kötődik, ami már középiskolás korában elkezdődött. A pár családja a roma értelmiséghez tartozik, és az ott látott minták és biztatás hatására szerzett az interjúalany érettségét esti tagozaton a Gandhi Gimnáziumban, majd BA szintű végzettséget a Pécsi Tudományegyetemen. Ezek az inspirációk új lehetőségeket nyitottak számára és lehetőséget a civil szférába és a roma politikába való bekapcsolódásra.

Az interjú készítésekor 35 éves, kórházi ápolóként dolgozó Szabolcs lakatos apa és bolti eladó végzettségű anyja gyermekeként nőtt fel egy Szalánta környéki kisfaluban. Családjában a háztáji állattartás és kertművelés adta a fő megélhetési lehetőséget. Kiskorában kőműves szeretett volna lenni, amit ő oda tud visszavezetni, hogy az általános iskolai pályaválasztás idején éppen építkeztek otthon. Erről édesapja beszélte le őt és helyette az érettségi irányába terelte: *„Azt mondta: fiam, ne legyél hülye, mert a kőművesség az arról szól, hogyha fölrakod és állva marad, akkor fal, ha ledől, akkor járda. Azt mondta, ezt bárki meg tudja csinálni, és ne én legyek az, aki ezt megcsinálja.”* Ez a beszélgetés többször is visszatér az interjú során, amelyből kiderül az is, hogy az apa nem tartotta kizárólagosnak a saját megközelítését, hanem az egy kompromisszum következménye: *„Apu mondta, hogy akkor menjek inkább gimibe, érettségizzek le, és akkor majd utána, ha gondolom, akkor menjek el kőművesnek.”* Az apa demokratikusan közelített fia irányába, átadva neki azt az üzenetet, hogy dönthet a saját élete kérdéseiben. Ezt a megközelítést támogatta meg a Szabolcs által észlelt intézményrendszer több része is: a szalántai általános iskolában az osztályfőnök a jó eredményei miatt bátorította a gimnáziumi jelentkezésre; később pedig az iskolában jelentek a Gandhi Gimnázium nevelőtanárai, akik hirdették a programot, ami így az interjúalanyunk látóterébe került. Bár általános iskolai eredményei is kiemelkedők voltak, azt követően, hogy a Gandhibe felvételt nyert, a tanulószobai rendszer, és kifejezetten az azt működtető nevelőtanár személye jelenik meg úgy, hogy az szolgálta az iskola sikeres és eredményes elvégzését. A Gandhi befejezéséhez közeledve elbeszélése szerint egy osztálytársával közös, jól átgondolt választás eredményeként jelentkezett a Pécsi Tudományegyetem mentőtiszt szakára. Állami finanszírozásban tanult, azonban az utolsó évben önköltséges formába sorolták át, amely döntésen, hiába fellebbezett ellene többször, nem változtattak. Az alternatívaként felajánlott állami finanszírozású képzést elutasította, gyógymasszörnek nem kívánt tanulni. Végül OKJ keretében szerzett ápolói végzettséget és ennek megfelelően dolgozik a helyi kórház egyik osztályán, a mentőtisztteknél magasabb bérezésért. Édesapja úgy jelenik meg a családban, mint aki az új perspektívákra való képességben erősítette, édesanyja pedig mint aki a hétköznapi cselekvésekben orientálta, figyelmeztetve őt, amikor az anya által helytelennek tartott útra lépett. Őt a mi értelmezésünkben olyan személynek látjuk, aki követte a családban már meglévő perspektívaváltás vágyát, amivel általános iskolai osztályfőnöke, a Gandhi Gimnázium toborzó tanárai és a Gandhi szigorú karakterként megjelenő nevelőtanára is rendszerint szembesítette, és amiben ezek az intézményi szereplők támogatták.

Konklúzió

Az elemzés során azt vizsgáltuk, hogy nehéz helyzetből indult egyének életútjában milyen tényezők és miként járulnak ahhoz hozzá, hogy a lehetőségterüket bővítsék vagy azt minél teljesebben kihasználva kívánatos oktatási vagy munkaerőpiaci pozícióba kerüljenek. A vizsgálat során külön figyelmet szenteltünk a specifikus pécsi környezetnek, vagyis egy olyan magyarországi nagyvárosnak, ahol a térségi oktatás összpontosul, és a civil szervezetek is az átlagosnál nagyobb számban és erősebb intenzitással vannak jelen. A vizsgálatunkat a kutatás során megszólított negyven interjúalanyunk közül kilencre fókuszáltuk, mert ők tudtak a nehéz kezdeti adottságok ellenére is stabil, és relatíve jól fizető munkahelyet találni.

Az elemzés során azt vettük észre, hogy az egyének először egy felismerésre jutnak azt illetően, hogy valami, ami addig a habitualizációs környezet által az életük alapvetéseként szolgált (családi értékek, szomszédság viselkedése, iskolai értékek stb.), már nem képez olyan keretet, amellyel az egyén szívesen azonosul. Ezt neveztük perspektívaváltásnak, amely a képességszemlélet értelmezésén keresztül a lehetőségtér észlelt részének bővítését eredményezi. Ez a váltás nem feltétlenül az interjúalanyok által közvetlenül definiált, olykor az elbeszélés struktúrájából, egyes elbeszélések más említések viszonyrendszerében való megjelenéséből következő értelmezés. A tanulmány másik fókuszában a perspektívaváltás megszületése után következő új nézőpont szerinti cselekvés áll, amely az általunk figyelt munkaerőpiaci pozícióváltás bekövetkezésének második lépése.

A kétlépcsős elemzés egyik eredménye az a három típus, amelyet a perspektívaváltás narratívák szintjén való megjelenésének értelmezése során határoztunk meg, másik eredménye pedig az egyes kategóriákon belül megjelenő tényezők és utak azonosítása, illetve ezek összehasonlítása. A három azonosított típus alapvető különbségét a *push* (értékektől való eltávolodás) és a *pull* (új, vonzó értékek megjelenése) faktorok egymáshoz való viszonya eredményezi. Ezen tényezők minden esetben együttesen megtalálhatók, csak más dinamikával, és az elbeszélő szempontjából más-más fókusszal.

A munkaerőpiacon sikeres interjúalanyok általunk megkülönböztetett három típusa közül az első generációs perspektívaváltók első csoportja az, akiknek az elbeszélésében az egyik szülővel vagy a családdal szemben jelenik meg a perspektívaváltás igénye. Ezek az interjúalanyok elsősorban önmagukat tekintik a sikerük elsődleges tényezőjének, és egyben felelősnek a családtagjaik boldogulásáért. Esetükben erősebb a *push*, mint a *pull* tényező, vagyis a szülőktől, szomszédságtól való elhatárolódás tűnik erősebb motivációnak, mint maga a vágyott cél. A *pull* tényezők, amelyek mind a perspektívaváltásban, mind az azt követő cselekvésben szerepet játszanak, inkább távolabbi szereplőkhöz köthetők, úgymint egy osztályfőnök, munkatárs, távoli rokon.

Azoknak az első generációs perspektívaváltóknak, akiknek önreflexiója és változásra irányuló cselekvése nem elsősorban a családdal szemben, hanem a külső ins-

piráció hatásaként jelenik meg, a narratívák szintjén a *pull* faktor megjelenésével jön be az észlelt lehetőségtér kiszélesedése. Abban térnek el a korábban ismertetett első csoporttól, hogy bár megvolt az a perspektíva, amit el kellett vetni a sikerhez, az ő narratívájukban ez nem kapcsolódik össze a családdal való szembehelyezkedéssel. Az elbeszélés során csak közvetett szerepet kap az elvetés, a szembehelyezkedés, és helyette az elbeszélésben a *pull* faktorokon van a hangsúly. Bár ennek a csoportnak az esetében sem jelentek meg a család szereplői az ambíciók közvetlen támogatójaként, mint a másik első generációs perspektíva-váltóként jellemzett csoport esetében, a narratívák szintjén a család mégis a mindennapokat támogató szereplőként tudott megjeleníteni. Tehát bár a családban nem volt jelen olyan attitűd, amelyből a perspektíva-váltás következhetne, a családdal való szembehelyezkedés explicit hiánya mellett a családi támogatás, elsősorban az édesanyán keresztüli segítségvállalás is észlelhető az elbeszélésekben, amely ezt a csoportot megkülönbözteti a korábban ismertetett csoporttól.

A másodgenerációs perspektíva-váltók elbeszéléseiben az előbbi csoportokhoz tartozó interjúalanyokkal szemben egy olyan szocializációs környezet volt megfigyelhető, amelynek eredménye az alternatívák jobb észlelése és választhatósága. Az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyok narratíváiban erősebben jelenik meg a választási helyzet valódi döntéshelyzetként, semmint az alternatívák utólagos valószínűsítései mentén. Az interjúalanyok elbeszélései során ritkábban figyelhető meg az észlelt és a valós lehetőségtér közötti feszültség. Ezekről nem függetlenül az ő esetükben a legerősebbek a *pull* tényezők, amelyek a szülői alapokra építve párkapcsolatokban, iskolai és munkahelyi kapcsolatokban is testet öltenek. Ezeknek a tényezőknek az eredményes felhasználása mindegyikük esetében a diploma eléréséhez vezetett, amely feltűnő eltérés a többi csoporttól.

Megfigyelhető, hogy az utóbb bemutatott két csoport tagjai esetében kevésbé látható, hogy a felfelé mobilitás a családon belül követelne pszichikai, érzelmi árat, mintsem az első csoport esetében. Ez a törésvonal az etnikai hovatartozástól függetlenül mutatkozik az interjúalanyok között, aminek lehet az az oka, hogy a roma interjúalanyok általában részt vettek olyan tehetség-gondozási programokban, amelyek eredményesen voltak képesek csökkenteni azt a habitusfeszültséget (Boros et al. 2021), amelyet az első generációs perspektíva-váltók első csoportja esetében megfigyeltünk.

A kilenc kiválasztott interjúalanyt három külön csoportba soroltunk annak megfelelően, hogy miként jelentek meg az egyes segítő és hátráltató tényezők a narratívákban, végül ezeket a különbségeket a családhoz való viszonyuláson keresztül, illetve a *push* és *pull* tényezők eltérő megjelenésével írtuk le. Fontos azonban észrevenni, hogy a három csoportnak van két közös vonása: egyrészt az értékek szerint részben ellenpontként szolgáló szülők dolgoztak még a rendszerváltás utáni és a 2008-as válság környéki években is. Tehát a leváltott perspektíva és az új között sem volt akkora eltérés az interjúalanyaink munkaerőpiaci mintáit tekintve. A másik

fontos közös vonás a helyi intézményrendszer, kiemelten a Gandhi Gimnázium és egyes civil szervezetek szerepe. A Gandhi Gimnázium visszatérő megjelenése azért is különösen érdekes, mert az iskola maga nem kapcsolódott be a kutatásba, így a kiinduláskor nem került interjúalany a kutatásba azért, mert a Gandhibra jár vagy járt. A kapcsolódás inkább az ellenkező irányból történt: a nehéz élethelyzetben lévő interjúalanyok történeteinek gyakori intézménye a Gandhi Gimnázium, ami ennek a speciális iskolának a hátránykompenzációban betöltött szerepét emeli ki. Az említés hiányából adódóan fontos megemlíteni a munkaügyi központot is, amely nem jelenik meg szereplőként a hátrányos helyzetű személyek munkaerőpiaci életútjára fókuszáló narratívákban.

Kutatásunkban tehát azt találtuk, hogy a munkaerőpiaci sikerességhez vezető perspektívaváltások esetében is felfedezhetők az interjúalanyok között közös, családokon belüli értékek, ahogyan az is, hogy nem volt olyan interjúalanyunk, aki az intézményrendszer segítségével nélkül tudott volna boldogulni. Ha a kutatást nem Pécssett végeztük volna, hanem egy intézményi lehetőségekkel kevésbé ellátott középvárosban, kistélepülésen, akkor az áthidaló lehetőségek hiányából adódóan várhatóan még kevesebb sikerrel találkoztunk volna. Ebből következően a társadalmi mobilitási csatornák szélesítéséhez a feladat a szociális intézményrendszer hozzáférhetőségének javítása.

Irodalom

- Berényi, E. (2018): Szabad iskolaválasztás és szegregáció. In Fejes, J. B. – Szűcs, N. (eds.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, 57–66.
- Black, S. – Devereux, P. – Salvanes, K. G. (2005): Why the Apple Doesn't Fall Far: Understanding Intergenerational Transmission of Human Capital. *The American Economic Review*, 95(1): 437–449. <https://doi.org/10.1257/0002828053828635>
- Boros, J. – Bogdán, P. – Durst, J. (2021): Accumulating Roma cultural capital: First-in-family graduates and the role of educational talent support programs in Hungary in mitigating the price of social mobility. *Szociológiai Szemle*, 31(3): 74–102. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.3.4>
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, 241–58.
- Burgess, S. – Briggs, A. (2010): School Assignment, School Choice and Social Mobility. *Economics of Education Review*, 29(4): 639–649. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.10.011>
- Christofides, L. N. – Hoy, M. – Milla, J. – Stengos, T. (2012): Grades, Aspirations and Post-Secondary Education Outcomes. *IZA Working Paper*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2158009>

- Erikson, R. (2016): Is it enough to be bright? Parental background, cognitive ability and educational attainment. *European Societies*, 18(2): 117–135.
<https://doi.org/10.1080/14616696.2016.1141306>
- Galster, G. C. (2005): *Neighbourhood Mix, Social Opportunities, and the Policy Challenges of an Increasingly Diverse Amsterdam*. Wibaut Lecture. AMIDSt.
- Glass, J. – Bengtson, V. – Dunham, C. (1986): Attitude similarity in three-generation families: Socialization, status inheritance, or reciprocal influence? *American Sociological Review*, 51: 685–698. <https://doi.org/10.2307/2095493>
- Granovetter, M. (1983): The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 1, 201–233. <https://doi.org/10.2307/202051>
- Habermas, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Habsz, L. D. – Radó, M. (2018): Ez egy gyönyörű barátság kezdete? Az iskolai ellenkultúra hiánya a magyarországi roma tanulók körében. *Szociológiai Szemle*, 28(2): 52–74. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.2.3>
- Hedman, L. – Manley, D. – van Ham, M. (2015): Cumulative exposure to disadvantage and the intergenerational transmission of neighbourhood effects. *Journal of Economic Geography*, 15(1): 195–215. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbt042>
- Jacob, M. (2008): Unemployment benefits and parental resources: What helps young unemployed with labour market integration? *Journal of Youth Studies*, 11(2): 147–163.
- Kegye, A. (2015): Áldott szegregáció. *Fundamentum*, 19(1): 75–85.
- Kende, Á. (2013): Normál gyerek, cigány gyerek. Általános iskolai pedagógusok percepciója cigány gyerekekről, többségi-kisebbségi viszonyokról, együtt tanulásról és elkülönítéséről. *Esély*, 25(2): 70–82.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, No. BWP – 6.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 59: 798–853.
- Kovai, C. (2011): A „cigány osztály” és az egyenlőség uralma. Két észak-magyarországi iskola „roma-politikája”. *Beszélő*, 13(7–8): 26–37.
- Kimhur B (2020) How to Apply the Capability Approach to Housing Policy? Concepts, Theories and Challenges Focus article, *Housing, Theory and Society* 37(3): 257–277. <https://doi.org/10.1080/14036096.2019.1706630>
- Lin, N. (1999): Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*, 25(1), 467–487. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.467>
- Lupton, R. (2006): How does place affect education? In Delorenzi, S. (ed.) *Going Places: Neighbourhood, Ethnicity and Social Mobility*. London: Institute for Public Policy Research, 59–71.
- Nieuwenhuis, J. – Tammaru, T. – van Ham, M. (2020): Does segregation reduce socio-spatial mobility? Evidence from four European countries with different inequality and segregation contexts. *Urban Studies*, 57(1): 176–197. <https://doi.org/10.1177/0042098018807628>

- Ogbu, J. U. (1978): Minority education and caste: The American system in cross-cultural perspective. *Crisis*, 86(1): 17–21.
- Pfeffer, F. (2018): Growing Wealth Gaps in Education. *Demography*, 55(3): 1033–1068. <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0666-7>
- Pusztai, G. – Róbert, P. – Fényes, H. (2023): Parental Involvement and School Choice in Hungarian Primary Schools. *Journal of School Choice*, 17(1): 118–135. <https://doi.org/10.1080/15582159.2023.2169812>
- Radó, P. (2018): A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In Fejes, B. – Szűcs, N. (eds): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 31–56.
- Sen, A. (1985): *Commodities and capabilities*. New York: North-Holland.
- Schmidt, W. – Burroughs, N. – Zoido, P. (2015): The Role of Schooling in Perpetuating Educational Inequality: An International Perspective. *Educational Researcher*, 44(7): 371–386. <https://doi.org/10.3102/0013189X15603982>
- Sharkey, P. (2008): The Intergenerational Transmission of Context. *American Journal of Sociology*, 113(4): 931–969. <https://doi.org/10.1086/522804>
- Sykes, B. – Musterd, S. (2011): Examining Neighbourhood and School Effects Simultaneously: What Does the Dutch Evidence Show? *Urban Studies*, 48(7): 1307–1331. <https://doi.org/10.1177/0042098010371393>
- Szalai, J. (2013): Az esélyegyenlőség esélytelensége: osztályozás és etnikai szelekció az általános iskolában. *Esély*, 25(2): 8–32.
- Toft, M. (2017): Enduring contexts: Segregation by affluence throughout the life course. *The Sociological Review*, 66(3): 645–664. <https://doi.org/10.1177/0038026117741051>
- van Ham et al. (2014): Intergenerational transmission of neighbourhood poverty: An analysis of neighbourhood histories of individuals. *Transactions of the Institute of British Geographers* 39(3): 402–417. <https://doi.org/10.1111/tran.12040>
- Zolnay, J. (2016a): Az általános iskolai szegregáció változásai, illetve a tanulói ingázás szerepe a közoktatási szelekciós folyamatokban Pécsen. *Civitas Europica Centralis*. <https://www.scribd.com/document/322681000/ZJ-Az-Altalanos-Iskolai-Szegregacio-Valtozasai>
- Zolnay, J. (2016b): Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. *Esély*, 28(6): 70–97.

A fiatal rendőrök alkoholfogyasztása és az alkoholhasználat motivációja

Young police officers' alcohol consumption and motivation of alcohol use

Dr. Erdős Ákos, PhD¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.2>

Beérkezés: 2023.12.07.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024.01.26.

Elfogadás: 2024.03.07.

Összefoglaló: Az alkoholfogyasztás különösen nagy kockázatot jelenthet egyes korcsoportokban és szakmai kultúrákban, így például a fiatal felnőttek és a rendőrök körében.

Jelen tanulmány célja a magyar rendőrhallgatók alkoholfogyasztásának mintázatai és az alkoholfogyasztás motivációinak vizsgálata volt, amelyhez kvantitatív, keresztmetszeti vizsgálatot végeztünk a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Karán a rendőrhallgatók körében. A kényelmi mintavételi eljárással kialakított minta összesen 270 fő tartalmazott. A problémás szerhasználat vizsgálatára az Alkoholhasználat Zavarainak Szűrőtesztjét (AUDIT) használtuk. Az alkoholfogyasztás motivációját Az alkoholfogyasztás motivációi módosított kérdőív rövidített változatával (DMQ-R-SF) mértük.

Az aktuális alkoholfogyasztás prevalenciaértéke 85,2 százalék volt a teljes mintában. A felmérést megelőző évben a hallgatók 77,0 százaléka volt érintett a nagyivással és 18,5 százalékuk minősült problémás alkoholfogyasztónak (AUDIT 8+). Az aktuális alkoholfogyasztás ($p = 0,496$), illetve a problémás alkoholhasználat ($p = 0,173$) prevalenciájában nem volt szignifikáns eltérés a nők és férfiak között. A rendőrhallgatók alkoholfogyasztását leginkább a szociális motivációk ($M = 6,36$; $SD = 1,63$) befolyásolják. A társas motiváció 50 százalékkal ($OR = 1,51$; $p = 0,001$) növelte az elmúlt havi alkoholfogyasztás kockázatát a rendőrhallgatók körében. A problémás alkoholfogyasztás esetében a társas motívum ($OR = 1,52$; $p = 0,002$) és a fokozásos motiváció ($OR = 1,53$; $p = 0,006$) volt kockázatonövelő prediktor.

Kulcsszavak: rendőr, egyetemi hallgató, alkoholfogyasztás, motiváció

Abstract: Alcohol consumption is a serious risk factor in some age groups and professional cultures, such as young adults and police officers.

The aim of this study was to examine the alcohol consumption of Hungarian police students and their motivations for alcohol consumption. A quantitative, cross-sectional study was conducted among police students at the Ludovika University of Public Service Faculty of Law Enforcement. The sample designed by convenience sampling included a total of 270 respondents. The Alcohol Use Disorders

¹ Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Rendészettudományi Kar Vám- és Pénzügyőri Tanszék; Rendészettudományi Kar Fejlesztési Osztály, email: erdos.akos@uni-nke.hu

Identification Test (AUDIT) was used to assess problematic substance use. Motivation for alcohol use was measured using the Drinking Motives Questionnaire Revised Short Form (DMQ-R-SF).

The prevalence of current alcohol abuse was 85.2 percent in the total sample. In the year before the survey, 77.0 percent of the students were involved in excessive alcohol use (binge drinking), and 18.5 percent were classified as problem drinkers (AUDIT 8+). There was no significant difference in the prevalence of current alcohol abuse ($p = 0.496$) or problem drinking ($p = 0.173$) between men and women. Police students' alcohol consumption was most influenced by social motivations ($M = 6.36$; $SD = 1.63$). Social motivation increased the risk of drinking alcohol in the past month by 50 percent ($OR = 1.51$; $p = 0.001$) among police students. For problem drinking, social motives ($OR = 1.52$; $p = 0.002$) and enhancement motives ($OR = 1.53$; $p = 0.006$) were risk predictors.

Keywords: police officer, college student, alcohol consumption, motivation

Rövidítések:

AUDIT = (Alcohol Use Disorders Identification Test) az Alkoholhasználat Zavarainak Szűrőtesztje

DMQ-R-SF = (Drinking Motives Questionnaire Revised Short Form) Az alkoholfogyasztás motivációi módosított kérdőív rövidített változata

ESPAD = (European School Survey on Alcohol and other Drugs) Európai iskolavizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásokról

NCD = (non-communicable diseases) nem fertőző betegségek

NKE RTK = Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar

OLAAP = Országos Lakossági Adatfelvétel Addiktológiai Problémákról

Bevezetés

Az alkohol az emberiség által legrégebb óta (Keller 1979) és leggyakrabban fogyasztott pszichoaktív szerek egyike (Paulino et al. 2020, Herzog–Pokhrel 2020). Globális szinten az alkoholfogyasztás jelenti a legkomolyabb közegészségügyi kockázatot (Barbería-Latasa–Gea–Martínez-González 2022, Roth et al. 2018). Az alkoholhasználatnak ugyanis kiemelt szerepe van számos kórallapot, így különösen a nem fertőző betegségek és különböző típusú sérüléssel járó balesetek kialakulásában (Robert Lourdes et al. 2022, Poznyak–Rekve 2018). Világviszonylatban évente megközelítőleg három millió ember halála köthető az egészségkárosító magatartások e formájához (Murray et al. 2020). Társadalmi szempontból legalább ennyire meghatározó ugyanakkor, hogy az alkoholfogyasztás nem csupán az egyénre, hanem annak környezetére is súlyos következményeket ró. Számos korábbi kutatás eredménye arra mutat, hogy az emberek által fogyasztott pszichoaktív szerek közül az alkohol használata károsítja leginkább a fogyasztó szűkebb és tágabb értelemben vett környezetét (Bonomo et al. 2019, Nutt–King–Philips 2010, Room et al. 2010).

Az alkoholfogyasztás és a problémás ivás minden társadalmi és korcsoportban megfigyelhető, de különösen a középiskolai éveket lezáró fiatal felnőttek körében jellemző (Grant et al. 2015, Paksi–Arnold 2021, Patrick et al. 2020, Schulenberg et al. 2017). Ennek hátterében alapvetően az áll, hogy a legtöbb ember esetében az alkoholfogyasztás intenzitása a késői serdülőkor vagy a korai felnőttkor időszakára

éri el csúcspontját, abban az időszakban, amikor a fiatalok a felsőfokú tanulmányait megkezdik (Hennessy et al. 2019).

Az egyetemi tanulmányokat folytató fiatal felnőttek alkoholfogyasztása, illetve ennek vizsgálata egyébiránt azért is különleges, mert esetükben a szerhasználat pusztán életkori sajátosságokkal nem magyarázható. A korábbi nemzetközi vizsgálatok eredményei azt jelzik, hogy az egyetemistákra jellemzőbb az alkoholfogyasztás, továbbá körükben magasabb arányban van jelen a problémás ivás is, mint a hasonló korú, de felsőoktatási tanulmányokat nem folytató fiatalok között (Johnston et al. 2015, Schulenberg et al. 2017).

Az egyetemi hallgatók körében megfigyelhető jelentős, illetve intenzív szerhasználat háttérben feltehetően a biológiai (például agyi developmentális), pszichológiai és környezeti faktorok (például kortárshatás, teljesítménykényszer) sajátos konstellációja áll (Kivlichan–Lowe–George 2022, Welsh–Shentu–Sarvey 2019).

Az egyetemisták túlzott alkoholfogyasztásának számos negatív következménye lehet, úgymint a tanulmányi teljesítmény csökkenése, a tanóráról való hiányzás és a sikertelen vizsgák arányának növekedése, kockázatos szexuális magatartás, vagy a hetero- és autoagresszív viselkedésformák megjelenése (Ayala et al. 2017, Cranford–Eisenberg–Serras 2009, Miller et al. 2007, Welsh–Shentu–Sarvey 2019), ezért a drogepidemiológiai kutatásoknak kiemelt jelentősége van ebben populációban.

Bizonyos képzési területeken, így a rendőri, rendészeti felsőoktatás hallgatói körében az alkoholfogyasztás elterjedtségének, mintázatainak és problémásságának vizsgálata az általánosnál is nagyobb figyelmet érdemel. Ezek a fiatalok ugyanis egyetemi közösséghez való tartozásuk mellett egy olyan hivatáskultúra, szakmai kollektíva tagjai, amelyben a kockázatos és káros alkoholfogyasztók aránya kiemelkedően magas. Korábbi tudományos becslések szerint a problémás alkoholhasználat prevalenciája a rendőrök körében megközelítőleg kétszerese az átlag lakosságban mért adatoknak (Kirschman 2006, Violanti 1999). Az újabb metanalízisek eredményei alapján a kockázatos alkoholfogyasztás prevalenciája nagyjából 20,0–25,0 százalékra, míg az alkoholfüggők aránya megközelítőleg 5,0 százalékra tehető a rendőrök körében (Irizar et al. 2021, Syed et al. 2020). Az elmúlt évtizedekben publikált hazai eredményekből szintén arra következtethetünk, hogy az alkoholhasználat mind a hivatali állásukat már betöltő rendőrök (Ritter 2004), mind pedig a rendészeti hallgatók (Borbély 2019, Erdős 2022) körében elterjedt.

Általában véve az alkoholfogyasztás egyéni és társadalmi problémaként való megjelenése szempontjából az egyik központi kérdés egyrészt az, hogy az experimentális vagy intenzifikált szerhasználat átfordul-e kényszeres szerhasználó viselkedésbe, másrészt az, hogy miként előzhető meg a fogyasztás problémássá válása. A megelőzéshez segítséget nyújthat a szerhasználat háttérben álló motivációk feltárása. A káros szenvedélyeket okozó szereknek ugyanis mindig valamilyen meghatározó funkciója van az egyén életében, ezért is képes szenvedélyszerűvé válni a használatuk (Pikó 2012).

Jelen tanulmány célja a magyar rendőri felsőoktatás hallgatói alkoholfogyasztással kapcsolatos mintázatainak és motivációinak vizsgálata volt. Elsődlegesen arra voltunk kíváncsiak, hogy az aktuális és a problémás alkoholfogyasztás milyen mértékben van jelen ebben a populációban, és ennek háttérében milyen motivációk állhatnak. Illetőleg, hogy a vizsgált mintában a nemek, a fogyasztás intenzitása és problémássága mentén milyen eltérések vannak a motivációs struktúrában.

Módszertan

Vizsgálati minta és adatgyűjtés

A vizsgálat a Nemzeti Közszerződési Egyetem Rendészettudományi Karán (NKE RTK) zajlott. Az NKE RTK Magyarország egyetlen olyan felsőoktatási intézménye, amely kizárólagos jogkörben, a rendészet valamennyi területét érintően a tisztii kinevezés alapjául szolgáló felsőfokú képzést biztosít (Christián–Erdős–Magasvári 2021). A kutatásban a rendőri szakirányokon tanuló, aktív státuszú hallgatók vettek részt ($n = 417$). Az adatfelvétel címlistás megkeresés módszerével történt az egységes tanulmányi rendszer adatbázisában szereplő elérhetőségek felhasználásával. A teljes körű lekérdezés során a nappali munkarendű rendőrhallgatóknak közel kétharmada (64,8 százalék) adott értékelhető válaszokat. A kényelmi mintavételi eljárással kialakított minta összesen 270 fő tartalmazott. A hallgatók átlag életkora 21,8 év ($\pm 0,26$ év, CI: 95%). A résztvevőknek valamivel több mint a fele volt férfi (57,4 százalék) és többségükben kisebb városokból (38,9 százalék), illetve községek-ből, falvakból (33,0 százalék) származott. Évfolyamonként több mint a hallgatók fele (52,5–86,1 százalék) részt vett a kutatásban.

Az adatfelvételre 2022. január és április között került sor, önkitöltős online kérdőív formájában. A kérdőív egy, a módszertani elvárásoknak megfelelő, a kutatás érvényességéhez szükséges technikai feltételeket biztosító, licenccijjal terhelt kérdőív szerkesztővel készült, amely a <http://www.online-kerdoiv.com> felületen érhető el. A vizsgálat a Nemzeti Közszerződési Egyetem Etikai kódexének (Szenátus 32/2019. [VII. 10.] sz. határozata) tudományetikai előírásai szerint zajlott. Az Etikai kódex hatályos előírásainak megfelelően külön kutatásetikai engedély beszerzésére a vizsgálathoz nem volt szükség.

Mérőeszközök – kimeneti változók

Az önkitöltéses kérdőív a szociodemográfiai adatokon túl kiterjedt a hallgatók alkoholfogyasztási státuszára, a fogyasztás intenzitására, a problémás (kockázatos és ártalmas) alkoholfogyasztásra és a szerhasználat háttérében álló motivációkra. Az alkoholfogyasztás elterjedtségének és jellemzőinek becslésére a nemzetközi ajánlásokban szereplő (EMCDDA 2002, WHO 2000), valamint a hazai kutatásokban (OLAAP, ESPAD) alkalmazott kérdéssorok (Elekes–Domonkos 2020, Paksi et al. 2021) felhasználásával került sor.

Az alkoholfogyasztás életprevalenciája („Fogyasztott-e már szeszes italt élete során?”) mellett a kutatás kiterjedt a vizsgálatot megelőző évben és hónapban történő alkoholfogyasztásra, valamint a nagyivásra is. Az alkoholhasználat előző évi prevalenciáját és a fogyasztás gyakoriságát a következő kérdéssel mértük: „Milyen gyakran fogyasztott szeszes italt az elmúlt 1 évben?”. Az aktuális alkoholfogyasztás elterjedtségének, vagyis a vizsgálatot megelőző hónapban történő alkoholhasználatnak és gyakoriságának vizsgálatára a „Milyen gyakran fogyasztott szeszes italt az elmúlt 30 napban?” kérdést alkalmaztuk. A nagyivás éves előfordulását azok esetében állapítottuk meg, akiknél legalább egyszer előfordult, hogy a vizsgálatot megelőző egy évben, azonos alkalommal legalább hat alkoholos italt fogyasztottak. A kérdéshez fűzött magyarázatnak megfelelően az „egy ital” meghatározás alatt egy pohár bort, vagy egy pohár / kis üveg sört, vagy egy pohár (4-5 cl) égetett szeszt, vagy egy koktélt, vagy egy üveg (3,3 dl) előre összeállított alkoholtartalmú üdítőitalt vagy egy üveg (3,3 dl) cidert kellett érteni.

A vizsgálatban a problémás alkoholfogyasztás becslésére a hazai és nemzetközi felmérésekben leggyakrabban alkalmazott, magas reliabilitással rendelkező AUDIT magyar adaptációját (Gerevich–Bácskai–Rózsa 2012) alkalmaztuk. A tíz itemből álló mérőeszköz három konceptuális tartományban vizsgálja az alkoholfogyasztási szokásokat: az alkoholhasználat mértéke (1–3 tétel); az alkoholfüggőség tünetei (4–6 tétel); valamint az ártalmas alkoholhasználat következményei (7–10 kérdés). Az AUDIT hatékony segítséget nyújthat a szakemberek számára a kockázatos (veszélyes), az ártalmas és a dependens alkoholhasználat (együtt: problémás alkoholhasználat) azonosításában (Babor et al. 2001). Korábbi vizsgálatokban az AUDIT skála esetében a Cronbach- α értéke 0,80–0,84 volt, ami a mérőeszköz nagyfokú megbízhatóságát jelzi (Gerevich–Bácskai–Rózsa 2012, Reiner–Allen 2002). Jelen kutatásban a belső konzisztenciát jelző Cronbach- α értéke 0,73 volt. A hazai és nemzetközi vizsgálatok (Babor et al. 2001, Horváth–Demetrovics–Paksi 2021) módszertani megfontolásait követve a kockázatos és ártalmas ivás (együtt: problémás ivás) szűrésére a nyolcpontos leválasztási kritériumot alkalmaztuk. A problémás ivás jelenlétét tehát azoknál feltételeztük, akiknél az AUDIT-on kapott összpontszám a 8-at eléri vagy meghaladja. Az AUDIT 15 pont felett már a lehetséges klinikai zavar jelenlétét jelezi (Patel–Flamm 2022), amely szintén vizsgálat tárgya volt.

Az alkoholfogyasztás motívumainak vizsgálatára a DMQ-R-SF (Kuntsche–Kuntsche 2009) magyar nyelvű adaptációját alkalmaztuk (Németh et al. 2012). A DMQ-R-SF az alkoholfogyasztás motivációit négy dimenzióban méri, dimenzióként három-három tétel segítségével: (1) fokozásos motiváció, amikor valaki azért iszik, hogy fokozza az alkoholhasználat révén átélt élményeket; (2) szociális motiváció, amikor az alkoholfogyasztás a társas együttlétek élményének fokozása miatt történik; (3) konformitás motiváció, amikor az egyén azért iszik, hogy elkerülje a kiközösítés élményével járó kellemetlen szociális helyzeteket; (4) megküzdéses motiváció, amikor a szerhasználat a belső negatív állapotok (például feszültség, szorongás) maladaptív megoldását szolgálja (Kuntsche–Kuntsche 2009). A válaszadók minden állításnál háromfokozatú skálán adhatták meg válaszaikat: (1) „soha”, (2) „időnként”, (3) „szinte

mindig”. A DMQ-R-SF belső konzisztenciája korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatokban egyaránt elfogadhatónak (Cronbach- α = 0,65–0,88 között) mutatkozott (Németh et al. 2012, Nehlin–Öster 2019). Jelen vizsgálatban a DMQ-R-SF megbízhatóságát jelző Cronbach- α értéke a fokozásos motiváció aldimenzióban 0,61, a szociális motivációnál 0,82, a konformitásnál 0,71, a megküzdéses motiváció esetében pedig 0,80 volt.

Statisztikai elemzés

A kutatás során statisztikai hipotézisvizsgálatokat végeztünk annak a kimutatására, hogy a rendőrhallgatók alkoholfogyasztásában milyen nemi és egyéb szociodemográfiai mintázódás mutatható ki, illetve az alkoholhasználat motivációs struktúrájában a nemek, a fogyasztás intenzitása és problémássága esetében milyen különbségek mutatkoznak.

Az alkoholfogyasztás éves és havi prevalenciaértékei, valamint a nagyívás és a problémás alkoholhasználat elterjedtségének elemzésekor khi-négyszet (χ^2) próbát alkalmaztunk, figyelembe véve a kutatás résztvevőinek nemét, lakóhelyének típusát és évfolyamát. A vizsgálati értékek közötti kapcsolat szorosságát Cramer V (V) együtthatóval mértük. A mennyiségi mérési szintű változók normalitásának vizsgálatához Kolmogorov–Szmirnov-tesztet (KS) végeztünk, amely alapján a paraméteres és a nemparaméteres tesztek kiválasztása történt. A parametrikus változók esetében kétmintás t-próbát (t), a normális eloszlástól eltérő paramétereknél pedig Mann–Whitney U-tesztet (U) alkalmaztunk. A szignifikanciát a p-érték alapján 5 százalékos szignifikanciaszintet alkalmazva értékeltük.

A szerhasználat motivációs elemeinek (független változók), valamint az aktuális alkoholfogyasztás, a nagyívás és a problémás alkoholhasználat (függő változók) közötti összefüggések vizsgálatára többváltozós logisztikus regresszióanalízist végeztünk. A független változók együttesen kerültek az elemzésbe, amely során esélyhányadosok (odds ratio, OR) kiszámítására került sor. A szignifikancia megállapításához 95 százalékos konfidenciaintervallumot (95% CI) és p-értéket számítottunk.

Eredmények

Az eredményekből megállapítható, hogy a rendőrhallgatók szinte kivétel nélkül (99,6 százalék; $n = 269$) fogyasztottak már alkoholos italt életük során. Az alkoholfogyasztás előző évi prevalenciája 98,5 százaléknak ($n = 266$) mutatkozott a teljes mintában. A férfiak ($n = 155$) és a nők ($n = 115$) körében hasonló mértékű volt az előző évi alkoholfogyasztás előfordulási aránya (98,1 százalék vs. 99,1 százalék; $\chi^2(1) = 0,513$; $p = 0,473$; $V = 0,04$). Az aktuális alkoholfogyasztás, vagyis a vizsgálatot megelőző egy hónapban történő alkoholhasználat prevalenciaértéke 85,2 százalék ($n = 230$) volt. Az aktuális alkoholfogyasztás prevalenciájában a férfi és a női rendőrhallgatók között nem volt szignifikáns különbség (86,5 százalék vs. 83,5 százalék; $\chi^2(1) = 0,462$; $p = 0,496$, $V = 0,04$). Az aktuálisan alkoholt fogyasztó fiataloknak

az egyötöde (23,5 százalék; $n = 54$) legalább heti rendszerességgel ivott. Az elmúlt hónapban legalább heti rendszerességű alkoholfogyasztást illetően a nemek között szintén nem találtunk szignifikáns különbséget (23,9 százalék vs. 14,8 százalék; $\chi^2(1) = 3,40$; $p = 0,065$, $V = 0,1$). A napi rendszerű alkoholhasználat ugyanakkor sem az elmúlt évben, sem pedig a vizsgálatot megelőző hónapban nem volt jellemző.

A vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a rendőrhallgatók lakóhelyének típusa és az elmúlt hónapban történt fogyasztás között gyenge hatáserősségű, szignifikáns eltérések mutatkoznak ($\chi^2(3) = 8,16$; $p = 0,042$; $V = 0,2$). A fővárosból, illetve a megyeszékhelyekről származó fiatalok kisebb arányban fogyasztottak alkoholt a vidéki településekről (kisebb városok, községek, falvak) származó társaikhoz viszonyítva. Az aktuális alkoholfogyasztást illetően az évfolyamok mentén is szignifikáns mintázódás igazolódott ($\chi^2(3) = 21,84$; $p < 0,001$; $V = 0,3$). Az eredmények szerint a felsőbb évesek nemcsak hogy nagyobb arányban, de gyakrabban is fogyasztottak alkoholt a vizsgálatot megelőző hónapban. A heti rendszerességű fogyasztás szignifikánsan magasabb volt a felsőbb éves rendőrhallgatók körében az újoncokhoz viszonyítva. A havi alkoholfogyasztás intenzitásában az évfolyamok mentén mérsékelt hatásméretű, de szignifikáns eltéréseket találtunk ($\chi^2(6) = 26,46$; $p < 0,001$; $V = 0,2$).

Az excesszív alkoholfogyasztó viselkedés, vagyis az ún. nagyívás (binge drinking) a felmérést megelőző évben a hallgatók majdnem a háromnegyedét (77,0 százalék; $n = 208$) érintette. A férfiak szignifikánsan nagyobb arányban voltak érintve nagyívással a vizsgálatot megelőző évben, mint a nők (81,9 százalék vs. 70,4 százalék; $\chi^2(1) = 4,936$; $p = 0,026$, $V = 0,1$), habár az eltérés kis hatásméretűnek mutatkozott. A rendőrhallgatók 28,5 százaléka ($n = 77$) legalább havi rendszerességgel fogyasztott azonos alkalmalattal hat vagy annál több alkoholos italt. A legalább havi rendszerességű nagyívás esetében szintén kis hatásméretű, szignifikáns nemi mintázódás figyelhető meg ($\chi^2(1) = 5,74$; $p = 0,016$; $V = 0,1$). A férfiakra (34,2 százalék; $n = 53$) nagyobb arányban volt jellemző, mint a nőkre (20,9 százalék; $n = 24$), hogy a vizsgálat előtti évben havonta vagy hetente excesszív módon fogyasztottak alkoholt. Az előző évi nagyívás esetében a kutatásban részt vevők lakóhelyének típusa mentén nem mutatkoztak szignifikáns eltérések ($\chi^2(3) = 5,78$; $p = 0,122$; $V = 0,1$), ugyanakkor az évfolyamok esetében ismételt szignifikáns különbségek igazolódtak ($\chi^2(3) = 11,87$; $p < 0,01$; $V = 0,2$). Az újoncokhoz, vagyis az első évfolyamos rendőrhallgatókhoz viszonyítva minden magasabb évfolyamon csaknem 20 százalékponttal magasabb prevalenciaértékeket találtunk.

A problémás alkoholfogyasztás becslését az AUDIT alkalmazásával végeztük. A vizsgálatban részt vevő hallgatók átlagosan 4,83 (SD = 3,44) pontot értek el az AUDIT-on. A férfiak ($M = 5,25$; SD = 3,76) és a nők ($M = 4,30$; SD = 2,89) válaszai alapján az AUDIT átlagértékei között szignifikáns, de kis hatásméretű nemi különbség mutatkozott ($U = 7582,5$; $z = 2,010$; $p = 0,043$; $r = 0,1$). Az eredményekből megállapítható, hogy a rendőrhallgatók többsége (81,5 százalék; $n = 220$) alacsony kockázatú alkoholfogyasztónak minősül. Közel egyötödük (18,5 százalék; $n = 50$) ugyanakkor problémás ivónak (AUDIT 8+) tekinthető. A mérőeszköz a kutatásban

részt vevő hallgatók 1,9 százalékánál ($n = 5$) jelezte a klinikai zavar gyanúját (AUDIT 15+). A nemi különbségeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a férfi hallgatók körében a problémás alkoholhasználat prevalenciája magasabb, mint a nőknél. A férfi hallgatók között a problémás alkoholhasználók aránya 21,3 százalék ($n = 33$) volt, míg a nők körében ez az arány 14,8 százalék ($n = 17$) volt a teljes mintában. A két nem képviselői között megfigyelhető különbség ugyanakkor nem volt szignifikáns ($\chi^2(1)=1,85$; $p = 0,173$; $V = 0,08$). Ezzel együtt fontos kiemelni, hogy a klinikai zavar fennállásának gyanúja kizárólag a férfiak körében volt megfigyelhető. A vizsgálatban részt vevő férfiak 3,2 százalékánál ($n = 5$) merül fel a dependencia gyanúja.

A problémás alkoholhasználat esetében nem találtunk számottevő különbségeket a rendőrhallgatók lakóhelyének típusai mentén sem ($\chi^2(3) = 3,27$; $p = 0,351$; $V = 0,1$). A különböző évfolyamokon tanuló rendőrhallgatók körében ugyanakkor jelentősen eltérő arányban vannak jelen problémás alkoholfogyasztók. A második ($n = 18$; 26,1 százalék) és a negyedik ($n = 16$; 26,2 százalék) évfolyamon szignifikánsan nagyobb arányban igazolódott a problémás szerhasználat, mint az első ($n = 8$; 11,1 százalék), illetve a harmad- ($n = 8$; 11,8 százalék) éves hallgatók között. Az alkoholfogyasztással kapcsolatos prevalenciaértékeket az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Az előző havi alkoholfogyasztás, az előző évi nagyívás és a problémás alkoholfogyasztás prevalenciája a teljes mintában ($n = 270$) a szociodemográfiai jellemzők szerinti bontásban

	Előző havi alkoholfogyasztás prevalenciája			Előző évi nagyívás prevalenciája			Problémás alkoholfogyasztás prevalenciája		
	n (%)	χ^2 (df)	p	n (%)	χ^2 (df)	p	n (%)	χ^2 (df)	p
Neme									
Férfi	134 (86,5%)	0,462 (1)	0,473	127 (81,9%)	4,936 (1)	0,026	33 (21,3%)	1,852 (1)	0,173
Nő	96 (83,5%)			81 (70,4%)			17 (14,8%)		
Lakóhely típusa									
Főváros	25 (80,6%)	8,168 (3)	0,042	19 (61,2%)	5,785 (3)	0,122	3 (9,7%)	3,271 (3)	0,351
Megyeszékhely	33 (73,3%)			35 (77,7%)			10 (22,2%)		
Egyéb város	93 (88,5%)			86 (81,9%)			23 (21,9%)		
Község, falu	80 (89,8%)			68 (76,4%)			14 (15,7%)		
Évfolyam									
Első	50 (69,4%)	21,841 (3)	< 0,001	45 (62,5%)	11,872 (3)	0,007	8 (11,1%)	9,696 (3)	0,021
Második	60 (86,9%)			56 (81,2%)			18 (26,1%)		
Harmadik	61 (89,7%)			57 (83,8%)			8 (11,8%)		
Negyedik	59 (96,7%)			50 (82,0%)			16 (26,2%)		

A rendőrhallgatók alkoholfogyasztása motivációjának vizsgálatakor elsőként a motivációs skálák átlag- és szórásértékeit határoztuk meg a teljes mintára vonatkozólag és a különböző változók mentén. Az eredmények szerint a rendőrhallgatók alkoholfogyasztásában a szociális motiváció ($M = 6,36$; $SD = 1,63$) esetében mutatkozott a legmagasabb átlagérték. A motivációk rangsorában ezt követte a fokozásos ($M = 4,35$; $SD = 1,33$), a megküzdéses ($M = 3,79$; $SD = 1,19$) és a konformitás ($M = 3,6$; $SD = 1,03$) motiváció. A Mann–Whitney U-teszt eredményei szerint ugyanakkor a férfiak és nők motivációs átlagértékeiben nincs szignifikáns különbség ($p > 0,05$), vagyis a két nem képviselőinek alkoholfogyasztását a különböző motívumok hasonló mértékben befolyásolják. A DMQ-R-SF átlagértékeit a teljes mintára vonatkozóan, illetve a férfiak és a nők összehasonlításában a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A DMQ-R-SF átlagértékei a teljes mintában és a nemenkénti bontásban

Motivációk	Teljes minta (n = 270) M (SD)	Férfiak (n = 155) M (SD)	Nők (n = 115) M (SD)	Nemek közötti különbségek		
				U	z	p
Szociális	6,36 (1,63)	6,50 (1,63)	6,17 (1,61)	7829,5	1,623	0,105
Fokozásos	4,35 (1,33)	4,36 (1,32)	4,34 (1,34)	8770,5	0,133	0,896
Megküzdéses	3,79 (1,19)	3,74 (1,14)	3,86 (1,24)	8268,5	-0,928	0,352
Konformitás	3,60 (1,03)	3,66 (1,07)	3,51 (0,97)	8257,5	0,945	0,342

Egészen más kép mutatkozott, amikor az alkoholfogyasztás motivációs struktúráját a fogyasztói státusz, illetve az alkoholhasználat problémássága mentén vizsgáltuk (3. táblázat). A fogyasztói státusz esetében az aktuálisan alkoholfogyasztók (az előző hónapban ivók) és az aktuálisan nem fogyasztók (absztinensek) kerültek összehasonlításra. Az eredmények azt jelzik, hogy a motivációs rangsorban a szociális motiváció áll az első, a konformitás motiváció az utolsó helyen. A Mann–Whitney U-teszt eredményei szerint az aktuálisan alkoholt fogyasztó rendőrhallgatók esetében a társas ($p < 0,001$), a fokozásos ($p = 0,007$), a megküzdéses ($p = 0,022$) és a konformitás ($p = 0,039$) motivációk átlagértékei egyaránt szignifikánsan magasabbak az absztinensekhez viszonyítva. Az aktuális alkoholfogyasztók miatti szerhasználat egyaránt jellemzőbb, az absztinensekhez viszonyítva.

3. táblázat: A DMQ-R-SF átlagértékei a fogyasztói státusz szerinti bontásban

Motivációk	Aktuális fogyasztó (n = 230) M (SD)	Absztinens (n = 40) M (SD)	Fogyasztói státusz szerinti különbségek		
			U	z	p
Szociális	6,54 (1,58)	5,30 (1,52)	2678,0	4,021	< 0,001
Fokozásos	4,44 (1,35)	3,82 (1,07)	3276,0	2,690	0,007
Megküzdéses	3,86 (1,23)	3,35 (0,77)	3459,5	2,281	0,022
Konformitás	3,66 (1,07)	3,25 (0,67)	3560,5	2,056	0,039

Az alkoholfogyasztás problémássága szerint elemezve a motivációs struktúrát szintén azt találtuk, hogy a motivációs rangsor nem különbözik a teljes mintában és a fogyasztói státusz szerint mért eredményekhez képest. A motivációs elemek csaknem mindegyike esetében ugyanakkor szignifikánsan magasabb átlagértékeket kaptunk a DMQ-R-SF alkalmazásakor a problémás fogyasztók körében (4. táblázat). A szociális ($p < 0,001$), a fokozásos ($p < 0,001$) és a megküzdéses ($p = 0,001$) motivációk miatti szerhasználat egyaránt jellemzőbb a problémás alkoholfogyasztókra, az alacsony kockázatú ivókhoz viszonyítva. Ezen átlagértékek mentén rendre nagy hatásméretű, szignifikáns mintázódás mutatkozik a problémás és nem problémás ivók között. A konformitás esetében rögzített átlagértékek között viszont nem volt szignifikáns az eltérés ($p = 0,057$). Ezen eredmények szerint a konformitásnak hasonló mértékű jelentősége van a problémás és az alacsony kockázatú használók alkoholfogyasztásában. A problémás ivók azonban számottevően nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a társas, a fokozásos és a megküzdéses motivációknak az alkoholfogyasztás során.

4. táblázat: A DMQ-R-SF átlagértékei az alkoholfogyasztás problémássága szerinti bontásban

Motivációk	Problémás fogyasztó (AUDIT 8+) (n = 50) M (SD)	Alacsony kockázatú fogyasztó (n = 220) M (SD)	Fogyasztói státusz szerinti különbségek		
			U	z	p
Szociális	7,44 (1,34)	6,11 (1,59)	2975,0	-5,035	< 0,001
Fokozásos	5,4 (1,52)	4,11 (1,16)	2848,0	-5,291	< 0,001
Megküzdéses	4,44 (1,60)	3,64 (1,02)	3921,5	-3,128	0,001
Konformitás	3,88 (1,17)	3,53 (0,99)	4529,0	-1,904	0,057

A többváltozós logisztikus regresszióanalízis eredményei szerint (5. táblázat) az aktuális alkoholfogyasztás esetében egyedül a szociális motiváció járt szignifikánsan nagyobb szerhasználati esélyhányaddal ($OR = 1,51$; $p = 0,001$). A társas motiváció mintegy 50 százalékkal növelte az elmúlt havi alkoholfogyasztás kockázatát a rendőrhallgatók körében. A nagyivás esetében a szociális motiváció ($OR = 1,52$; $p < 0,001$) mellett a fokozásos motívum ($OR = 1,45$; $p = 0,039$) is szignifikáns rizikótényezőnek mutatkozott. A konformitás ($OR = 0,64$; $p = 0,013$) ugyanakkor csökkentette az előző évi nagyivás előfordulásának kockázatát. A problémás alkoholfogyasztók körében a társas motiváció a legnagyobb jelentőséget tulajdonítanak az alkoholfogyasztás során.

gyasztás esetében szintén azt találjuk, hogy a társas motívum (OR = 1,52; $p = 0,002$) mellett a fokozásos motiváció is (OR = 1,53; $p = 0,006$) szignifikáns, kockázatonnövelő prediktornak mutatkozik.

5. táblázat: A többváltozós logisztikus regresszióanalízis eredményei az aktuális alkoholfogyasztás, az előző évi nagyívás és a problémás alkoholfogyasztás kapcsán

Független változók	Aktuális fogyasztás OR (CI 95%)	Nagyívás OR (CI 95%)	Problémás fogyasztás (AUDIT 8+) OR (CI 95%)
Szociális	1,51 (1,17–1,95)***	1,52 (1,21–1,91)***	1,52 (1,16–1,99)**
Fokozásos	1,00 (0,67–1,50)	1,45 (1,01–2,08)*	1,53 (1,12–2,10)**
Megküzdéses	1,40 (0,86–2,26)	1,36 (0,90–2,05)	1,24 (0,92–1,66)
Konformitás	1,23 (0,71–2,11)	0,64 (0,45–0,91)*	0,93 (0,68–1,27)
χ^2	23,83	39,43	47,32
df	4	4	4
p	$p < 0,001$	$p < 0,001$	$p < 0,001$

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A logisztikus regresszió eredményeit nemenkénti bontásban (6. táblázat) vizsgálva megállapítható, hogy a férfiak és a nők aktuális alkoholfogyasztását, nagyívását, illetve problémás szerhasználatát a különböző motivációk eltérő jelentőséggel befolyásolják. Az előző havi alkoholfogyasztás tekintetében a társas motivációnak ugyanis csak a férfiak esetében volt szignifikáns kockázatonnövelő hatása (OR = 1,80; $p = 0,001$). A nagyívásban és a problémás alkoholfogyasztásban ugyanakkor a társas motiváció nemcsak a férfiaknál (nagyívás: OR = 1,55; $p = 0,008$; problémás ivás: OR = 1,44; $p = 0,024$), hanem a nőknél is prediktornak bizonyult (nagyívás: OR = 1,63; $p = 0,006$; problémás ivás: OR = 1,81; $p = 0,030$). Különbségként mutatkozott ugyanakkor a két nem eredményei között, hogy a szociális motiváció mellett a nagyívás és a problémás alkoholhasználat kockázatát a férfiaknál a fokozásos motívumok növelték jelentősen (nagyívás: OR = 2,59; $p = 0,003$; problémás ivás: OR = 1,73; $p = 0,004$), míg a nők körében a nagyívás és a problémás alkoholfogyasztás esetében a megküzdéses motiváció prediktor jellege igazolódott (nagyívás: OR = 2,34; $p = 0,011$; problémás ivás: OR = 1,80; $p = 0,019$).

6. táblázat: A többváltozós logisztikus regresszióanalízis eredményei az aktuális alkoholfogyasztás, az előző évi nagyivás és a problémás alkoholfogyasztás kapcsán a nemek szerinti bontásban

Férfiak	Aktuális fogyasztás OR (CI 95%)	Nagyivás OR (CI 95%)	Problémás fogyasztás (AUDIT 8+) OR (CI 95%)
Szociális	1,80 (1,25–2,60)**	1,55 (1,11–2,14)**	1,44 (1,04–1,99)*
Fokozásos	0,80 (0,47–1,35)	2,59 (1,35–4,96)**	1,73 (1,18–2,55)**
Megküzdéses	1,07 (0,59–1,95)	0,84 (0,46–1,56)	0,99 (0,66–1,48)
Konformitás	1,41 (0,64–3,11)	0,45 (0,26–0,79)**	0,97 (0,65–1,45)
χ^2	16,13	16,13	26,24
df	4	4	4
p	p = 0,002	p < 0,001	p < 0,001
Nők	Aktuális fogyasztás OR (CI 95%)	Nagyivás OR (CI 95%)	Problémás fogyasztás (AUDIT 8+) OR (CI 95%)
Szociális	1,20 (0,82–1,77)	1,63 (1,15–2,32)**	1,81 (1,05–3,11)*
Fokozásos	1,40 (0,72–2,68)	0,96 (0,59–1,57)	1,18 (0,65–2,14)
Megküzdéses	2,15 (0,83–5,58)	2,34 (1,21–4,53)*	1,80 (1,09–2,96)*
Konformitás	1,24 (0,57–2,68)	0,82 (0,50–1,34)	0,86 (0,48–1,56)
χ^2	14,08	23,82	24,68
df	4	4	4
p	p = 0,007	p < 0,001	p < 0,001

*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001

Következtetések

Magyarország az ún. nedves (wet) kultúrák tipikus példája, minthogy a magyar társadalomban az absztinensek alacsony aránya és a gyakori alkoholfogyasztási szokások jellemzők. Hazánkban az alkoholfogyasztás életprevalenciaértéke már a serdülők körében is rendre 90 százalék felett (91–94 százalék), az évi prevalencia 80 százalék felett (80,0–87,1 százalék), az elmúlt havi fogyasztás prevalenciája pedig átlagosan 50 százalék körül (48,0–61,2 százalék) alakult az elmúlt 25 évben (Elekes–Arnold 2021). Mindebből szinte okszerűen következik, hogy a rendőrhallgatók körében is magas az éves prevalencia, valamint az aktuális alkoholfogyasztás aránya. Az alkoholfogyasztás gyakoriságát tekintve a rendőrhallgatók körében mért eredmények nem különböznek számottevően az általános népességben mért adatokhoz képest. A felmérést megelőző hónapban a legalább heti rendszerességű alkoholfogyasztás a rendőrhallgatók egyötödét (20,0 százalék) jellemezte. A hazai felnőtt népességben ugyanez a fogyasztási intenzitás a magyarok 24,1 százalékáról volt elmondható (Paksi–Arnold 2021). Az előző évi nagyivás tekintetében ugyanakkor a rendőrhallgatók körében mért prevalenciaértékek (77,0 százalék) jelentősen meghaladják a felnőtt népességben kapott adatokat, amely 19,5 százalék volt a legutóbbi OLAAP kutatásban (Paksi–Arnold 2021). Ennek hátterében feltehetően az egyetemi hallgatókat általában jellemző intenzív szerhasználói magatartás állhat. Egyetemi hallgatók körében végzett korábbi nemzetközi kutatások szerint a nagyivás prevalenciája a rendőrhallgatókéhoz hasonlóan meglehetősen magas volt (Carlson–Johnson–Ja-

cobs 2010, Krieger et al. 2018). Mindazonáltal a hallgatók excesszív alkoholfogyasztó magatartása továbbra is kiemelt figyelmet érdemel, hiszen a rendszeres nagyívás szignifikánsan megnöveli a hiányzások és a sikertelen vizsgák előfordulásának valószínűségét (Presley–Pimentel 2006). Jelen vizsgálat eredményei konzisztensek azokkal a korábbi megállapításokkal, amelyek szerint az egyetemi hallgatókat az alkoholfogyasztás, illetve a problémás szerhasználat nagyobb elterjedtsége jellemzi az általános népességhez viszonyítva (Barnes et al. 2010, O’Malley–Johnston 2002). Fontos azonban kiemelni, hogy miközben a hazai felnőtt (Paksi–Arnold 2021), a fiatal korú (Elekes 2021) és a fiatal felnőtt populációban (Bauer et al. 2017), illetve egyetemi hallgatók körében végzett nemzetközi vizsgálatokban (Clements 1998, Read et al. 2002) egyaránt a nők és a férfiak között az alkoholfogyasztás elterjedtségében, gyakoriságában és mennyiségében szignifikáns eltérések mutatkoztak, addig a rendőrhallgatóknál ilyen különbségeket nem találtunk. McNeill és Wilson (1993) szerint a rendőrnők és férfiak alkoholfogyasztási szokásaiban megmutatókozó hasonlóságok voltaképp a rendőri kultúra maszkulinitásának a következménye. A túlnyomórészt férfiak képezte rendőri közösségben ugyanis sajátos kulturális nyomásként nehezedik a nőkre, hogy a férfi kollégáikhoz hasonló szinten igyanak (McNeill–Wilson 1993).

Az alkoholhasználat motivációinak rangsora a hazai egyetemi kutatások (Németh et al. 2012) eredményeivel egyezően alakult a rendőrhallgatók körében is. A szociális motiváció ($M = 6,36$; $SD = 1,63$) mutatkozott legjelentősebb motívumnak, amelyet a fokozásos ($M = 4,35$; $SD = 1,33$), a megküzdéses ($M = 3,79$; $SD = 1,19$) és a konformitás ($M = 3,6$; $SD = 1,03$) motiváció követett. A szakirodalom szerint az alkoholfogyasztás háttérében álló motívumok szerepében jelentős nemi különbségek mutatkoznak. Az egyetemisták körében gyűjtött kutatási eredmények összességében azt jelzik, hogy a férfiakra sokkal inkább jellemző a fokozásos és szociális ivás, mint a nőkre. A megküzdéses motívumok jelentősége esetében ugyanakkor nem mutatkoznak nemi különbségek, viszont később a férfiakra általában jellemzőbb a megküzdéses ivás, mint a nőkre (Kuntsche et al. 2006).

A korábbi vizsgálatokkal ellentétben a rendőrhallgatóknál a motivációs struktúrában nem jelentkeztek szignifikáns nemi különbségek, ami arra utal, hogy a férfiak és a nők hasonló mértékben tulajdonítanak jelentőséget a különböző motívumoknak az alkoholfogyasztás kapcsán. Németh és munkatársai magyar egyetemisták között végzett korábbi felmérésükben azt találták, hogy a nők magasabb átlagértékeket jeleztek valamennyi faktoron, de csak a megküzdéses skálán volt szignifikáns az eltérés (Németh et al. 2012). A rendőrhallgatók esetében ugyanakkor a motivációk csaknem mindegyik dimenziójában a férfiak adtak magasabb átlagértékeket. Egyedül a megküzdéses faktor esetében volt magasabb a női hallgatók értéke, de ez az eltérés sem volt szignifikáns.

A problémás és az alacsony kockázatú ivók összehasonlításakor a motivációs faktorok csaknem mindegyikében a problémás fogyasztóknál szignifikánsan magasabb

átlagértékeket kaptunk, az alacsony kockázatú fogyasztókhoz viszonyítva. A szociális és a fokozásos faktorok mellett a megküzdéses, coping motivációk is jellemzőbbek a problémás alkoholfogyasztó rendőrhallgatókra. Ezek az eredmények összhangban állnak azokkal a korábbi megállapításokkal, amelyek szerint a fiatal felnőttek problémás alkoholfogyasztásnál a társas motivációk mellett az énmegerősítésnek és a megküzdéses motivációnak is kiemelt szerepe van (Lyvers et al. 2010, Németh et al. 2012). A logisztikus regresszióelemzés eredményei nyomán arra következtethetünk, hogy a társas motivációs faktor nemtől függetlenül növeli az aktuális alkoholhasználat, továbbá az excesszív és a problémás ivás kockázatát is. A fiatalokat körülvevő környezet, az abból származó társas hatások jelentőségére korábbi hazai és nemzetközi kutatások egyaránt utalnak (Németh et al. 2012, Wild 2002).

Az eddigi vizsgálatok egybehangzó konklúziója szerint a társas együttlétek élvezetének fokozása jelenti az alkoholfogyasztás legmeghatározóbb motívumát (Kuntsche et al. 2006). A szociális motiváció univerzális jellege a mostani vizsgálatban szintén arra utal, hogy a társas helyzetekben történő alkoholfogyasztásnak a rendőrhallgatók körében is rendkívül fontos szerepe van. A rendőrhallgatók nagyívásában a szociális motivációk jelentősége szintén azzal magyarázható, hogy a fiatalok leginkább bulikon, csoportos összejöveteleken isznak kockázatos módon.

A rendőrhallgatókat vizsgálva ugyanakkor azt is látjuk, hogy a szociális motivációk mellett a fokozásos motívumok is előre jelezték a nagyívást és a problémás alkoholhasználatot. Ez azt jelenti, hogy az aktuális alkoholfogyasztást alapvetően a fogyasztás kontextusa határozza meg, míg a kockázatos alkoholfogyasztás különböző formáit a külső, társas hatások mellett belsőleg vezérelt indokok – az aktuális hangulat felfokozásának vágya – is befolyásolják.

A nemi különbségeket illetően azt látjuk, hogy az aktuális alkoholfogyasztásban a társas motiváció csak a férfiak esetében volt szignifikáns prediktor. Ez arra utal, hogy a férfiak körében a barátokkal, hallgatótársakkal való alkoholfogyasztás sokkal meghatározóbb, mint a nőknél. Hasonló nemi különbségeket magyar középiskolások körében is tapasztaltak korábban (Németh 2012). A kockázatos alkoholfogyasztó magatartások esetében egyértelműen az látszik, hogy mind a férfiak, mind pedig a nők ivását a külső – szociális – motiváció mellett belső motívumok is szignifikánsan befolyásolják. Meghatározó különbség mutatkozott a két nem képviselői között ugyanakkor abban, hogy amíg a férfiaknál a nagyívás és a problémás ivás kockázatát a fokozásos motívumok növelték, addig a nők körében a megküzdéses motiváció prediktor jellege igazolódott ezeknél a fogyasztói mintázatoknál. A rendőrhallgatók körében tehát a nők hajlamosabbak a kockázatos ivásra a negatív érzések elfedése céljából, mint a férfiak. E jelenség azonosítása a mostani kutatásban azért is rendkívül fontos, mert a fiatal felnőttek körében az alkohollal összefüggő különböző problémák (például tanulási nehézségek, kockázatos szexuális viselkedés) előfordulását leginkább a megküzdéses motiváció jelzi előre (Kuntsche et al. 2005, Németh 2012).

Az eredmények összességében arra mutatnak, hogy a képzés rendészeti jellegétől függetlenül a rendőrhallgatók alkoholfogyasztása kapcsán is megfigyelhetők az egyetemistákra általában jellemző fogyasztói mintázatok. Az excesszív ivás, illetve a problémás alkoholfogyasztás prevalenciája a rendőrhallgatók körében rendre magasabb a felnőtt populációban mért prevalenciaértékeknél. Az egészségkárosító magatartások e formájának jövőbeni vizsgálata tehát kiemelt jelentőségű ebben a populációban.

Különösen figyelemreméltó az alkoholfogyasztás egyes prevalenciaértékei, illetve a problémás alkoholhasználat elterjedtsége kapcsán megfigyelhető nemi különbségek hiánya. A rendőrhallgató nők kiemelkedő érintettsége, illetve ennek vizsgálata azért is fontos, mert a nők problémás alkoholhasználatának sokkal súlyosabb biológiai következményei lehetnek a férfiakhoz viszonyítva. A rendőrhallgató nők érintettsége az alkoholfogyasztás kapcsán szoros összefüggésben állhat a rendőrködést általában jellemző maszkulinitással, a rendőri kultúrából származó, a szerhasználatot motiváló elvárásokkal, de a jelenség hátterében állhatnak a rendőri pályát választó nők pszichológiai jellemzői (például élménykeresés) is.

A jövőben mindenképp indokolt a téma további vizsgálata, a szociodemográfiai tényezők mellett akár egyéb pszichológiai változók bevonásával is.

Irodalom

- Ayala, E. E. – Roseman, D. – Winseman, J. S. – Mason, H. R. C. (2017): Prevalence, perceptions, and consequences of substance use in medical students. *Medical Education Online*, 22(1): 1392824. <https://doi.org/10.1080/10872981.2017.1392824>
- Babor, T. F. – Higgins-Biddle, J. C. – Saunders, J. B. – Monteiro, M. G. (2001): *The Alcohol Use Disorders Identification Test. Guidelines for Use in Primary Care. Second Edition*. Geneva: World Health Organization.
- Barbería-Latasa, M. – Gea, A. – Martínez-González, M. A. (2022): Alcohol, Drinking Pattern, and Chronic Disease. *Nutrients*, 14(9): 1954. <https://doi.org/10.3390/nu14091954>
- Barnes, G. M. – Welte, J. W. – Hoffman, J. H. – Tidwell, M.-C. O. (2010): Comparisons of Gambling and Alcohol Use Among College Students and Noncollege Young People in the United States. *Journal of American College Health*, 58(5): 443–452. <https://doi.org/10.1080/07448480903540499>
- Bauer, B. – Pillók, P. – Ruff, T. – Szabó, A. – Szanyi, F. E. – Székely, L. (2017): *Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei*. Budapest: Új Nemzedék Központ.
- Bonomo, Y. – Norman, A. – Biondo, S. – Bruno, R. – Daghli, M. – Dawe, S. – Egerton-Warburton, D. – Karro, J. – Kim, C. – Lenton, S. – Lubman, D. I. – Pastor, A. – Rundle, J. – Ryan, J. – Gordon, P. – Sharry, P. – Nutt, D. – Castle, D. (2019): The Australian drug harms ranking study. *Journal of Psychopharmacology*, 33(7): 759–768. <https://doi.org/10.1177/0269881119841569>

- Borbély, Zs. (2019): Egészségmagatartás és mentális egészség – nemi különbségek a munkahelyi stressz megélésében. *Belügyi Szemle*, 67(7-8): 37–50.
<https://doi.org/10.38146/BSZ.2019.7-8.3>
- Carlson, S. R. – Johnson, S. C. – Jacobs, P. C. (2010): Disinhibited characteristics and binge drinking among university student drinkers. *Addictive Behaviors*, 35(3), 242–251. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2009.10.020>
- Christián, L. – Erdős, Á. – Magasvári, A. (2021): Képzési innováció a magyar rendészeti felsőoktatásban. In Czene-Polgár, V. – Csaba, Z. – Szabó, A. – Zsámbokiné, F. Á. (szerk.): „Tradíció, tudomány, minőség”. 30 éves a Vám- és Pénzügyőri Tanszék. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozata, 62–77.
- Clements, R. (1998): A Critical Evaluation of Several Alcohol Screening Instruments Using the CIDI-SAM as a Criterion Measure. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 22(5): 985–993. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.1998.tb03693.x>
- Cranford, J. A. – Eisenberg, D. – Serras, A. M. (2009): Substance use behaviors, mental health problems, and use of mental health services in a probability sample of college students. *Addictive Behaviors*, 34(2): 134–145.
<https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2008.09.004>
- Elekes, Zs. (2021): Az alkoholfogyasztás elterjedtsége. In Elekes, Zs. – Arnold, P. – Bencsik, N. (szerk.): *Iskolások egészségkárosító magatartása 25 év távlatában. A 2019. évi ESPAD kutatás magyarországi eredményei*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem – MTA-BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport, 21–27.
- Elekes, Zs. – Arnold, P. (2021): Trendek. In Elekes, Zs. – Arnold, P. – Bencsik N. (szerk.): *Iskolások egészségkárosító magatartása 25 év távlatában. A 2019. évi ESPAD kutatás magyarországi eredményei*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem – MTA-BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport, 168–194.
- Elekes, Zs. – Domonkos, T. (2020): Az ESPAD-kutatás módszertana. In Elekes Zs. – Arnold P. – Bencsik N. (szerk.): *Iskolások egészségkárosító magatartása 25 év távlatában. A 2019. évi ESPAD kutatás magyarországi eredményei*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem – MTA-BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport, 7–17.
- EMCDDA (2002): *Handbook for surveys on drug use among the general population (EMCDDA project CT.99.EP.08 B)*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Erdős, Á. (2022): Kockázatos alkoholfogyasztás a rendészeti hallgatók körében. *Belügyi Szemle*, 70(6): 1257–1272. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.6.7>
- Gerevich, J. – Bácskai, E. – Rózsa, S. (2012): Alkoholhasználat Zavarainak Szűrőtesztje. In Gerevich, J. – Bácskai, E. (szerk.): *Korszerű addiktológiai mérőmódszerek*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 66–77.
- Grant, B. F. – Goldstein, R. B. – Saha, T. D. – Chou, S. P. – Jung, J. – Zhang, H. – Pickering, R. P. – Ruan, W. J. – Smith, S. M. – Huang, B. – Hasin, D. S. (2015): Epidemiology of DSM-5 Alcohol Use Disorder. *JAMA Psychiatry*, 72(8): 757. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.0584>

- Hennessy, E. A. – Tanner-Smith, E. E. – Mavridis, D. – Grant, S. P. (2019): Comparative Effectiveness of Brief Alcohol Interventions for College Students: Results from a Network Meta-Analysis. *Prevention Science*, 20(5): 715–740.
<https://doi.org/10.1007/s11121-018-0960-z>
- Herzog, T. A. – Pokhrel, P. (2020): Introduction to the Special Issue: International Research on Areca Nut and Betel Quid Use. *Substance Use & Misuse*, 55(9): 1383–1384. <https://doi.org/10.1080/10826084.2020.1767345>
- Horváth, Zs. – Demetrovics, Zs. – Paksi, B. (2021): A különböző addiktológiai problémák kapcsolódása. In Paksi, B. – Demetrovics, Zs. (szerk.): *Addiktológiai problémák Magyarországon: Helyzetkép a lakossági kutatások tükrében. II. kötet: Viselkedési addikciók*. Budapest: ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó, 127–157.
- Irizar, P. – Puddephatt, J.-A. – Gage, S. H. – Fallon, V. – Goodwin, L. (2021): The prevalence of hazardous and harmful alcohol use across trauma-exposed occupations: A meta-analysis and meta-regression. *Drug and Alcohol Dependence*, 226: 108858. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2021.108858>
- Johnston, L. D. – O'Malley, P. M. – Bachman, J. G. – Schulenberg, J. E. – Miech, R. A. (2015): *Monitoring the future national survey results on drug use, 1975–2014: volume 2, college students and adults ages 19–55*. MI: Ann Arbor: Institute for Social Research, The University of Michigan.
- Keller, M. (1979): A historical overview of alcohol and alcoholism. *Cancer Research*, 39(7 Pt.2): 2822–2829.
- Kirschman, E. (2006): *I love a cop: What police families need to know. Second edition*. New York: Guilford.
- Kivlichan, A. E. – Lowe, D. J. E. – George, T. P. (2022): Substance misuse in college students. *Psychiatric Times*, 39(5): 19–21.
- Krieger, H. – Young, C. M. – Anthenien, A. M. – Neighbors, C. (2018): The Epidemiology of Binge Drinking Among College-Age Individuals in the United States. *Alcohol Research*, 39(1): 23–30.
- Kuntsche, E. – Knibbe, R. – Gmel, G. – Engels, R. (2005): Why do young people drink? A review of drinking motives. *Clinical Psychology Review*, 25(7): 841–861. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.06.002>
- Kuntsche, E. – Knibbe, R. – Gmel, G. – Engels, R. (2006): Who drinks and why? A review of socio-demographic, personality, and contextual issues behind the drinking motives in young people. *Addictive Behaviors*, 31(10), 1844–1857. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2005.12.028>
- Kuntsche, E. – Kuntsche, S. (2009): Development and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ–R SF). *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38(6): 899–908.
<https://doi.org/10.1080/15374410903258967>

- Lyvers, M. – Hasking, P. – Hani, R. – Rhodes, M. – Trew, E. (2010): Drinking motives, drinking restraint and drinking behaviour among young adults. *Addictive Behaviors*, 35(2): 116–122. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2009.09.011>
- McNeill, M. – Wilson, C. (1993): *Alcohol and the police workplace. Report Series no. 119*. Adelaide: National Police Research Unit.
- Miller, J. W. – Naimi, T. S. – Brewer, R. D. – Jones, S. E. (2007): Binge Drinking and Associated Health Risk Behaviors Among High School Students. *Pediatrics*, 119(1): 76–85. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-1517>
- Murray, C. J. L. – Aravkin, A. Y. – Zheng, P. – Abbafati, C. – Abbas, K. M. – Abbasi-Kangevari, M. – Abdollahpour, I. (2020): Global burden of 87 risk factors in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396(10258): 1223–1249. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30752-2](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30752-2)
- Nehlin, C. – Öster, C. (2019): Measuring drinking motives in undergraduates: an exploration of the Drinking Motives Questionnaire-Revised in Swedish students. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 14(1): 49. <https://doi.org/10.1186/s13011-019-0239-9>
- Németh, Zs. (2012): *Az alkohol motivációs összetevőinek szerepe a fiatalok szerhasználatban különböző színtereken és kultúrákban*. Doktori értekezés, Szeged.
- Németh, Zs. – Urbán, R. – Farkas, J. – Kuntsche, E. – Demetrovics, Zs. (2012): Az alkoholfogyasztás motivációi módosított kérdőív hosszú és rövid változatának hazai alkalmazása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4): 673–694. <https://doi.org/10.1556/MPSzle.67.2012.4.3>
- Nutt, D. J. – King, L. A. – Phillips, L. D. (2010): Drug harms in the UK: a multicriteria decision analysis. *The Lancet*, 376(9752): 1558–1565. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(10\)61462-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(10)61462-6)
- O'Malley, P. M. – Johnston, L. D. (2002): Epidemiology of alcohol and other drug use among American college students. *Journal of Studies on Alcohol, Supplement*, (s14): 23–39. <https://doi.org/10.15288/jsas.2002.s14.23>
- Paksi, B. – Arnold, P. (2021): Alkoholfogyasztás. In Paksi, B. – Demetrovics, Zs. (szerk.): *Addiktológiai problémák Magyarországon: Helyzetkép a lakossági kutatások tükrében. I. kötet: Szerhasználó magatartások*. Budapest: ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 106–143.
- Paksi, B. – Pillók, P. – Magi, A. – Demetrovics, Zs. – Felvinczi, K. (2021): Az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról 2019 (OLAAP) reprezentatív lakossági felmérés módszertana. *Neuropsychopharmacologica Hungarica*, 23(1): 184–207.
- Patel, P. V. – Flamm, S. L. (2022): Screening, Diagnosis, and Treatment of Alcohol-Related Liver Disease and Alcohol-Associated Hepatitis. *Gastroenterology & Hepatology (NY)*, 18(7): 409–417.

- Patrick, M. E. – Terry-McElrath, Y. M. – Evans-Polce, R. J. – Schulenberg, J. E. (2020): Negative Alcohol-Related Consequences Experienced by Young Adults in the Past 12 Months: Differences by College Attendance, Living Situation, Binge Drinking, and Sex. *Addictive Behaviors*, 105: 106320. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106320>
- Paulino, Y. C. – Wilkens, L. R. – Sotto, P. P. – Franke, A. A. – Kawamoto, C. T. – Chennaux, J. S. N. – Mendez, A. J. – Tenorio, L. F. – Badowski, G. – Pokhrel, P. – Herzog, T. A. (2020): Rationale and design of a randomized, controlled, superiority trial on areca nut/betel quid cessation: The Betel Nut Intervention Trial (BENIT). *Contemporary Clinical Trials Communications*, 17: 100544. <https://doi.org/10.1016/j.conctc.2020.100544>
- Pikó, B. (2012): *Fiatalok lelki egészsége és problémaviselkedése a rizikó- és protektív elmélet, a pozitív pszichológia és a társadalomlélektan tükrében*. Akadémiai doktori értekezés Szeged.
- Poznyak, V. – Rekke, D. (eds.) (2018): *Global status report on alcohol and health 2018*. Geneva: World Health Organization.
- Presley, C. A. – Pimentel, E. R. (2006): The introduction of the heavy and frequent drinker: a proposed classification to increase accuracy of alcohol assessments in postsecondary educational settings. *Journal of Studies on Alcohol*, 67(2): 324–331. <https://doi.org/10.15288/jsa.2006.67.324>
- Read, J. P. – Wood, M. D. – Davidoff, O. J. – McLacken, J. – Campbell, J. F. (2002): Making the transition from high school to college: The role of alcohol-related social influence factors in students' drinking. *Substance Abuse*, 23(1): 53–65. <https://doi.org/10.1080/08897070209511474>
- Reinert, D. F. – Allen, J. P. (2002): The alcohol use disorders identification test (AUDIT): A review of recent research. *Alcoholism, Clinical, Experimental Research*, 26(2): 272–279.
- Ritter, I. (2004): *Rendőrök és szenvedélyszerek*. Kutatási beszámoló. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet – Egészséges Ifúságért Alapítvány.
- Robert Lourdes, T. G. – Abd Hamid, H. A. – Riyadzi, M. R. – Hasani, W. S. R. – Mutalip, M. H. A. – Jabbar, N. A. – Rifin, H. M. – Saminathan, T. A. – Ismail, H. – Yusoff, M. F. M. (2022): Findings from a Nationwide Study on Alcohol Consumption Patterns in an Upper Middle-Income Country. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14): 8851. <https://doi.org/10.3390/ijerph19148851>
- Room, R. – Ferris, J. – Laslett, A.-M. – Livingston, M. – Mugavin, J. – Wilkinson, C. (2010): The Drinker's Effect on the Social Environment: A Conceptual Framework for Studying Alcohol's Harm to Others. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7(4): 1855–1871. <https://doi.org/10.3390/ijerph7041855>
- Roth, G. A. – Abate, D. – Abate, K. H. – Abay, S. M. – Abbafati, C. – Abbasi, N. – Abdelalim, A. (2018): Global, regional, and national age-sex-specific mortality for 282 causes of death in 195 countries and territories, 1980–2017: a systematic

- analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, 392(10159): 1736–1788. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(18\)32203-7](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(18)32203-7)
- Schulenberg, J. E. – Johnston, L. D. – O’Malley, P. M. – Bachman, J. G. – Miech, R. A. – Patrick, M. E. (2017): *Monitoring the future national survey results on drug use, 1975–2016: Volume 2, college students and adults ages 19–55*. MI: Ann Arbor: Institute for Social Research, The University of Michigan.
- Syed, S. – Ashwick, R. – Schlosser, M. – Jones, R. – Rowe, S. – Billings, J. (2020): Global prevalence and risk factors for mental health problems in police personnel: a systematic review and meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, 77(11): 737–747. <https://doi.org/10.1136/oemed-2020-106498>
- Violanti, J. (1999): Alcohol abuse in policing: Prevention strategies. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 68(1): 16–18.
- Welsh, J. W. – Shentu, Y. – Sarvey, D. B. (2019): Substance Use Among College Students. *Focus*, 17(2): 117–127. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.20180037>
- WHO (2000): *International Guide for Monitoring Alcohol Consumption and Related Harm*. Department of mental Health and Substance Dependence Noncommunicable Disease and mental Health Cluster. Geneva: World Health Organization.
- Wild, T. C. (2002): Personal drinking and sociocultural drinking norms: a representative population study. *Journal of Studies on Alcohol*, 63(4): 469–475. <https://doi.org/10.15288/jsa.2002.63.469>

Adatok az esélyegyenlőség szolgálatában

Gyermekek fogyatékosága és egészségi okból fakadó korlátozottsága a hivatalos statisztikában

Data for equal opportunities

Disability and health-related limitations of children in official statistics

Földvári Mónika¹ – Gárdos Éva Beáta²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.3>

Beérkezés: 2023.10.12.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024.01.30.

Elfogadás: 2024.03.20.

Összefoglaló: A gyermekek fogyatékoságának/korlátozottságának felmérése több szempontból is speciális. Bár nemzetközi szinten is számos erőfeszítés történt arra, hogy ezen a területen standard mérőeszközök és összehasonlítható adatok álljanak rendelkezésre, még mindig jelentős vakfoltok jellemzik az elérhető információkat. Tanulmányunkban egyfelől felvázoljuk a gyermekek fogyatékoságának/korlátozottságának felmérését érintő főbb nemzetközi és hazai tendenciákat, a kihívásokat, törekvéseket és az eddig elért eredményeket, másfelől megvizsgáljuk a gyermekek korlátozottságát és a korlátozott gyermekek társadalmi helyzetét az ismertetett standard mérőeszközöket alkalmazó hazai nagymintás felvételek adatainak tükrében. Az eredmények megerősítik az új típusú mutatók tartalmával, használhatóságával szembeni előzetes elvárásokat, és alátámasztják, hogy a korlátozottság, különösen a súlyos korlátozottság együtt jár a társadalmi kirekesztődés kockázatával.

Kulcsszavak: gyermekek korlátozottsága, a korlátozottság felmérése, standard mérőeszközök

Abstract: The measurement of children's disabilities is specific in several ways. Although many efforts have been made at international level to provide standard measurement tools and comparable data in this area, there are still significant blind spots in the information available. In our study, on the one hand, we outline the main international and national trends, challenges, efforts and achievements in the field of disability assessment of children, and on the other hand, we examine the prevalence of disability among children and the social situation of children with disabilities in the light of data from large-scale national surveys using the standard measurement tools described. The results confirm the preliminary expectations regarding the content and usability of the new type of indicators, and that disability, especially severe disability, is associated with the risk of social exclusion.

Keywords: children's disability, measuring disability, standard measurement tools

1 Központi Statisztikai Hivatal, e-mail: monika.foldvari@ksh.hu

2 Központi Statisztikai Hivatal, e-mail: egardosster@gmail.com

Bevezetés

Jelen tanulmány célja bemutatni, hogy hogyan, milyen szemlélettel, milyen mérőeszközök kidolgozásával közelíti meg a *hivatalos statisztika* a gyermekek fogyatékoságát, illetve korlátozottságát, és milyen hazai nagymintás, országosan reprezentatív, a bemutatott mérőeszközöket alkalmazó felmérésekből származó adatok érhetőek el a *gyermekek korlátozottságáról*. Az utóbbi szempontból cikkünk úttörő munkának tekinthető, mivel a legkorábbi életkortól vizsgálja a magánháztartásokban élő gyermekek általános egészségi állapotát, illetve az annak következtében fennálló funkcionális korlátozottságot. A szerzők a hazai szakirodalomban ilyen tartalmú tanulmányt nem találtak. A gyermekek egészségéről szóló tudományos munkák leggyakrabban speciális betegségekre, kóros állapotokra fókuszálnak.³

Az ifjúság globális egészségállapotának tradicionálisan hiányos felmérése mögött több ok feltételezhető. Ezek között a legfontosabb lehet, hogy a gyermekek krónikus betegségei okozta társadalmi szintű egészségterhek messze elmaradnak az idősebbekétől. Ezt támasztják alá az elérhető megbetegedési és halálozási adatok.⁴ Ehhez társul, hogy az adatgyűjtés kivitelezése jogilag és technikailag a felnőttekhez viszonyítva lényegesen nehezebb, és jóval nagyobb az erőforrásigénye. Ha azonban lennének is a teljes gyermekkort lefedő egészségfelmérések, nem állt volna rendelkezésükre elég idő, hogy a gyermekek korlátozottságának mérésére kidolgozott, közelmúltban ismertté vált kérdések beépüljenek.

Írásunkban a gyermekek korlátozottságára vonatkozó, nemzetközileg standardizált mutatók kifejlesztésének okai, körülményei és a kifejlesztett mutatók módszertani leírása mellett célul tűztük ki a bemutatott standard mérőeszközöket alkalmazó nagymintás felvételek adatai alapján a korlátozott gyermekek arányának és a korlátozott gyermekek társadalmi helyzetének alapszintű vizsgálatát is. Noha az egészségi állapot és a társadalmi helyzet hazai összefüggése jól dokumentált az egészségpszichológiában (Losonczy 1989, Pikó 2002, Győri 2022), és a fogyatékoságtudomány köréből számos kutatás foglalkozik a fogyatékoság és társadalmi helyzet kapcsolatával (Perlusz et al. 2021, Kozma et al. 2020, gyermekek esetében Bass 2004, Vedres 2005, Kereki 2010), az általunk bemutatott korlátozottsággal való összefüggés kevésbé vizsgált (KSH 2018, Kozma et al. 2020, Gárdos–Földvári 2022), gyermekek esetében pedig hiányzik.

1. Módszertan: szemlélet és kidolgozott mérőeszközök

1.1. Paradigmaváltás a fogyatékoság és korlátozottság felmérésében

A fogyatékoságról és egészségi okból fakadó korlátozottságról való gondolkodás mélyreható változásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Míg korábban el-

3 Az egyedüli általánosabb megközelítésű statisztikai adatgyűjtés az Iskolás korú gyermekek egészség-magatartása című nemzetközi együttműködésben megvalósuló felvételsorozat, mely ugyan reprezentatív statisztikai felvétel, de a 11 évesnél fiatalabbakról ez sem gyűjt adatot, továbbá hagyományosan nem alkalmazza az alábbiakban ismertetett mérőeszközöket sem (lásd: www.hbsc.org).

4 Lásd: KSH Tájékoztatási adatbázis. <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

sősorban a testet érintő, orvosi megoldásra szoruló problémának tekintették (ezt nevezi a szakirodalom medikális modellnek), idővel egyre inkább előtérbe került a környezeti tényezőket is beépítő emberi jogi megközelítés, miszerint a fogyatékos-ság társadalmi konstrukció,⁵ s társadalmi változásra van szükség a fogyatékos-ságú élők esélyegyenlőségének növeléséhez, társadalmi részvételének elősegítéséhez (szociális modell).

A hivatalos statisztikai gyakorlatban a Funkcióképesség, fogyatékos-ság és egészség nemzetközi osztályozására (ICF)⁶ (WHO 2001) és a Fogyatékos-sággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményre (CRPD)⁷ (UN 2006) építve az ún. biopszichoszociális (kevert) modell vált meghatározóvá. Eszerint a fogyatékos-ság vagy egészségi probléma önmagában a korlátozottság veszélyét hordozza, de hogy mennyiben jelent valóban akadályt a társadalmi részvételben, mindennapi tevékenységekben, vagyis mennyiben jelent korlátozottságot,⁸ az függ az egyéni adottságokon túl a szűkebb és tágabb környezet által kapott támogatástól is (ahol a támogatásba beleértendő az elfogadó, pozitív attitűd, a megfelelő, elérhető egészségügyi ellátás, a szükséges eszközök biztosítása, az akadálymentesített intézmények, anyagi támogatás stb.) (Mont 2007, Palmer–Harley 2012, Altman 2014, Földvári–Gárdos 2021).

A szemléletváltás során hangsúlyosabbá vált a társadalom felelőssége abban, hogy a korlátozottsággal élő személyek minél inkább másokkal hasonló módon élhessenek, részt vehessenek a társadalmi életben. Ennek megfelelően a kutatási gyakorlatban is előtérbe került a különböző funkciókban, tevékenységekben, a mindennapi életben megtapasztalt nehézségek feltérképezése, ilyen módon a társadalmi kirekesztésnek kitett népesség behatárolása. Természetesen a medikális mérőeszközök sem vették el jelentőségüket,⁹ azonban az esélyegyenlőség megvalósulásának monitorozására alkalmasabb a korlátozottság (vagyis a fogyatékos-ság vagy egészségi ok miatt megtapasztalt nehézségek) felmérése.¹⁰ Ehhez számos, a megta-

5 A szociológiában hangsúlyos, hogy egy egészségi állapot, jellemző egy adott társadalom, kultúra érzékelésének, értékelésének fényében nevezhető fogyatékos-ságnak, normálistól való eltérésnek; ilyen értelemben a fogyatékos-ság társadalmilag létrejött és értelmezett állapot (Bánfalvy 2016).

6 International Classification of Functioning, Disability and Health, magyarul Funkcionális állapotok nemzetközi osztályozása (FNO). Az ICF szerint a funkcióképesség a testi állapotokon kívül magában foglalja a különböző tevékenységeket és a társadalmi részvételt is (WHO 2001).

7 Convention on Rights of People with Disabilities. Az egyezmény Preambulumának (e) pontja szerint a fogyatékos-ság mint dinamikus fogalom a fogyatékos-sággal élő személy és a környezeti, attitűdbeli akadályok kölcsönhatásaként értelmezhető (UN 2006).

8 Bár az említett nemzetközi dokumentumok magyar fordításában magát a „fogyatékos-ság” fogalmat értelmezik a korábbi medikális megközelítéshez képest tágabban, a hivatalos statisztikai gyakorlat szöveghasználatában egyértelműen elválik a szűkebb és tágabb megközelítés: a „fogyatékos-ság” a medikális megközelítéshez tartozik és a testi funkcióképesség hiányát, tartós sérülését jelenti (Chikán 2001), míg az egészségi probléma miatt a mindennapi tevékenységekben, társadalmi részvételben történő akadályozottságra a „korlátozottság” kifejezést használjuk (Földvári–Gárdos 2021).

9 Például ha célzott támogatás megalapozásához kifejezetten egy adott típusú fogyatékos-ság felmérése a cél. Emellett az orvosi ellátás, rehabilitáció terén értelemszerűen alapvető jelentőségű, bár a modern medicina orvosi szemléletébe is egyre inkább beépül az emberi jogi megközelítés (Kulmann–Kun 2016). Nemzetközi viszonylatban nagyobb a súlya olyan országokban, ahol háború, természeti katasztrófák fordulnak elő, vagy nagy a szegénység.

10 A fogyatékos-sággal élők és a mindennapi életben korlátozottak között természetesen jelentős az átfedés. A Mikrocenzus 2016 szerint a magyar lakosság 4,3 százaléka él valamilyen fogyatékos-sággal, akik nagy része (háromnegyedük) korlátozottan érzi magát a mindennapi életben, negyedük viszont a fogyatékos-ságát nem éli meg korlátként (ebben szerepe lehet a megfelelő egészségi ellátásnak, a rendelkezésre álló eszközöknek vagy a támogató környezetnek). A mindennapi életben egészségi okból korlátozottak köre tágabb a fogyatékos-sággal élők körénél, a hazai lakosság 15,7 százaléka (Földvári–Gárdos 2021).

pasztalt nehézségek különböző körét lefedő standard mutató került kidolgozásra. A legismertebbek az alábbiak:

- A testi funkcióképesség területeire vonatkozó, globális szinten leggyakrabban alkalmazott mérőeszközöket a Washington Group fejlesztette ki a kétezres évek elejétől (Golden 2016). A népszámlálásokhoz is javasolt rövid kérdéssor (WG-SS) a látás, hallás, járás, emlékezés, önellátás és kommunikáció területeit méri fel, míg a hosszú kérdéssor (WG ES-F) a rövidhez képest lehetőséget ad a felsőtesti funkcióképesség, a fájdalom, a szorongás, depresszió és kimerültség felmérésére is.¹¹
- A különböző tevékenységek elvégzésében megtapasztalt nehézségekre és a kapott/igényelt segítségre használt kérdéssorok a WG-SS-hez képest a funkcióképesség magasabb területeire, az önellátás bizonyos komponenseire (mint például fürdés, öltözködés, közlekedés) és egyes háztartási tevékenységekre (például bevásárlás, pénzügyek, adminisztráció intézése, házimunka) vonatkoznak. Az önellátásra vonatkozó kérdéssor ADL (Activities of Daily Living), az önálló élethez szükséges háztartási tevékenységekre vonatkozó kérdéssor IADL (Instrumental Activities of Daily Living) néven is ismert. Kutatási, biztosítási és klinikai gyakorlatban is alkalmazzák a funkcióképesség, önálló életvitelre való képesség felmérésére, monitorozására (Palmer–Harley 2012).
- Végül általában kérdez rá a mindennapi életben (a tevékenységekben és a társadalmi életben) megtapasztalt tartós (legalább hat hónapig fennálló) nehézségekre az ún. GALI (Global Activity Limitations Indicator) mutató. Ez a mérőszám, amely az egészségesen várható élettartam számításának egyik alapjául is szolgál, meghatározó szerepet tölt be az EU-ban politikai célok, programok monitorozásában, hatásmérésben (Bogaert et al. 2018).¹²

A korlátozottságról alkotott általános szemléletváltást némi fáziskéséssel követte kifejezetten a gyermekekre fókuszáló gondolkodás, amely a gyermekek jogainak biztosítása érdekében egyfelől a gyermekek korlátozottságának természetére, másfelől a kutatás lehetőségeire és az alkalmazható mérőeszközök kidolgozására is kiterjedt.

A gyermekek jogairól már az 1989. évi ENSZ-egyezmény kifejti, hogy a szellemi vagy testi fogyatékosággal élő gyermekeknek joguk van a teljes élethez, az önellátásukat és a közösségi életben való aktív részvételüket elősegítő körülményekhez (UN 1989, 23. cikk). Az ENSZ fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló 2006-os egyezménye is kitér a gyermekek jogaira. Eszerint a korlátozott/fogyatékosággal élő gyermekeket ugyanolyan jogok illetik meg, mint a többi gyermeket (UN 2006, preambulum), másokkal azonos mértékben van joguk a társadalmi részvételre, töb-

¹¹ Lásd <https://www.washingtongroup-disability.com>

¹² Korábbi tanulmányunkban (Földvári–Gárdos 2021) részletesebben is bemutattuk az egyes mérőeszközöket és azok jellemzőit.

bek között a játékhöz, sporthoz, kikapcsolódáshoz, kultúrához való hozzáférésre, mindezekre az oktatási rendszerben is (UN 2006, 30. cikk).

A gyermekek jogainak érvényesítésére irányuló nemzetközi törekvés tette szükségessé, alapozta meg az ICF gyermekekre és fiatalokra készült változatát (Classification of Functioning, Disability and Health, Child and Youth Version CF-CY). A gyermekek fizikai, szociális és pszichikai sajátosságait beépítő osztályozást 2007-ben tette közzé a WHO (WHO 2007).

A gyermekekre vonatkozó, nemzetközi összehasonlításra alkalmas mérőeszközök kidolgozása már két évvel az ICF-CY kiadása után elkezdődött a Washington Group és az UNICEF együttműködésében. 2016-ra elérhetővé vált a számos országban tesztelt standard mérőeszköz, gyermekfunkciós modul (UNICEF/WG Child Functioning Module, CFM¹³), melyet 2017-ben az ENSZ, a fogyatékkal élő szervezetek és más érdekelt felek is javasolták a fenntartható fejlődési célok monitorozására¹⁴ (Devandas 2018, UNICEF 2021). Az UNICEF/WG modulhoz hasonló kérdéseket alkalmazva került tesztelésre a 2019-es felvételi hullámban az Európai Lakossági Egészségfelmérés (ELEF/EHIS) gyermekmodulja (Földvári–Gárdos 2021).

Annak ellenére azonban, hogy az elmúlt években erősödött a törekvés a gyermekek korlátozottságának alaposabb, nemzetközileg is összehasonlítható módon történő felmérésére, még mindig jelentős vakfoltok vannak a területen, amelyek akadályozzák a korlátozott gyermekek és családjuk hatékonyabb támogatását, segítségét, társadalmi befogadását (UNICEF 2021). Az alábbiakban számba vesszük a felmérést akadályozó főbb tényezőket.

1.2. A gyermekek korlátozottságának sajátosságai és a felmérés kihívásai

A gyermekekre nem alkalmazhatók automatikusan a felnőtt lakosság jellemzői alapján kidolgozott, korlátozottságra vonatkozó modellek és vizsgálati módszerek, mivel a gyermekek korlátozottsága természetében, intenzitásában és hatásaiban is eltér a felnőtteknél tapasztaltaktól. A korlátozottság gyermekeknél megfigyelhető főbb specifikumai az alábbiak:

1. Az élet első két évtizedét számos gyors, testi jellemzőket, tevékenységeket és társas kapcsolatokat is érintő változás jellemzi, ami a funkcióképesség vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül. A kommunikációra való képesség például másképp értelmezhető egy csecsemőnél, egy kisgyermeknél és egy idősebb gyermeknél vagy felnőttél. Bizonyos, felnőttek esetében vizsgált funkciók (például önellátás) az élet korai szakaszára nem relevánsak, viszont más, felnőttek esetében nem vizsgált (például tanulással összefüggő) tényezők fontosak a funkcióképesség kellő részletezettségű, adekvát leírásához. Mivel különböző életkori sza-

¹³ Lásd <https://www.washingtongroup-disability.com>

¹⁴ A Fenntartható Fejlődés Keretrendszer 2030 (2030 Agenda for Sustainable Development) kiemeli a leginkább kirekesztett, szűkeket szenvedő csoportok elérését, köztük a korlátozott gyermekeket és szüleiket. A keretrendszer javasolja a korlátozottság szerinti bontást minden indikátor esetében, ahol releváns (UN 2015).

- kaszokban eltérnek a korlátozottság megjelenési formái, gyermekek esetében a fejlődés dinamikája miatt kiemelten fontos figyelembe venni az életút szakaszait, és megvizsgálni az eltérést az elvárt normál növekedéshez, fejlődéshez viszonyítva (WHO 2007, Halfon et al. 2012).
2. A gyermekek fejlődésük során fokozatosan válnak egyre önállóbbakká, függetlenebbekké, s fejlődésük erősen függ az őket közvetlenül körülvevő környezettel való interakcióktól. Ezért a gyermekek fejlődése, funkcióképessége a családi rendszerben, illetve az életkörülményeikkel összefüggésben értelmezhető. A korlátozott gyermekek a felnőtteknél kevésbé képesek helyzetük befolyásolására, sokkal inkább kitettek a környezetüknek, a környezettől kapott támogatásnak: a közvetlen fizikai és társas környezetük minősége jelentős hatást gyakorol funkcióképességük alakulására. Társadalmi befogadásukhoz, ahhoz, hogy más gyermekekkel hasonló esélyekkel indulhassanak, szükségük van megfelelő egészségi ellátásra, oktatásra, szociális szolgáltatásokra és eszközökre, akadálymentes környezetre, támogató, elfogadó társas közegre. Ha kirekesztődnek a társadalomból, esélyeik a jó életre, kiteljesedésre jelentősen lecsökkennek (WHO 2007, Halfon et al. 2012, UNICEF 2021).
 3. A korlátozott gyermekek csoportja – akárcsak a korlátozott felnőtteké – nagyon sokszínű. Lehet a háttérben öröklött rendellenesség, fogyatékoság, nem megfelelő táplálás vagy fertőzés, baleset, környezeti ártalmak, szorongást, depressziót okozó események az életükben. A gyermekek fejlődési üteme is nagyon eltérő lehet, így előfordulhat, hogy bizonyos képességek hiánya nem hosszú távú vagy állandó jellegű, hanem csupán megkésett fejlődés következménye. Így esetükben a funkcióképesség hangsúlyozottan dinamikus fogalom, a megtapasztalt problémák, nehézségek súlyossága idővel változhat (WHO 2007). Az is nagyon változó, hogy a gyermekek egészségi problémáira miként reagál a környezetük, és annak következtében mennyiben válik az általuk megtapasztalt egészségi probléma, fogyatékoság korlátozottsággá (mennyiben maradnak ki a hasonló korú gyermekek által többnyire végzett tevékenységekből, számukra elérhető lehetőségekből). Bár általában jelentős elmozdulás történt a korlátozott, fogyatékosággal élő gyermekekhez való viszonyulásban, és távol az a világ, amikor az ilyen gyermeket Isten büntetéseként, biológiailag alkalmatlanként, kerüendőként kezelték (Halfon et al. 2012), az egyes családok, a közvetlen környezet viszonyulása a gyermek betegségéhez, fogyatékoságához nagyon eltérő lehet.

A gyermekek korlátozottságának felmérésénél tehát a fő cél a gyermekek azon körének meghatározása, akik egészségi állapotuk következtében megtapasztalt nehézségeik miatt fejlődésükben, jóllétükben veszélyeztetettek. Ebben a kihívások,

nehézségek egy részét a *korlátozottság szempontjából alapvető életkori csoportok és a vizsgálándó területek megtalálása* jelenti.

Jelenleg nem létezik egyetlen, általánosan elfogadott életkori csoportosítás, így a különböző adatforrások eredményeinek összehasonlíthatósága gyakran korlátozott. Az Európai Statisztikusok Konferenciájának gyermekek statisztikájára vonatkozó legújabb ajánlái között ezért kiemelt jelentősége van a standard, általánosan alkalmazott életkori csoportosítás kidolgozásának (UNECE 2022).

Hasonlóan nem egyértelmű a vizsgált fogyatékosági/korlátozottsági területek behatárolása. Bár a standard mérőeszközök kidolgozásánál az alapvető, társadalmi részvételben szükséges területek kerülnek előtérbe, mint például a látás és hallás (a nemzetközi összehasonlítás lehetősége miatt is), megjegyezzük, az, hogy mit tekintünk a korlátozottsághoz tartozónak, nem statikus. A modern társadalmakat jellemző gyors társadalmi-kulturális változások folyamatosan átírják a gyermekek fejlődésének körülményeit, az egészségükre ható tényezőket (például demográfiai változások, környezetszennyezés, az elektronikus média térhódítása) és a gyermekek, illetve családjaik problémákkal való megküzdési lehetőségeit; egyúttal részben az orvostudomány fejlődése miatt változnak az egészséges fejlődésre vonatkozó nézetek, a problémák felismerésének lehetőségei is (Halfon et al. 2012).

Szintén alapvető jelentőségű, hogy mérhetővé váljanak a korlátozott gyermekek befogadását segítő és gátló egyéni és környezeti tényezők is. A leggyakrabban alkalmazott standard mérőeszközök információt adnak a korlátozott gyermekek arányáról, de arról nem, hogy milyen tényezők befolyásolják az életüket és boldogulásukat (UNICEF 2021). A WG jelenleg is dolgozik a környezeti hatások minél alaposabb feltérképezését lehetővé tevő kutatási eszközökön (ilyen a befogadó oktatás modul, Inclusive Education Module, IEM).

A korlátozottak arányának meghatározásán túl cél az is, hogy a korlátozottak/nem korlátozottak egyéni jellemzőit, illetve háztartásuk sajátosságait is megvizsgálhassuk. A háztartási felvételek elviekben megfelelőek lehetnének erre, de a korlátozottság gyermekek körében alacsony prevalenciája miatt még ezen nagymintás felvételeknél sem elég nagy a minta a *teljes népességre vonatkozó statisztikailag megalapozott becslésekhez*. További korlátot jelent, hogy az EU standard háztartási felvételek és egészségfelmérések nem fedik le az intézetben élő népességet (UNECE 2022). A népszámlálás mind a két említett problémára megoldást jelenthet, viszont ott behatárolt a beépíthető modulok nagysága.

1.3. Gyermekek felmérésére (is) alkalmas standard mérőeszközök

A gyermekek korlátozottságának felmérésére rendelkezésre állnak az általánosan alkalmazható, népszámlálásokban és nagymintás kutatásokban is szereplő mérőeszközök, a WG rövid kérdéssora és a GALI. Ezeknél azonban korlátot jelent, hogy nem veszik figyelembe a gyermekek sajátosságait.

A WG-SS a funkcióképesség alapvető területei szerint méri fel a társadalmi ki-rekesztődés szempontjából veszélyeztetett gyermekek körét. Előnye, hogy számos országban alkalmazzák Európán kívül is, hátránya viszont, hogy a WG csak ötéves kortól javasolja használatát (WG 2020). A mérőeszköz itthon a 2016-os mikrocenzus kiegészítő felvételében és a 2022-es népszámlálásban is szerepel. A népszámlálás először teszi lehetővé, hogy a teljes gyermekpopulációra vizsgálhassuk a WG-SS eredményeit, a korlátozott gyermekek jellemzőit, társadalmi helyzetét is beleértve. A népszámlálás adatai részletes vizsgálatra egyelőre még nem elérhetők, így tanulmányunkban a mikrocenzus eredményeit mutatjuk be.

A GALI alkalmazható fiatalabb gyermekekre is úgy, hogy a gyermek korosztályára jellemző tevékenységekben való korlátozottságára kérdezzük rá.¹⁵ Ebben a formában az Eurostat ajánlása szerint kétéves kortól kérdezhető. Hátránya, hogy nem szolgáltat információkat a korlátozottság típusaira, illetve a funkcióképességre (mivel általában a társadalmi részvétel lehetőségét vizsgálja), és főképp csak az EU-ban használják. A GALI a 2016-os mikrocenzus és a KSH nemzetközileg harmonizált nagymintás felvételeinek (ELEF/EHIS, HKÉF/SILC) is részét képezi, ez utóbbiakat azonban rendszerint nem kérdezik le gyermekekre.

A kifejezetten gyermekek felmérésére kidolgozott UNICEF/WG gyermek kérdőív (CFM) alkalmas a 2–17 évesek vizsgálatára: 16 kérdést tartalmaz a 2–4 éves, és 24 kérdést az 5–17 évesekre vonatkozóan, lefedve a fizikai, érzékszervi, kognitív és pszichoszociális funkcióképesség területeit. A kérdések a megtapasztalt nehézségek súlyosságára is rákérdeznek. A hazai felvételek közül a CFM kérdéseinek jelentős részét tartalmazta az Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF) 2019-es hullámának gyermektesztmodulja.

A CFM rendszerint a korlátozottság WG-SS használatához képest magasabb prevalenciáját mutatja ki, vagyis a legalapvetőbb területekre vonatkozó WG-SS használatával némileg alulbecsüljük a korlátozott gyermekek arányát. Az Európai statisztikusok konferenciája a WG-SS népszámlálásokba való beépítése mellett javasolja a CFM beépítését kutatásokba is, hogy vizsgálható legyen, mennyire becsüljük alá a WG-SS használatával a korlátozottak arányát. (UNECE 2022).

Az alábbiakban megvizsgáljuk a bemutatott mérőeszközöket alkalmazó hazai nagymintás felvételek adatainak tükrében az egészségi okból korlátozottsággal élő gyermekek arányát és a korlátozott gyermekek társadalmi helyzetét. E tanulmány keretei között ez csak „sűrítve”, a legfontosabb információkat bemutatva lehetséges, mivel azonban a témában gyakorlatilag hiányzik a magyar szakirodalom, fontos lépésnek gondoljuk ezeknek az elemzéseknek a közzétételét.

15 Az Európai lakossági egészségfelmérés 2019-es gyermektesztmoduljában a kérdés megfogalmazása a következő: Korlátozza-e gyermekét valamilyen egészségi probléma a korosztályára jellemző tevékenységekben? Ha igen: fennáll-e legalább 6 hónapja ez a korlátozás? (https://www.ksh.hu/elef/elef2019_kerdoiv.pdf)

2. Nagymintás lakossági felvételek eredményei a hivatalos statisztikában

2.1. Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF), 2019

Tudomásunk szerint az ELEF ez idáig az egyetlen olyan nagymintás felvétel, ahol a WG kifejezetten gyermekek sajátosságainak megfelelően kidolgozott moduljának jelentős része (CFM) lekérdezésre került. A minta reprezentatív, elemszáma azonban nem teszi lehetővé, hogy a korlátozottság arányának becslésén túl a korlátozottság és más tényezők összefüggését is vizsgáljuk, így az alábbiakban a korlátozott gyermekek körének behatárolására fókuszálunk.

A 2–14 évesek gondviselőitől lekérdezett tesztmodul tartalmazta GALI-t, és a CFM főbb kérdéseit (a CFM és a tesztmodul területeinek/kérdéseinek összevetését lásd a mellékletben). A 15–17 éves korosztályra vonatkozóan az ELEF2019 alapfelvétele szolgáltat információt. A 15–17 évesektől a felnőtteknek is szánt kérdések kerültek lekérdezésre, így esetükben a WG-SS adatai ismertek, illetve tekintetbe vesszük kiegészítésképp a mentális problémákra vonatkozó kérdésekre¹⁶ adott válaszait is. Az alábbiakban áttekintjük a gyermekek korlátozottságát korcsoportonként, majd összegezzük az eredményeinket a 2–17 éves korosztály vonatkozásában. A CFM korlátozottság szempontjából a 2–4 és 5–17 éves gyermekeket kezeli külön, ezenfelül az ELEF keretében a 15 évesektől és idősebbektől a felnőtteknek is szóló kérdőív került lekérdezésre, így három korcsoport adódik.

A 2–4 évesek körében a GALI szerint súlyosan korlátozott 0,3 százalék, mérsékelten korlátozott 4,3 százalék, vagyis 5 százalék alatt van azon gyermekek aránya, akik egészségi okból kifolyólag nehézségeket tapasztalnak meg a korosztályukat jellemző tevékenységek elvégzésében. A tesztmodul funkcionális korlátozottságra vonatkozó kérdései a látás, hallás, járás, tanulás terén megtapasztalt problémákra, illetve a pszichoszociális funkcióképességgel kapcsolatban a rúgás/harapás/ütés gyakoriságára kérdez rá (más gyermekekhez viszonyítva). A funkcionális területek közül a látás, a pszichoszociális funkcióképesség és a hallás terén a korosztály kevesebb mint 1 százalékának van nehézsége, tanulás terén 2 százalék, járás terén 4 százalék érintett. Azok aránya, akiknek legalább egy területen nagy nehézségei vannak, vagy nem képesek az adott tevékenységre, vagy kortársaiknál sokkal gyakrabban rúgnak, harapnak, ütnek meg másokat, 4,6 százalék, tehát esetükben a GALI és a funkcionális területek szerint képzett mutató megegyezik.

16 Az ELEF2019-ben alkalmazott mérőeszköz a mentális problémák feltérképezésére a széles körben alkalmazott PHQ-8 (Patient Health Questionnaire), amely a depresszió diagnosztizálásául szolgáló kilenc tünet közül nyolcat tartalmaz (Lásd a kérdőív F3-as kérdését).

1. táblázat: Korlátozott gyermekek aránya (%) a 2–4 éves korcsoportban (ELEF2019 gyermektesztmodul, N = 167)

	A megtapasztalt nehézség foka a szülő/gondviselő szerint			
	nincs	kisebb	nagy	egyáltalán nem képes rá
Látás	99,2	0,3	0,0	0,5
Hallás	99,8	0,2	0,0	0,0
Járás	95,8	2,3	1,9	0,0
Tanulás	97,8	1,8	0,3	0,0
	Gyakoriság a vele egyidős gyermekekhez képest			
	egyáltalán nem tesz ilyet	hasonlóan gyakran vagy kevésbé	gyakrabban	sokkal gyakrabban
Rúgás, harapás, ütés	62,9	36,5	0,6	0,0

Forrás: KSH, saját szerkesztés

A 5–14 évesek körében a mindennapi tevékenységekben kortársaikhoz képest súlyosan korlátozottak aránya 0,6 százalék, mérsékelten korlátozott 4,2 százalék, nem tapasztalható számottevő eltérés a 2–4 éves korosztályhoz képest. A funkcionális területeken ugyanakkor a kisebb gyermekekhez viszonyítva nagyobb arányban számoltak be nehézségekről a szülők/gondviselők. A látás, hallás, járás és emlékezés a korosztályhoz tartozó gyermekek 2–6 százalékának jelent kisebb-nagyobb nehézséget, ugyanakkor a tanulás és a pszichoszociális funkcióképesség terén tapasztalt nehézségek a gyermekek jóval nagyobb arányát érintik. A 4–15 évesek közel egytizedének vannak tanulási nehézségei, több mint egyötödüknek gondot okoz viselkedésének kontrollálása (az adott helyzetnek megfelelő viselkedés), és 16 százalékuk szülője/gondviselője legalább heti szinten tapasztalja a nyugtalanság, ingerlékenység, szorongás jeleit.

Azok aránya, akik bármely funkcionális területen nagy nehézségeket élnek meg, vagy nem képesek az adott tevékenységre, illetve legalább napi szinten szembesülnek nyugtalansággal, ingerültséggel, szorongással, a 4–15 éves gyermekek között 6,6 százalék.

2. táblázat: Korlátozott gyermekek aránya (%) az 5–14 éves korcsoportban (ELEF2019 gyermektesztmodul, N = 531)

	A megtapasztalt nehézség foka a szülő/gondviselő szerint				
	nincs	kisebb	nagy	egyáltalán nem képes rá	
Látás	96,0	3,3	0,7	0,1	
Hallás	98,7	1,1	0,3	0,0	
Járás	96,9	2,7	0,0	0,4	
Tanulás	91,5	6,6	1,2	0,7	
Emlékezés	94,3	4,1	1,0	0,6	
A viselkedés kontrollja	88,6	9,8	1,6	0,1	
	Gyakoriság a vele egyidős gyermekekhez képest				
	soha	évente néhányszor	havonta	hetente	naponta
Nyugtalanság, ingerlékenység, szorongás	38,9	32,8	12,5	12,4	3,3

Forrás: KSH, saját szerkesztés

A 15–17 éves korosztály tagjai maguk választották meg a kérdőív kérdéseit, ami önmagában is eltérést okozhat a fiatalabbakhoz képest (ahol a szülők/gondviselők véleményére alapozunk), így emiatt is mérsékeltőbb az összehasonlíthatóság. További korlátot jelent, hogy – mint korábban volt róla szó – ettől a korosztálytól nem a gyermekmodul kérdéseit, hanem a felnőtteknek is szóló kérdőívet kérdezték le, a gyermekmodultól részben eltérő kérdésekkel.

A korosztály 7,6 százaléka tartotta a mindennapi életben egészségi okból korlátozottnak magát; 5,4 százalék mérsékeltén, 2,2 százalék súlyosan korlátozott. A kommunikáció, az önellátás és a járás okozott a legkisebb arányban, 1–3 százalékban nehézséget, a hallás, emlékezés és látás 4–6 százalékának jelentett kisebb-nagyobb gondot. Ugyanakkor a korosztály tagjainak több mint fele megtapasztalt valamilyen mentális problémát a felvételt megelőző két hétben. Leginkább a fáradtság vagy kevés energia és az alvás okozott gondot (az előbbi 39 százalék, az utóbbit 20 százalék említette).

Azok aránya, akik a WG-SS területeinek legalább egyikén súlyos nehézséget tapasztalnak meg, vagy azt, hogy egyáltalán nem képesek az adott tevékenységre, a fiatalok körében mindössze 1 százalék, viszont ha emellett azokat is tekintetbe vesszük, akik majdnem mindennap szembesülnek valamilyen mentális problémával, a 15–17 éves korosztály 8,2 százaléka, azaz minden 12. fiatal érintett.

3. táblázat: Korlátozott gyermekek aránya a 15–17 éves korcsoportban (ELEF2019, N = 178)

		A megtapasztalt nehézség foka a válaszadó szerint			
		nincs	kisebb	nagy	egyáltalán nem képes rá
WG-SS területek	Látás	93,8	5,7	0,5	0,0
	Hallás	95,6	3,9	0,5	0,0
	Járás	97,0	3,0	0,0	0,0
	Emlékezés	95,2	4,3	0,5	0,0
	Önellátás*	97,1	2,9	0,0	0,0
	Kommunikáció	98,5	1,0	0,5	0,0
egyszer sem		Gyakoriság az elmúlt két héten			
		néhány napon	több, mint 7 napon	majdnem minden nap	
PHQ-8	Mentális problémák**	48,2	42,2	2,0	7,7

Forrás: KSH, saját szerkesztés

* Az önellátásbeli nehézségeket a WG-SS-től eltérően nem egy, hanem öt, különböző területet lefedő kérdéssel mértük fel (lásd a kérdőív D1. kérdését). Az említett legsúlyosabb nehézség alapján soroltuk be a válaszadókat.

** A mentális problémákat a PHQ-8 kérdéssorral mértük fel (lásd a kérdőív F3. kérdését). Az említett legnagyobb előfordulási gyakoriság alapján soroltuk be a válaszadókat.

A súlyos nehézséget okozó problémákra vonatkozóan a 2–17 éves hazai lakosságra a fent leírtakat összegezve az mondható, hogy amennyiben a 15–17 évesek mentális problémáit nem vesszük tekintetbe, 5,1 százalék, amennyiben tekintetbe vesszük, 6,5 százalék a funkcióképességükben súlyosan korlátozott gyermekek aránya.

A GALI mutató szerint a 2–17 évesek körében 0,8 százalék a súlyos, és 4,5 százalék a mérsékelt korlátozott gyermekek aránya, vagyis összességében a gyermekek 5,3 százalékát akadályozta egészségi állapota az adott környezeti feltételek között abban, hogy más gyermekekhez hasonlóan élhesse mindennapi életét. A 2019-es évközepi népességszámmal számolva a korlátozott gyermekek száma a korosztályban 91 ezer fő, ezen belül a súlyosan korlátozottaké 14 ezer fő.

Adatainkat összevetettük a hazai adminisztratív adatokkal és nemzetközi becslésekkel is. Az adminisztratív adatok általában a fogyatékosághoz/egészségi problémákhoz köthető támogatásokhoz kapcsolódnak, amely támogatások orvosi diagnózison alapulnak. Így az adminisztratív adatok a számolt egészségügyi problémákról (medikális modell) és nem a társadalmi részvételben való korlátozottságról (szociális modell) adnak tájékoztatást. Mivel az egészségügyi problémáknak csak egy meghatározott körére jár támogatás, az adminisztratív adatok nem fedik le mindazokat, akiknek valamilyen egészségügyi probléma gondot okoz a mindennapokban. További bizonytalanságot okoz, hogy a támogatásokat igényelni kell, ezért mindazok, akikkel összefüggésben bármilyen ok folytán ezt nem teszik, kimaradnak a nyilvántartásból.

Magyarországon a tartós betegséggel, testi vagy értelmi fogyatékosággal élő gyermekek családja a neveléshez, iskoláztatáshoz egyéb családokhoz képest maga-

sabb szintű állami támogatást, családi pótlékot kap.¹⁷ 2019-ben, az ELEF felvételének évében a magasabb szintű családi pótlékban részesülő 18 éves vagy fiatalabb gyermekek havi átlagos száma 82 325 fő volt. Az önellátásra képtelen, súlyos fogyatékos vagy tartósan beteg gyermeket otthon gondozó szülők/gondviselők ún. otthongondozási díjban¹⁸ részesülnek. 2019. december 31-én 11 684 18 évesnél fiatalabb gyermeket ápoltak otthon (KSH 2020).¹⁹

Nem ellenőrizhető le, hogy mekkora az átfedés az ELEF adatai és az adminisztratív adatok szerint támogatást kapók köre között, és közvetlenül azért sem összehasonlíthatók az adatok, mert az ELEF adatai a 2–17 évesekre vonatkoznak, annyi azonban látszik, hogy az adminisztratív adatok által lefedett korlátozottak és azon belül a súlyosan korlátozottak köre az ELEF alapján számolt értékekhez képest alacsonyabb, de hasonló nagyságrendű.

Nemzetközi összehasonlításban a hazai érték megfelel az európai és közép-ázsiai régióban tapasztalt prevalenciának: a régióban minden huszadik gyermek (5,4 százalék) él korlátozottsággal az UNICEF legújabb becslései szerint.²⁰

2.2. Az egészségi okból korlátozott 0–17 évesek főbb jellemzői a 2016. évi mikrocenzus adatai alapján

A népszámlálás és a mikrocenzus adatfelvételeiben a korlátozottságra, fogyatékos-ságra vonatkozó kérdések megválaszolása önkéntes, ami torzíthatja az adatokat, mivel nem tudjuk, hogy azok, akik nem válaszolnak, a vizsgált adat tekintetében milyen eloszlást követnek. A mikrocenzusban a GALI-kérdés a személyi kérdőíven szerepel, a funkcionalitás kérdései (WG-SS) az *Egészségproblémából fakadó akadályozottság kiegészítő felvétel* című kérdőíven.²¹ (KSH 2016)

Noha a mikrocenzus nem alkalmazhatott speciálisan gyermekekre kifejlesztett kérdéseket, az adatok mégis alkalmasak arra, hogy rávilágítsanak ennek a korosztálynak a fogyatékos-sággal, korlátozottsággal összefüggő helyzetére, és ezzel hozzájáruljanak a megfelelő indikátorok, illetve az azok forrását jelentő kérdések körüli polémiához. Az alábbiakban nem törekszünk bonyolultabb összefüggések elemzésre, inkább csak az egyszerűbb megoszlásokat, illetve kétváltozós kapcsolatokat mutatjuk be azt demonstrálva, hogy a korlátozottság mutatói milyen kapcsolatban állnak más, szociodemográfiai ismérvekkel.

17 A magasabb összegű családi pótlékra jogosító betegségeket és fogyatékos-ságokat az 5/2003. (II.19) ESzCsM rendelet nevezi meg. (Lásd még az 1998. évi LXXXIV. törvényt a családok támogatásáról. A tartósan beteg, illetve súlyosan fogyatékos gyermeket nevelőknek járó családi pótlék összegét a 2018. évi CXIX. törvény 16. § (1.) állapította meg, amely 2019. január 1-jétől hatályos.)

18 A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény új 38–39/C. §-aival az otthongondozási díj 2019. január 1-jén került bevezetésre (beiktatta a 2018. évi CXVII. törvény 12. §).

19 A magasabb összegű családi pótlékot kapók és az otthonápolási díjban részesülők adatai elérhetők 2020-ra is. 2020-ban 81 947 18 éves vagy fiatalabb gyermek után kaptak a családok magasabb összegű családi pótlékot, és 11 326 18 év alatti gyermeket ápoltak otthon 2020. december 31-én (KSH 2021).

20 A becslések standard mérőeszközök adatain alapulnak. A nemzetközi összehasonlítás során a WG-SS eredményeket korrigálták (becslést adtak a CFM szerinti értékre), az öt év alattiak halálzási rátáit is beépítve a modellbe (UNICEF 2021).

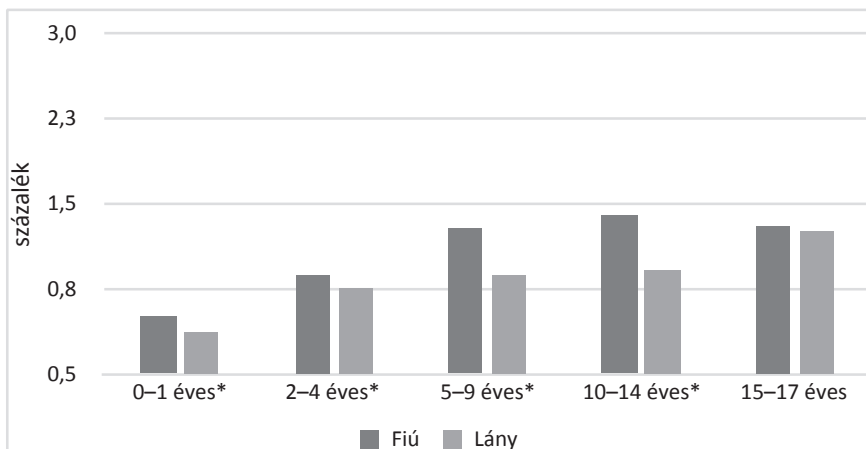
21 Lásd: Mikrocenzus 2016 – Személyi kérdőív (ksh.hu).

Korlátozottság a mindennapi életben (GALI mutató)

Bár a gyermekek egészségkárosodására vonatkozó mutatók használatát a kifejlesztők nem javasolják újszülött kortól, a 2016-os magyar adatok alapján azt lehet mondani, hogy az átfogó GALI indikátor a statisztika által megragadható állapotok szintjén megbízható a 0–17 éves korcsoport egészében. A súlyos vagy nem súlyos korlátozottsággal élő gyermekkorúak gyakorisága ugyanis az életkor mentén logaritmikus görbét követ (lásd a 2. mellékletet). Ha feltételezzük, hogy a longitudinális adatok is hasonló mintázatot mutatnak, ez azt jelenti, hogy minél idősebbeket tekintünk, annál kisebb annak a valószínűsége, hogy az adott korévben több az érintettek aránya, mint egy évvel korábban.

Összességében a 0–17 évesek 3,2 százalékát korlátozza valamilyen egészségi probléma, 1,0 százalékuk súlyosan, 2,2 százalékuk nem súlyosan korlátozott. 0 és 14 éves életkor között minden kisebb korcsoportban²² a súlyos és a nem súlyos korlátozottság kockázata is a fiúknál magasabb, mint a lányoknál, a 15–17 évesek között azonban nincs számottevő különbség²³ (1–2. ábra).

1. ábra: A súlyosan korlátozottak aránya korcsoportonként és nemeként

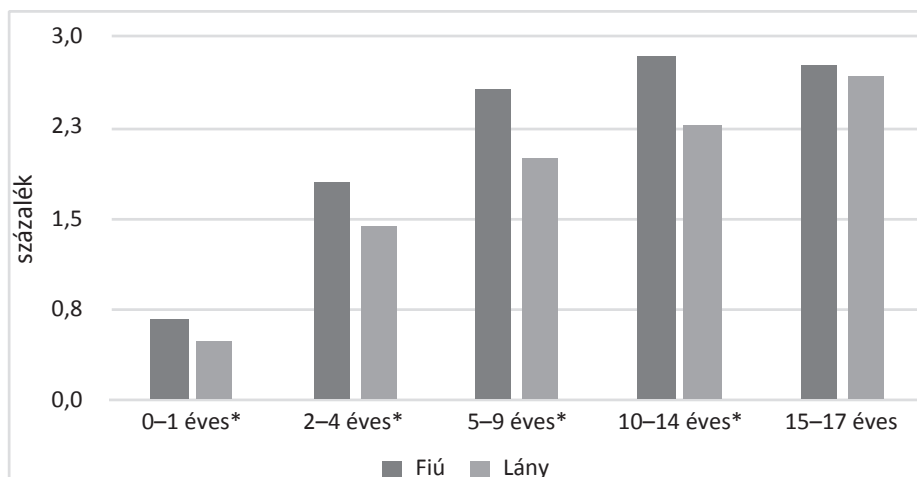
*Szignifikáns különbség a nemek között ($p < 0,05$).

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

22 Az élet első évtizedeiben jelentős fizikai, szellemi, mentális változások történnek, amelyek indokolhatnák a továbbiakban is az életkor szerinti részletes vizsgálatot. A fogyatékoság, illetve a korlátozottság alacsony frekvenciája miatt azonban a koréves adatok erőteljes ingadozást mutatnak, ami inkább a korcsoportos elemzést teszi szükségessé. A korcsoportok kialakítása során figyelembe vettük a GALI és a WG-SS mutatók alkalmazásához ajánlott alsó korhatárokat.

23 Felmerül ezzel kapcsolatban, hogy a tapasztalt korcsoportos nemi különbségeket befolyásolhatja az is, hogy 14 éves korig inkább a szülő válaszolt, 15 éves kortól viszont az összeírt nyilatkozhatott.

2. ábra: A nem súlyosan korlátozottak aránya korcsoportonként és nemenként

*Szignyifikáns különbség a nemek között ($p < 0,05$).

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

Összevetve a mikrocenzus és az ELEF adatait megállapíthatjuk, hogy az előbbi – bár nagyságrendileg hasonló – kisebb becslést ad a korlátozott gyermekek arányára, a súlyos esetekre az eltérés nagyobb, ami nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a két felvétel eltérő tematikáját és a vizsgált korcsoportot.

A gyermekkori korlátozottságnak számos területen életre szóló hatásai lehetnek. A korlátozott gyermekek egészségi állapotuk és a társadalmi és környezeti korlátok miatt ki vannak téve a rosszabb anyagi és szociális helyzet, csökkent életminőség, rosszabb pszichés állapot veszélyének (Kyrkou 2018, Halfon et al. 2012, Dowling–Dolan 2010, Witt et al. 2003).

A fogyatékossgal élő gyermek fejlesztése szempontjából rendkívül fontos a családi, illetve a közvetlen környezet, amelyben él, másrésztől viszont a sajátos nevelési igényű gyermek sokféle, anyagi és fizikai terhet, mentális feszültséget kelthet a családon belül (Di Giulio et al. 2014, Bass 2004, Kereki 2010, Jefferis et al. 2002). Ezért megvizsgáltuk, hol, milyen családokban élnek a korlátozott gyermekek. A 0–17 évesek 98 százaléka magánháztartásban él, a nem súlyosan korlátozottaknak csak 93, a súlyosan korlátozottaknak pedig 91 százaléka. A magánháztartásban élő gyermekkoriak 1,0 százaléka súlyosan, 2,2 százaléka nem súlyosan korlátozott.

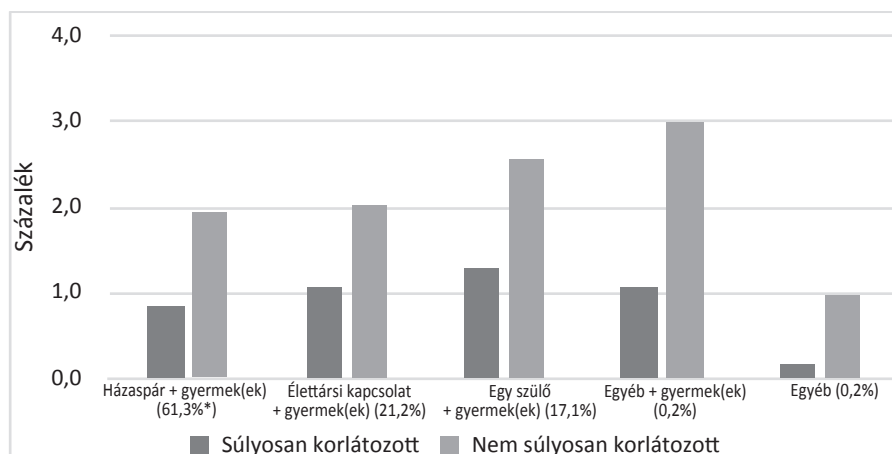
A magánháztartásokban a súlyosan korlátozott gyermekkoriak²⁴ felülreprezentáltak az egyszülős családokban (1,3 százalék), ahol a szülő a családok döntő többségében az anya. A nem súlyosan korlátozottak olyan családokban élnek legnagyobb arányban (3,0 százalék), ahol a gondviselő nem a szülők valamelyike. (Mindegyik

24 A gyermekkoriak családi állása lehet gyermek, rokon vagy nem rokon.

kategóriában további gyermekek is lehetnek a korlátozott mellett.) Bár a mutatkozó különbségek nem nagyok, de tendenciaszerű mintázat látható: azokban a családokban él a legkevesebb korlátozott kiskorú, amelyekben egy házaspár vagy élettársi kapcsolatban élő pár nevel egy vagy több gyermeket (3. ábra). Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a gyermekek egészségesebbek, mint a más típusú családokban élők, az is lehetséges, hogy ezek a családok biztosítják legnagyobb mértékben a gyermek számára az akadálymentességet.

Korlátozottság szerint megvizsgálva a családösszetételt megállapítható, hogy nem korlátozott társaikhoz viszonyítva a korlátozott gyermekek alacsonyabb arányban élnek házaspárral, és magasabb arányban egy szülővel (4. táblázat).

3. ábra: A magánháztartásokban élő korlátozott gyermekkorúak aránya a család típusa és a korlátozottság súlyossága szerint

* Zárójelben a családtípusok aránya az összes gyermek körében.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

4. táblázat: Magánháztartásokban élő gyermekkorúak megoszlása családtípus szerint korlátozottsági kategóriánként (%)

Korlátozottság	A család típusa családi állással				
	Házaspár + gyermek(ek)	Élettársi kapcsolat + gyermek(ek)	Egy szülő + gyermek(ek)	Egyéb + gyermek(ek)	Egyéb
Súlyosan korlátozott	53,5*	23,6	22,6*	0,3	0,0
Nem súlyosan korlátozott	57,7*	20,9	21,0*	0,3	0,1
Nem korlátozott	61,5	21,2	16,9	0,2	0,2
Együtt	61,3	21,2	17,1	0,2	0,2

* Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) a nem korlátozottakhoz viszonyítva.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

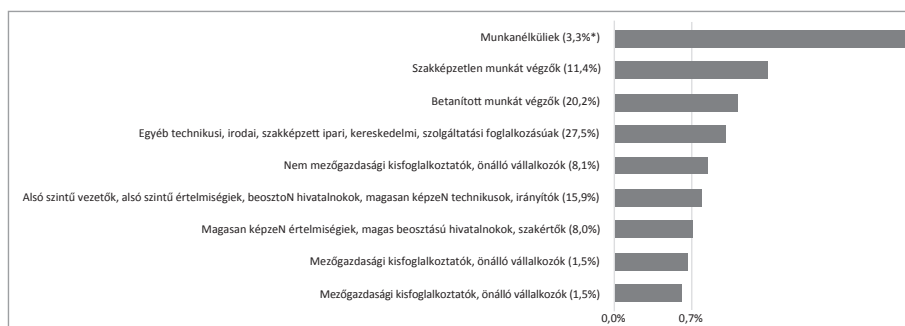
Társadalomkutatók szerint a foglalkozási osztályok az anyagi-vagyoni helyzet egyik legfontosabb meghatározói, és szoros korrelációt mutatnak egy adott személy társadalomban elfoglalt helyével, lehetőségeivel és kockázataival (Kolosi–Pósch 2014). Azt feltételezzük, hogy egyúttal számottevő szerepük lehet abban is, hogyan tud gondoskodni sajátos nevelési igényű gyermekéről, mennyire tudja elősegíteni társadalmi befogadását. A következőkben ahhoz szeretnénk információt adni, hogy a társadalom különböző rétegeit hogyan érinti a fogyatékos gyermek jelenléte, milyen a megküzdési képességük ilyen helyzetben.

A magánháztartásban élő kiskorúak eltartóinak több mint negyede társadalmi-foglalkozási rétegződése szerint szakképzett ipari, kereskedelmi és szolgáltatói munkát folytat, ötöde betanított munkás, 16 százaléka alsó szintű vezető, illetve értelmiségi, és 11 százalék szakképzetlen munkát végez. További 8-8 százalékot tesznek ki a nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, valamint a magasán képzett értelmiségiek.

A súlyosan korlátozott 0–17 évesek előfordulása az egyes társadalmi-foglalkozási rétegekben számottevő különbségeket mutat, a legnagyobb gyakoriság meghaladja a legkisebb négyzeresét; a nem súlyosan korlátozottak esetében a szóródás mértéke lényegesen kisebb. A súlyosan korlátozottak aránya a munkanélküliek között kiugróan magas (2,5 százalék), majdnem kétszer annyi, mint a sorrendben következő rétegben, a szakképzetlen munkát végzők körében (1,3 százalék). Ebben a két csoportban – a betanított munkásokéval kiegészítve – az átlagnál gyakrabban él súlyosan korlátozott gyermekkorú, a többi foglalkozási réteghez tartozókéban ritkábban. A nem súlyosan korlátozott gyermekek is kisebb gyakorisággal élnek vezető beosztású, magasabban képzett személyek családjában (4–5. ábra).

Korlátozottság szerint vizsgálva az eltartó társadalmi-foglalkoztatási státuszát, a nem korlátozottakhoz képest különösen a súlyosan korlátozott gyermekek körében nagyobb az alacsonyabb státuszú eltartók, és kisebb a magasabb státuszúak aránya. Minden tizenkettedik súlyosan korlátozott gyermek eltartója munkanélküli (5. táblázat).

4. ábra: A súlyosan korlátozott 0–17 évesek aránya a magánháztartásban az eltartó társadalmi-foglalkozási rétege szerint **

* Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) az átlagos gyakorisághoz viszonyítva.

** Zárójelben az eltartó társadalmi-foglalkozási rétegeinek aránya az összes gyermek körében.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

5. ábra: A nem súlyosan korlátozott 0–17 évesek aránya a magánháztartásban az eltartó társadalmi-foglalkozási rétege szerint**

* Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) az átlagos gyakorisághoz viszonyítva.

** Zárójelben az eltartó társadalmi-foglalkozási rétegeinek aránya az összes gyermek körében.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

5. táblázat: Magánháztartásokban élő gyermekkorúak megoszlása az eltartó társadalmi-foglalkozási rétege szerint korlátozottsági kategóriánként (%)

Korlátozottság	Az eltartó társadalmi-foglalkozási rétege				
	Vezetők, értelmiségiek, hivatalnokok, magasan képzett technikusok	Irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak, önálló vállalkozók, kisfoglalkoztatók, egyéb technikusok, közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak	Betanított munkások, szakképzetlen munkát végzők	Munkanélküliek	Egyéb
Súlyosan korlátozott	19,8*	34,3*	37,3*	8,6*	0,0
Nem súlyosan korlátozott	22,9*	37,8	35,7*	3,5	0,1
Nem korlátozott	27,8	37,1	31,7	3,3	0,1
Együtt	27,6	37,1	31,9	3,3	0,1

* Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) a nem korlátozottakhoz viszonyítva.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

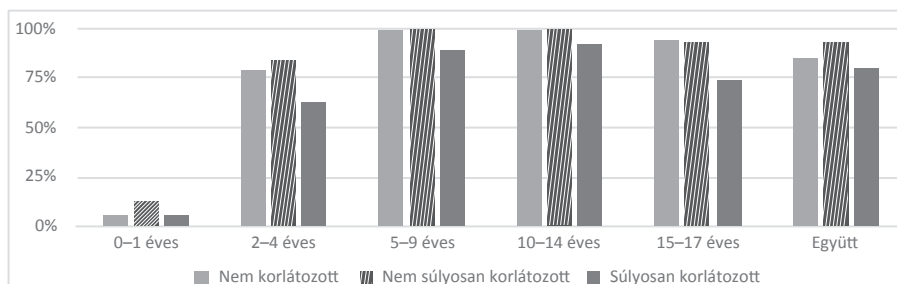
Tekintetbe véve, hogy hazai tapasztalatok szerint a súlyos fogyatékoság létrejötté nem köthető társadalmi helyzethez (Bass 2004, Vedres 2005), inkább az valószínűsíthető, hogy adataink a családok társadalmi helyzetének romlását (különösen a gazdasági aktivitás csökkenését) mutatják a súlyosan korlátozott gyermek családba kerülését követően, semmint azt, hogy a hátrányosabb helyzetű családokban gyakrabban válik súlyosan sérültté a gyermek. Ezt támasztja alá az is, hogy a súlyosan korlátozottak aránya régióként alig szóródik (1,0–1,1 százalék). A súlyosan korlátozott gyermeket nevelő, elszegényedett családok másokhoz képest kevésbé tudják

megteremteni a gyermek igényeinek megfelelő akadálymentes környezetet, és biztosítani számukra a megfelelő fejlesztést (Bass 2004, Kereki 2010).

A nem súlyosan korlátozott gyermekek ugyanakkor felülreprezentáltak Észak-Magyarország, az Észak-Alföld és a Dél-Alföld lakosságában (ezekben a régiókban arányuk eléri a 2,5 százalékot, míg a többi régióban 2,2 százalék alatt marad), ami arra utal, hogy a nem súlyos korlátozottságnak már a kialakulása is összefügg a hátrányos társadalmi helyzettel. A kedvezőtlenebb életkörülmények és a gyermekekre fordított kevesebb figyelem a gyermekek rosszabb egészségi állapotához vezethetnek, egy meglévő egészségi probléma pedig ilyen körülmények között nagyobb korlátozottságot eredményezhet (például, ha nem akadálymentes a környezet). Az, hogy a különböző, gyermekek ellátását/fejlesztését célzó szolgáltatások elérhetősége épp a hátrányos helyzetű régiókban (elsősorban Észak-Magyarországon) a leginkább akadályozott (Kereki 2010), tovább rontja az itt élő gyermekek esélyeit a társaikhoz hasonló életre.

A gyermekek esetében a társadalmi befogadás egyik alapvető szempontja, hogy tudnak-e koruknak megfelelő közösségbe járni. Az adatok jól mutatják, hogy a korlátozottság, illetve annak súlyossága szoros kapcsolatban áll a bölcsőde, óvoda, iskola látogatásával. Összességében a 0–17 évesek 85 százaléka bölcsődés, óvodás vagy iskolás, 14 százalékuk egyéb eltartott, 0,5 százalékuk gazdaságilag aktív és 0,2 százalék inaktív. A nem súlyosan korlátozott gyermekeket jóval hamarabb adják bölcsődébe, óvodába, mint a nem korlátozott társaikat, feltehetően a korai fejlesztés érdekében. Ötéves kor fölött a nem korlátozottak és a nem súlyosan korlátozottak közel azonos arányban intézménylátogatók. A 15–17 évesek között a súlyosan korlátozottak a többiekhez képest jelentősebb mértékben lemaradnak, mint a fiatalabbak csoportjában (6. ábra).

6. ábra: A bölcsődébe, óvodába vagy iskolába járók aránya korcsoportonként és a korlátozottság mértéke szerint*

* A vonalkázás a szignifikáns különbség ($p < 0,05$) hiányát jelzi a „nem korlátozott” kategóriához viszonyítva.
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

A 7–17 évesek között az elvégzett iskolai osztályok korévenkénti száma lineáris trendet mutat a korlátozottság mértéke szerinti mindhárom csoportban. A nem korlátozott és a nem súlyosan korlátozott gyermekek minden életkorban átlagosan közel azonos számú osztályt végeztek, míg a súlyosan korlátozottak egyre inkább elmaradnak a többitől (lásd a 3. mellékletet).²⁵ Az, hogy a szülők nem tudják a súlyosan korlátozott gyermekeiket iskolába, kortárs közösségekbe járatni, hosszabb távon rontja az ilyen gyermekek védett munkaerőpiacon való megjelenési lehetőségeit (Vedres 2005).

A funkcionális szempontjai

A funkcionális korlátozottság kettős eredetű: veleszületett vagy a születés után bekövetkezett betegséggel, balesettel összefüggésben alakult ki. 2021-es magyar adatok szerint húsz élveszületett közül egy érintett veleszületett rendellenességgel (Csáky-Szunyogh–Formanek-Balku 2022). Az ifjúkor egyik legnagyobb egészségterhét azonban a balesetek jelentik, amit az is jelez, hogy a 2021. évi adatok szerint a 0–19 évesek körében a perinatális szakban keletkező bizonyos állapotok (36 százaléka) és a veleszületett rendellenességek, deformitások és kromoszómaabnormitások (21 százalék) után a morbiditás és a mortalitás külső okai (12 százalék) idézik elő a legtöbb halálozást (KSH 2022). A jelenség súlyát jellemzi az is, hogy egy 2018-as önbemelésen alapuló felmérés szerint az 5–11. évfolyamon tanulók mintegy harmada szenved olyan balesetet, sérülést egy év alatt, ami egészségügyi ellátást igényel (Várnai–Németh 2019). Ebben a korcsoportban a balesetek több mint fele esés, leesés, és a következő két leggyakoribb balesettípus az egyenként 10–11 százalékot kitevő ütés, nekiütődés és a szúrás, vágás. A sérülések 5 százaléka okoz életvitelt befolyásoló egészségromlást (Páll 2011).

A funkcionális korlátozottság területeire vonatkozóan egészen 2022-ig nem álltak rendelkezésre nagymintás kutatásokból vagy népszámlálásból a teljes gyermekpopulációt lefedő adatok. A 2016-os Mikrocezus kiegészítő felvételében is csak az akadályozott (fogyatékos vagy mindennapi életben korlátozott) népességre vonatkozóan tették fel a WG rövid kérdéssorát. Ebben a tekintetben előrelépést jelent, hogy a 2022-es népszámlálásnak is része volt ez a standard mérőeszköz, a tanulmány írásának idején azonban a népszámlálás adatainak részletesebb elemzésére még nincs lehetőség, így a Mikrocensus almintájának eredményeit mutatjuk be.

A mikrocensus népességének azt az almintáját, amelyen az egészségproblémából fakadó akadályozottság részletes kérdéseit teszik fel, a személyi kérdőív szűrőkérdései alapján választották ki. Ennek a szabálynak megfelelően azok kerültek az almintába, akiket a válaszadó fogyatékosként vagy egészségi okból korlátozottként nevezett

25 Az előbbieket esetében az egyenes 0,5-ről 9,6-ra emelkedik, az utóbbiaknál 0,4-ről 9,5-re. A súlyosan korlátozottak végzettségét tükröző egyenes meredeksége a nem korlátozottakénak 85 százaléka, 0,4-ről 8,0-ra emelkedve.

meg,²⁶ esetükben a magánháztartásokban élő 18 éven aluliak száma 60 358. A továbbiakban a rájuk vonatkozó adatok alapján mutatjuk be az ifjúság helyzetét bizonyos funkcionális korlátozottságtípusok szempontjából.

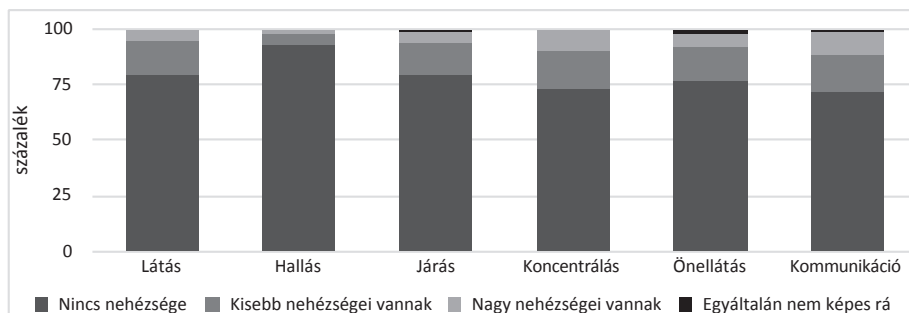
A képességek akadályozottsága tekintetében a kérdések²⁷ megválaszolására három kategóriába sorolhatták a mintabeli személyt:

- igen – kisebb nehézségei vannak,
- igen – nagy nehézségei vannak,
- egyáltalán nem képes rá.²⁸

Az akadályozott gyermekkorúak ötödének a vizsgált hat testi-mentális funkció valamelyike tekintetében nagy nehézsége van, vagy egyáltalán nem képes rá, és harmaduknak „csak” kisebb nehézsége van. Következésképpen negyztizedük funkcionálisan nem korlátozott.

A legritkábban a hallás okoz hátrányt ennek a korcsoportnak, kevesebb mint egytized érintett e téren. A másik póluson a kommunikációs képesség és a koncentráció áll, egyenként az 5–17 éves akadályozottak közel háromtizede csak kisebb-nagyobb nehézséggel, vagy egyáltalán nem képes megértetni magát másokkal, vagy megérteni, amit mások mondanak, illetve problémás az emlékezés vagy a koncentráció. A többi funkció 20–25 százalékuknál vált ki nehézséget (7. ábra).

7. ábra: Az akadályozott gyermekkorúak funkcionális nehézségei típusonként*

* A látásban és hallásban mutatkozó korlátozottság a 0–17 évesekre, a többi funkcióban tapasztalt nehézség az 5–17 évesekre vonatkozik.

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

A legalább öt éves akadályozottakat 38 százalékának a vizsgált képességek egyikével sincs nehézsége, 28 százalékuknak egy, 14 százalékuknak két, 10 százalékuknak három

26 A fogyatékos vagy egészségi okból korlátozott személyeket összefoglalóan a továbbiakban akadályozottnak nevezük.

27 Lásd: https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kerdoivek/kerdoiv_akadalyozottsag.pdf

28 Figyelembe véve, hogy az „egyáltalán nem képes rá” kategóriába funkcionként a gyermekkorúak legfeljebb két százaléka osztályozható, esetenként összevontuk az „igen – nagy nehézségei vannak” kategóriával.

funkció okoz problémát, a legalább négyféle területen korlátozottak aránya 10 százalék alatt marad. Az egyes nehezített funkciók között a kapcsolatokat páronként vizsgálva megállapítható, hogy a komplex képességek gyakran egyszerre okoznak problémát. A Kendall τ_b statisztika szerint egyrészt az emlékezés, koncentráció, másrészt a kommunikáció, illetve az önellátás között a legszorosabb a kapcsolat (0,615 és 0,514), de jelentős még az utóbbi kettő (0,487), valamint a járás és az önellátás közötti (0,457) asszociáció is.

Ha feltételezhetnénk, hogy a mikrocenzus kiegészítő kérdőívével a funkcionális problémával érintett valamennyi személy száma jól becsülhető, a fentiekből egyúttal az is következne, hogy a vizsgált tevékenységek/képességek valamelyike a 0–17 éves lakosság 7,5 ezrelékének jelent nagy nehézséget, vagy nem is képes rá, és 12 ezrelékének kisebb nehézséget. A súlyos érintettség szempontjából a szélsőértékeket képviselő hallási nehézség gyakorisága 1,0 ezrelék, a kommunikációé 4,7 ezrelék. Összehasonlítva az ELEF eredményeivel ez azt jelenti, hogy a funkcionális nehézségek gyakoriságát tekintve a 2016-os mikrocenzus becslése az ELEF-étől jelentősen elmarad. Az eltérés az ELEF gyermekmodulhoz képest a különböző felvételi évek, a vizsgált korcsoportok és a mintavételi eljárás mellett a különböző mérőeszközökből is adódik: az ELEF-ben tesztelt CFM nemzetközi tapasztalatok szerint is magasabb arányokhoz vezet, mint a WG rövid kérdéssora (UNECE 2022).

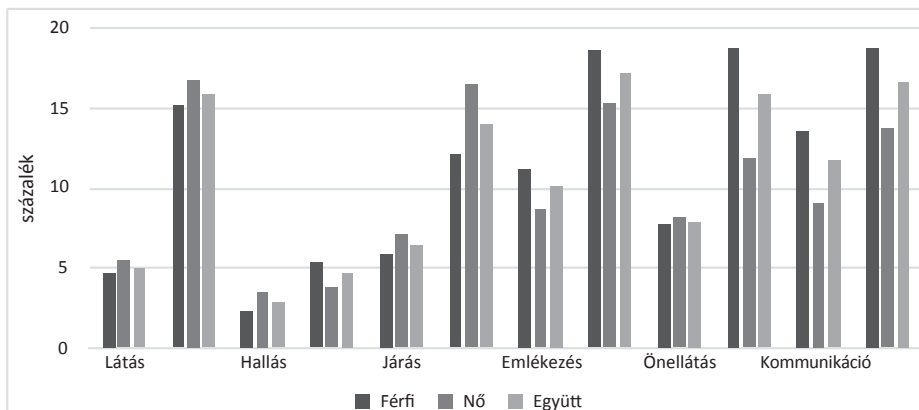
A 2022-es népszámlálás WG-SS adatai alapján hamarosan pontosabb információk lesznek elérhetők a gyermekek funkcionális korlátozottságáról. Egyelőre a frissen közölt adatok²⁹ az 5–14 éves korosztályra állnak rendelkezésre rögzített korcsoportos bontásban. Ezek az adatok azonban – a fentiekől eltérően – az intézetben élő gyermekeket is tartalmazzák. Ezek szerint az 5–14 évesek körében 7,8 százalék a funkcionálisan korlátozott gyermekek aránya, 1,3 százalék súlyosan, 6,5 százalék mérsékelten korlátozott.

Nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a továbbiakban az elemzés csak a 0–17 éves *akadályozott* személyekre terjed ki, vagyis akik se nem fogyatékosok, se nem korlátozottak, kimaradnak (mivel a mikrocenzus almintájának nem képezték részét). Így minden megállapítás csak erre a körre érvényes.

Az érzékszervi-fizikai funkciók akadályozottsága terén jellemzően a nők (lányok), az összetettebb képességekben (emlékezés, önellátás, kommunikáció) a férfiak (fiúk) vannak nagyobb kockázatnak kitéve (8. ábra).

29 <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/>

8. ábra: Az akadályozott gyermekkorúak funkcionális nehézségei típusonként és nemenként

* Szignifikáns különbség a nemek között ($p < 0,05$).

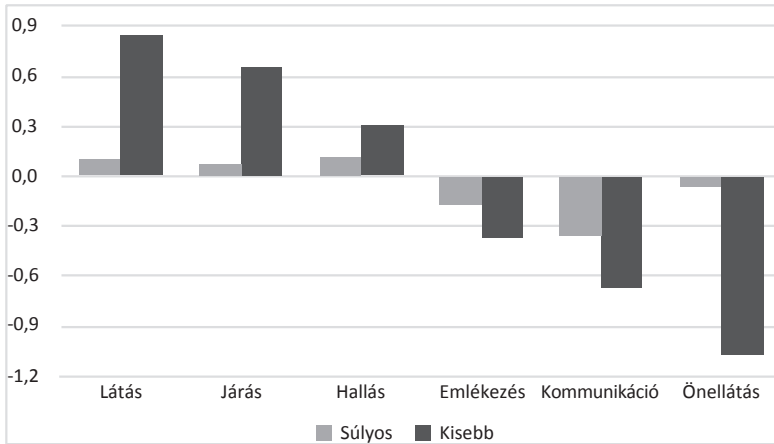
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

Életkor szerint a vizsgált tevékenységek erősen oszcillálnak, aminek több oka is lehet. A magyarázatok között elsőként feltételezhető, hogy ezek viszonylag ritka sztochasztikus jelenségek, de bizonyára szerepe lehet annak is, hogy az oktatási intézményekben jellemzően kétévenként végeznek komplex orvosi vizsgálatot, amikor fény derülhet valamilyen egészségi problémára, vagy a korábban már megállapítottak újabb megerősítést kapnak.

Az alapvető képességekben (látás, hallás, járás) mutatkozó nehézségek gyakorisága a gyermekek során növekszik, erre utal az életkor szerinti trendvonal pozitív iránytangense (lásd a 4–9. mellékletet). A sérült személyek arányának bővülését valószínűleg az magyarázza, hogy a veleszületett rendellenességekkel sújtottak soka-sága az élet korai szakaszában betegség vagy baleset következtében akadályozottá válókkal egészül ki, akiknek a sokasága nagyobb, mint azoké, akiknek a fogyaté-kossága javítható. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a hallás képessége változik legke-veésbé, ami jellemzően időskori probléma (KSH 2018), és a gyermekkori betegségek, balesetek során – típusukat tekintve – a vizsgált három funkció közül a hallás sérül legkeveésbé. Az egyszerű képességekben mutatkozó súlyos rendellenességekhez ala-csony abszolútértékű iránytangensek tartoznak, ami azt sugallja, hogy ezek zömmel veleszületett rendellenességek.

Az egyszerűbbekkel szemben a komplex képességek – mint az emlékezés, kon-centrálás vagy az önellátás, illetve a kommunikáció – vonatkozásában mutatkozó problémák prevalenciája az életkor emelkedésével tendenciaszerűen csökken, ami mögött több ok is feltételezhető, elsősorban a hatékony korai fejlesztés, rehabilitáció és rehabilitáció. Az adatokból az valószínűsíthető, hogy a súlyos esetek közül a kom-munikáció javítható a legjobban (9. ábra).

9. ábra: Az akadályozott gyermekkorúak funkcionális nehézségeinek gyakorisági görbéjéhez illesztett életkor szerinti trendvonal iránytangense típusonként

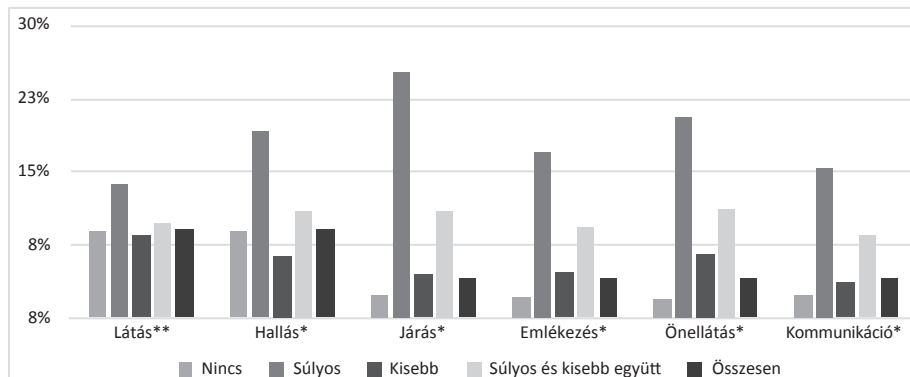

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

A korlátozott képességek határozottan befolyásolják annak esélyét, hogy a gyermekkorú akadályozottak járnak-e bölcsődébe, óvodába, iskolába. A 0–17 éves akadályozottak 91 százaléka látogatja ezek egyikét, közülük a legalább ötévesek 96, a 6–15 évesek 98 százaléka.

Bármely funkciót is tekintjük, a súlyosan korlátozottak kockázata a legnagyobb arra, hogy nem járnak sem bölcsődébe, sem óvodába, sem iskolába. A mozgáskorlátozottak szorulnak ki leginkább az intézményekből. A kisebb látás- és hallásproblémák viszont inkább fokozzák a bölcsőde-, óvoda-, iskolalátogatás esélyét, és a kevésbé súlyos korlátozottság a többi funkció esetében is számottevően ritkábban veszélyezteti a gyermekintézmények látogatását, mint a súlyosak (10. ábra).

10. ábra: A bölcsődébe, óvodába, iskolába nem járó, akadályozott gyermekkorúak aránya funkcionális nehézségek szerint

* Kisebb nehézsége van vs. nincs nehézsége, illetve súlyos nehézsége van vs. nincs súlyos nehézsége különbség szignifikáns (Cramer V; $p < 0,05$).

** Súlyos nehézsége van vs. nincs súlyos nehézsége különbség szignifikáns (Cramer V; $p < 0,05$).

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

Tekintettel arra, hogy a funkcionális korlátozottságok sok esetben nem egymagukban fordulnak elő, az érintettek többféle nehézséggel kénytelenek együtt élni, a bonyolultabb kapcsolatok vizsgálata, nagyobb részletezettségű háttérváltozók bevonása többváltozós statisztikai eszközöket igényelne, de az adatok ilyen taglalású bemutatása nem ennek a tanulmánynak a tárgya.

Összegzés

Tanulmányunkban egyfelől bemutattuk a korlátozottság és fogyatékoság felméréseinek lehetőségeit és standard mérőeszközeit, másfelől behatároltuk a hazai lakosságban a korlátozottsággal élők körét, és megvizsgáltuk a korlátozott gyermekek társadalmi helyzetét a bemutatott standard mérőeszközöket alkalmazó két felvétel, az ELEF2019 és a 2016-os Mikrocenzus adatainak tükrében.

A korlátozottság és fogyatékoság felmérésében az ezredforduló tájékán bekövetkezett, egészségi probléma helyett a társadalmi részvétel lehetőségét középpontba állító szemléletbeli változás némi fáziskéséssel a gyermekekről való gondolkodást és korlátozottságuk kutatásának módszereit is megváltoztatta. Bár az utóbbi években erősödött az a nemzetközi törekvés, hogy a gyermekek másokhoz hasonló jogainak, teljes életének biztosítása érdekében jó minőségű, kellően részletes és nemzetközileg is összehasonlítható adatok álljanak rendelkezésre a gyermekek egészségi okból fakadó korlátozottságáról, a speciális adottságokkal rendelkező populáció vizsgálatának lehetőségei terén még mindig jelentős kihívásokkal szembesül a hivatalos statisztika.

A kihívások egy részét a gyermekkor sajátosságai jelentik, amit gyors testi, tevékenységekben és képességekben bekövetkező változások, az őket körülvevő környezettől függés jellemeznék. Ennek megfelelően a statisztikai vizsgálat életkori csoportjainak, a vizsgálatba bevont területeknek a meghatározása sem egyértelmű. Ugyancsak megoldandó még a korlátozott gyermekek befogadását segítő és gátló tényezőkre vonatkozó standard mérőeszközök kidolgozása.

Nehézséget jelent az is, hogy a teljes sokaságra adott, megalapozott becslésekhez sokszor a nagymintás felvételek sem adnak biztos alapot, a népszámlálások és mikrocenzusok kérdőíveiben ugyanakkor behatárolt lehetőség van a korlátozottság felmérésére kidolgozott standard mérőeszközök beépítésére.

Többek között ez is az oka annak, hogy a hazai hivatalos statisztikában mind ez ideig csak tesztmodulként használtak kifejezetten a gyermekek korlátozottságának felmérésére szolgáló standard mérőeszközt (CFM). Rendelkezésre állnak ugyanakkor az általánosan használható standard mutatók, a GALI és a WG rövid kérdéssorának adatai, előbbi a mindennapi életben megtapasztalt korlátozottságra, az utóbbi a funkcionális korlátozottság területeire kérdez rá.

Az ELEF2019-ből és a 2016-os Mikrocenzusból származó eredményeink szerint a hazai lakónépesség körében a gyermekek 3–5 százalékát korlátozza a mindennapi tevékenységében egészségi probléma, közülük 1 százalékot súlyosan. Adataink nagyságrendileg összhangban vannak a nemzetközi becslésekkel és a testi vagy értelmi fogyatékosággal élő gyermekeknek nyújtott állami támogatásokra vonatkozó, medikális szemléleten alapuló adminisztratív adatokkal is.

A 2019-es ELEF gyermekmodul szerint a 2–17 évesek körében 5 százalékra (a serdülőkori mentális problémákat is figyelembe véve 7 százalékra) becsülhető a legalább egyik funkcionális területen korlátozottak aránya. A 2–4 évesek körében leginkább a járás és a tanulás; az 5–14 évesek közt a tanulás mellett a pszichoszociális funkcióképesség (nyugtalanság, szorongás, viselkedés kontrolljának nehézségei); a 15–17 éveseknél leginkább a mentális problémák (azon belül is kiemelten a fáradtság és alvás) jelentik a főbb nehézségeket a funkcionális korlátozottság területei közül.

A fogyatékos vagy egészségi okból korlátozott (vagyis akadályozott) 5–17 évesek számára legnagyobb arányban a kommunikáció és az emlékezés, koncentráció okoz gondot a Mikrocenzus adatai szerint. Ezek és az önellátás problémáinak prevalenciája az életkor emelkedésével – részben a fejlesztés lehetősége miatt – tendenciaszerűen csökken, míg az alapvető tevékenységekben (látás, hallás, járás) megtapasztalt nehézségek előfordulásának gyakorisága nő (ahogy a veleszületett problémákkal küzdők köre betegség vagy baleset következtében akadályozottakkal egészül ki).

A korlátozottság mutatói várakozásainknak megfelelő, és a gyermekek helyzetét vizsgáló fogyatékoságtudományi elemzésekkel összhangban lévő kapcsolatokat mutatnak a gyermekek szociodemográfiai jellemzőivel. Elemzéseink alátámasztják, hogy a korlátozott gyermekek esetében magasabb a társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek aránya. Nem csupán maga az egészségi probléma, hanem társadal-

mi helyzetük is ebbe az irányba mutat, hiszen a korlátozott, különösen a súlyosan korlátozott gyermekek egészséges társaiknál nagyobb arányban élnek alacsonyabban képzett, alacsonyabb társadalmi státuszú családokban. A nem súlyosan korlátozott gyermekek felülreprezentáltak a hátrányos helyzetű régiókban, ahol egyúttal a fejlesztési lehetőségek elérése is korlátozott, tovább csökkentve esélyeiket a társaikhoz hasonló tevékenységekben való részvételre.

A súlyosan korlátozott gyermekeknél a legnagyobb a kockázata annak, hogy nem járnak sem bölcsődébe, sem óvodába, sem iskolába, és az is kimutatható, hogy az életkor növekedésével az elvégzett iskolai osztályok tekintetében egyre inkább elmaradnak a társaiktól, így hosszabb távon folyamatosan csökkennek az esélyeik a védett munkaerőpiacon való megjelenésre. A gyermeknevelés és közoktatás intézményeiből leginkább a mozgásukban korlátozott gyermekek szorulnak ki, ami aláhúzza a környezeti tényezők, ebben az esetben az akadálymentesítés fontosságát is.

Minden gyermeknek joga van a kortársaihoz hasonló lehetőségekhez, tevékenységekhez, élethez. Az egészségi problémákkal küzdő gyermekek hatékonyabb segítéséhez a lehető legjobban meg kellene ismernünk a támogatásra szoruló körét és helyzetét, az általuk megtapasztalt nehézségeket, vagyis jó minőségű, kellően részletes adatokra van szükség a gyermekek korlátozottságáról. Tanulmányunk a hivatalos statisztikában elérhető felvételek mutatóinak és adatainak bemutatásával ehhez kívánt hozzájárulni.

Magyarországon a hivatalos statisztikában nagy eredmény, hogy a gyermektesztmodul ELEF-ben való 2019-es lekérdezését követően a 2022-es népszámlálás adataiból részletes képet kaphatunk az 5–17 évesek WG-SS szerinti korlátozottságáról és annak társadalmi összefüggéseiről. További előrelépést a WG gyermekmoduljának (CFM) nagymintás kutatásokban való lekérdezése és az adminisztratív adatok felhasználási lehetőségének javítása jelenthetne.

Irodalom

- Altman, B. M. (2014): Definitions, concepts and measures of disability. *Annals of Epidemiology*, 24 (1): 2–7. <https://doi.org/10.1016/j.annepidem.2013.05.018>
- Bánfalvy, Cs. (2016): „A szociológiát nem a fogyatékosok művelik...” A fogyatékosok jelensége a szociológiában. In Zászkaliczky, P.– Vedres, T. (szerk.): *Tágabb értelembe vett gyógypedagógia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó – ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 285–306.
- Bass, L. (2004): Súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermeket nevelő családok életkörülményei Magyarországon. In Bass, L. (szerk.): *Jelentés a súlyosan, halmozottan fogyatékos embereket nevelő családok életkörülményeiről*. Budapest: Kézenfogva Alapítvány, 53–91.

- Bogaert, P. – Van Oyen, H. – Beluche, I. – Cambois, E. – Robine, J.-M. (2018): The use of the global activity limitation indicator and healthy life years by member states and the European Commission. *Archives of Public Health*, 76(1): 1–7.
<https://doi.org/10.1186/s13690-018-0279-z>
- Chikán, Cs. (2001): *Esélyegyenlőség, fogyatékoság*. Vác: Mozgáskorlátozottak Pest Megyei Egyesülete.
- Csáky-Szunyogh, M. – Formanek-Balku, E. (2022): Éves jelentés a Velezületett *rendellenességek országos nyilvántartás 2010–2020. évek jelentett adatairól*. Budapest: Nemzeti Népegészségügyi Központ.
- Demográfiai évkönyv, 2021. Budapest: KSH, 2022.
- Devandas, C. (2018): The development and testing of a module on child functioning for identifying children with disabilities in surveys. *Disability and Health Journal*, 11(4): 493–494. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2018.07.011>
- Di Giulio, P. – Philipov, D. – Jaschinski, I. (2014): Families with disabled children in different European countries. *Families and Societies*. Working paper series 23. A project funded by European Union's Seventh Framework. <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2014/12/WP23GiulioEtAl.pdf>
- Dowling, M. – Dolan, L. (2010): Families with Children with Disabilities - Inequalities and the Social Model. *Disability and Society*, 16(1): 21–35.
<https://doi.org/10.1080/713662027>
- Földvári, M. – Gárdos, É. (2021): A fogyatékoság és az egészségi okok miatti korlátozottság mérésének módszerei a hivatalos statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 99(2):142–172. <https://doi.org/10.20311/stat2021.2.hu0142>
- Gárdos, É. – Földvári, M. (2022): Az egészségi okból fakadóan korlátozottak társadalmi helyzete, egészségi állapota és hozzáférése az egészségügyi szolgáltatásokhoz az ELEF2019 tükrében. *Statisztikai Szemle*, 100(7): 671–713.
<https://doi.org/10.20311/stat2022.7.hu0671>
- Golden, C. (2016): Washington Group meetings, processes and milestones. In Altman, B. M. (ed.): *International Measurement of Disability. Purpose, Method and Application*. Springer International Publishing Switzerland, 29–52. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-28498-9>
- Györi, Á. (2022): A társadalmi egyenlőtlenségek és az egészség összefüggései Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 100(7): 645–670.
<https://doi.org/10.20311/stat2022.7.hu0645>
- Halfon, N. – Houtrow, A. – Larson, K. – Newacheck, P. W. (2012): The Changing Landscape of Disability in Childhood. *The future of children*, 22(1): 13–42.
<https://www.jstor.org/stable/41475645?seq=1>
- Hatályos jogszabályok gyűjteménye. <https://net.jogtar.hu>
- Jefferis, B. J M H – Power, C. – Hertzman, C. (2002): Birth weight, childhood socioeconomic environment, and cognitive development in the 1958 British birth cohort study. *BMJ*, 325 (7359), 305. <https://doi.org/10.1136/bmj.325.7359.305>

- Kereki, J. (2010): A fogyatékoság és az ellátáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségei a korai életszakaszban. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 348–368. https://tarki.hu/tarsadalomkutatas/publikaciok/tpubl_a_925.pdf
- Kolosi, T. – Pósch, K. (2014): Osztályok és társadalomkép. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy.(szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 139–156. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b328.pdf>
- Kozma, Á. – Petri, G. – Bernát, A. (2020): Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In Kolosi, T. et al. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*, Budapest: TÁRKI, 381–403. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/381_403_Kozma_Petri_Bernat_web.pdf
- KSH (2018): Mikrocenzus 2016–8. *A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_8.pdf
- KSH (2020): *Szociális Statisztikai Évkönyv 2019*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2021): *Szociális Statisztikai Évkönyv 2020*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2022): *Demográfiai Évkönyv 2021*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kulmann, L. – Kun, H. (2016): „El kell-e felejtenünk az orvosi modellt?...” A fogyatékoság jelensége az orvostudományban. In Zászkaliczky, P. – Vedres, T. (szerk.): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó – ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 69–90.
- Kyrkou, M. R. (2018): Health-related family quality of life when a child or young person has a disability. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 9(4), 49–74. <https://doi.org/10.18357/ijcyfs94201818640>
- Losonczi, Á (1989): *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mont, D. (2007): Measuring health and disability. *Lancet*, 369(9573), 1658–1663. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60752-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60752-1)
- Páll, G.(2011): Sérülések, balesetek. In Németh, Á. – Költő, A. (szerk.): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010*. Budapest: OGYEI.
- Palmer, M. – Harley, D. (2012): Models and measurement in disability: An international review. *Health Policy and Planning*, 27(5),357–364. <https://doi.org/10.1093/heapol/czr047>
- Perlusz, A. – Cserti-Szauer, Cs. – Sándor, A. (szerk.) (2021): *Fogyatékos emberek a 21. századi magyar társadalomban. Tanulmánykötet Bánfalvy Csaba tiszteletére*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar – Gyógypedagógia Fejlesztésért Alapítvány.
- Pikó, B. (2002): *Egészségszociológia*. Budapest: Új Mandátum.
- UN (1989): *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>

- UN (2006): *Convention on Rights of People with Disabilities*. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- UN (2015): *Transforming our world: The 2030 Agenda for sustainable development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
- UNECE (2022): *Statistics on Children. Spotlight on children exposed to violence, in alternative care, and with disability. Prepared by the Conference of European Statisticians Task Force on Statistics on Children, Adolescents, and Youth*. Geneva: United Nations. <https://unece.org/sites/default/files/2022-10/ECECESSTAT20225.pdf>
- UNICEF (2021): *Seen, counted, included. Using data to shed light on the well-being of children with disabilities*. New York: United Nations Children's Fund. <https://data.unicef.org/resources/children-with-disabilities-report-2021/>
- Várnai, D. – Németh, Á. (2019): *Sérülések, balesetek*. In Németh, Á. – Várnai, D. (szerk.): *Kamaszéletmód Magyarországon*. Budapest: ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó.
- Vedres, T. (2005): *Súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermekek és fiatalok a közoktatásban*. Budapest: De juRe Alapítvány – Kézenfogva Alapítvány.
- WG (2020): *The Washington Group Short Set on Functioning (WG-SS)*. Washington Group on Disability Statistics, 19 March 2020. https://www.washingtongroup-disability.com/fileadmin/uploads/wg/Documents/Questions/Washington_Group_Questionnaire__1_-_WG_Short_Set_on_Functioning.pdf
- WHO (2001): *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva: World Health Organization. <https://www.refworld.org/docid/3b00f2e80.html>
- WHO (2007): *International classification of functioning, disability and health: children and youth version: ICF-CY*. Geneva: World Health Organization. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43737/9789241547321_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Witt, W. P. – Riley, A. W. – Coiro, M. J. (2003): *Childhood Functional Status, Family Stressors, and Psychosocial Adjustment among School- Aged Children with Disabilities in the United States*. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 157(7), 687–695. <https://doi.org/10.1001/archpedi.157.7.687>

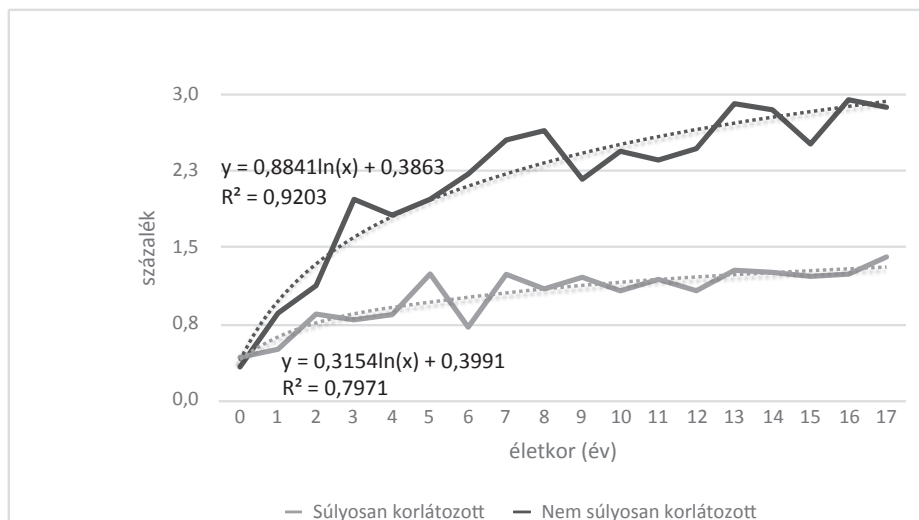
Mellékletek

1. melléklet: A korlátozottság CFM-hez képest vizsgált területei az ELEF2019 alapkérdőívben és gyermektesztmodulban

Korosztály	WG-CFM vizsgált területei	ELEF2019 gyermektesztmodul (2–14 év)	ELEF2019 alapkérdőív (15–17 év)
2–4 éves	Látás	X	
	Hallás	X	
	Járás	X	
	Apró tárgyak felemelése		
	A szülő/gondviselő megértése		
	A szülő/gondviselő megérti-e a gyermeket		
	Tanulás (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)	X	
	Játék (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)		
52–17 éves	Rúgás harapás, ütés (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)	X	
	Látás	X	X
	Hallás	X	X
	100 méter séta sík terepen	X	
	500 méter séta sík terepen		X
	Önellátás		más formában: az önellátás terén megtapasztalt nehézségeket külön kérdésblokk vizsgálja, tevékenységenként
	Megértik-e a beszédét a háztartásban élők		más formában: a WG-SS kommunikációra vonatkozó kérdése
	Megértik-e a beszédét a háztartásán kívül élők		
	Tanulás (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)	X	
	Emlékezés (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)	X	más formában: a WG-SS emlékezésre és koncentrációra vonatkozó kérdése
	Olyan tevékenységekre koncentráció, amit szeret csinálni		
	A napirendjét érintő változások elfogadása		
	A viselkedés kontrollja (a vele egyidős gyermekekhez viszonyítva)	X	
Barátkozás			
Nyugtalanág, ingerlékenység, szorongás	X	mentális problémák: PHQ-8 kérdések	
Szomorúság, lehangoltság			

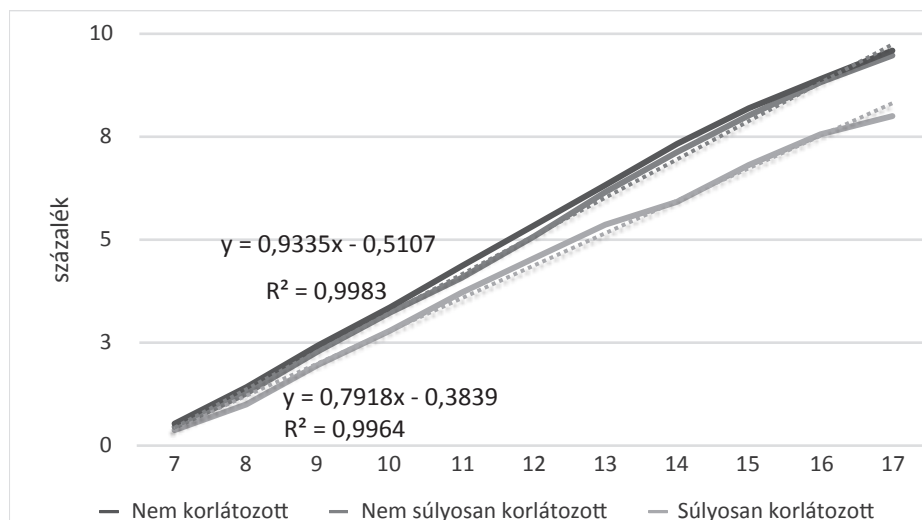
Forrás: KSH, saját szerkesztés

2. melléklet: Egészségi okból súlyosan és nem súlyosan korlátozottak aránya, 2016

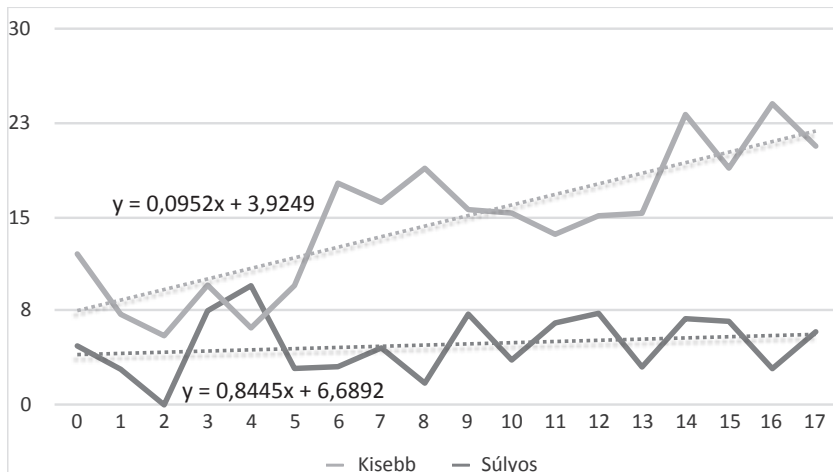
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

3. melléklet: A 7–17 évesek által átlagosan elvégzett osztályok száma a korlátozottság súlyossága szerint, 2016

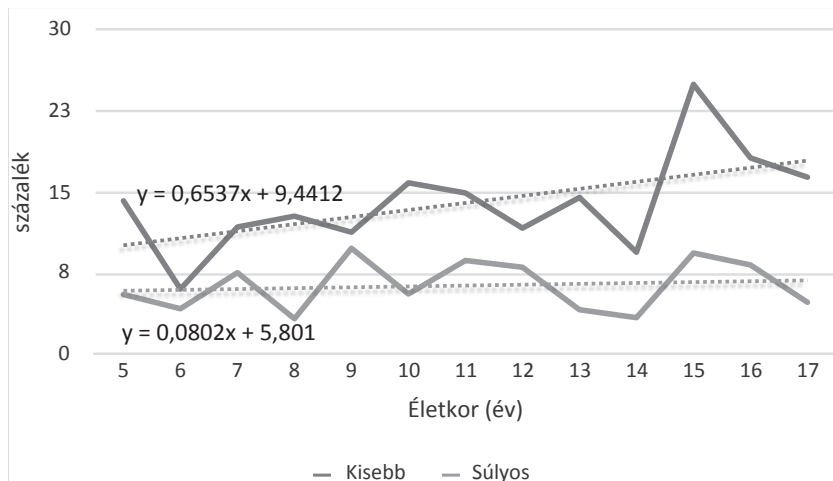
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

4. melléklet: A látásukban korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

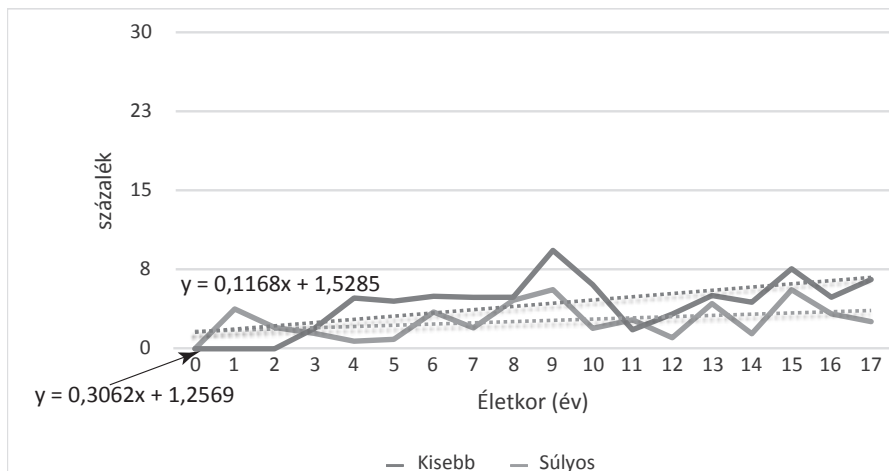
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

5. melléklet: A járásukban korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

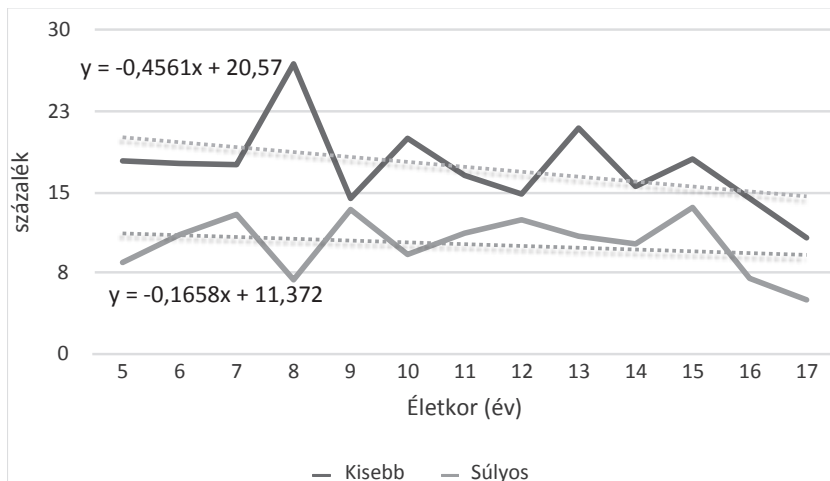
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

6. melléklet: A hallásukban korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

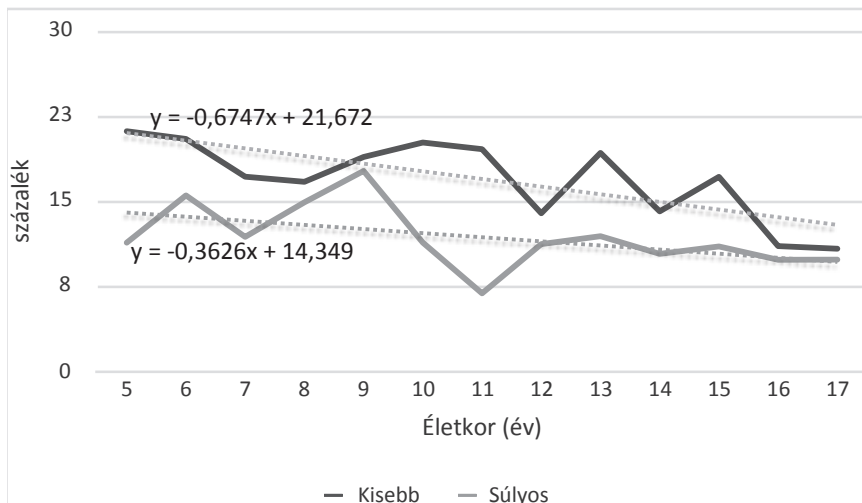
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

7. melléklet: Az emlékezésben korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

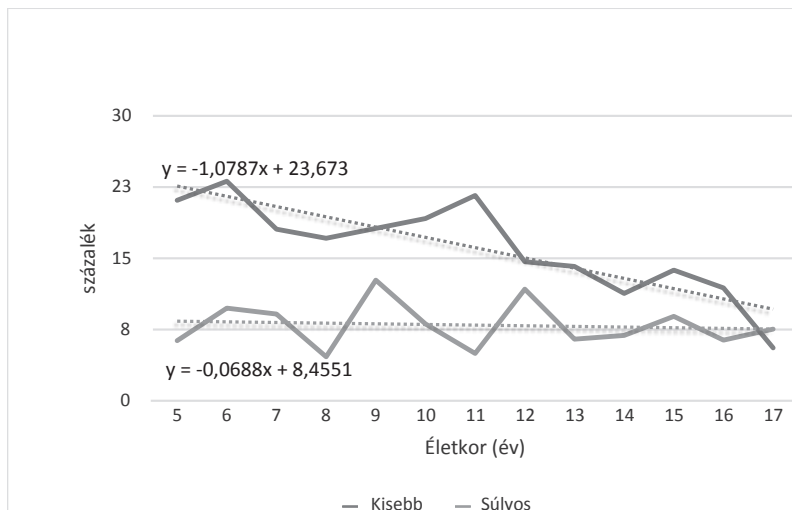
Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

8. melléklet: A kommunikációban korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

9. melléklet: Az önellátásban korlátozottak aránya az akadályozott gyermekkorúak körében súlyosság és életkor szerint, 2016

Forrás: Mikrocenzus 2016, KSH, saját szerkesztés

Mobil szociológia?

Az új mobilitási paradigma programja a szociológia megújítására¹

Mobile sociology?

The agenda of the new mobilities paradigm for renewing sociology

Zsinka Flóra²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.4>

Beérkezés: 2023.11.25.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024.02.28.

Elfogadás: 2024.03.23.

Összefoglaló: A tanulmány célja az új mobilitási paradigma néven ismert interdiszciplináris irányzat bemutatása és kritikai kiértékelése, különös tekintettel arra a programra, amelyet John Urry fogalmazott meg a szociológia megújítása céljából. Urry írásaiban mellett érvel, hogy a 21. században jelentkező olyan tendenciák, mint a technológiai újítások révén egyre fokozódó mobilitás, a növekvő hálózatosodás, hibridizáció és komplexifikáció, indokoltá teszik a korábbi területiség-központú megközelítés felülvizsgálatát, és olyan konceptuális keretek és módszertani eljárások kialakítását, amelyek alkalmasak lehetnek a társadalmi élet átalakuló formáinak tanulmányozására. Jelen írás e program összefoglalását követően először elméleti, majd módszertani szempontból értékeli az Urry és szerzőtársai által javasolt újításokat, azután az irányzat folyóiratában, a *Mobilities*ban 2006 és 2023 között megjelent tanulmányok áttekintésével vizsgálja a mobilitási fordulat hatását. A tanulmány mindezek alapján mellett érvel, hogy az új mobilitási paradigma képviselői által kínált elméleti és módszertani megfontolások hiányosságai ellenére sok tekintetben gazdagíthatják a szociológiai kutatások eszköztárát, és elősegíthetik bizonyos társadalmi jelenségek árnyaltabb értelmezését, de egységes paradigmáról nem beszélhetünk. Az Urry által kidolgozott elméleti szintézis nagymértékben épít más szerzők műveire, és úgy tűnik, hogy a megközelítés újdonsága sok esetben inkább az általa hivatkozott elméletek sajátja. A vizsgált folyóiratcikkek alapján arra lehet következtetni, hogy Urry elméleti-módszertani programja a kritikai mobilitáskutatás területén sem vált egységesen elfogadott értelmezési keretté.

Kulcsszavak: új mobilitási paradigma, mobilitási fordulat, (im)mobilitás, tudományos paradigma

Abstract: The aim of this paper is to present and critically evaluate the interdisciplinary research direction known as the new mobilities paradigm, with particular reference to the programme that

1 A tanulmány „A vidéki dzsentifikáció szerepe a településfejlődésben” című (FK-138098) projekt keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával készült el.

2 PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, e-mail: florazsinka@gmail.com

John Urry has set out to renew sociology. In his writings, Urry argues that trends in the 21st century, such as increasing mobility enabled by technological innovation, growing networking, hybridisation and complexification, requires a reconsideration of the previous territoriality-centred approach and the development of conceptual frameworks and methods that can be used to study the changing forms of social life. After summarising this agenda, this paper first assesses the innovations proposed by Urry and his co-authors from a theoretical and methodological perspective, and then examines the impact of the mobility turn based on a review of studies published in the *Mobilities* journal between 2006 and 2023. On this basis, the paper argues that, despite their shortcomings, the theoretical and methodological considerations offered by the proponents of the new mobilities paradigm can enrich the toolkit of sociological research in many respects and contribute to a more nuanced understanding of certain social phenomena, but cannot be considered a theoretically coherent paradigm. The theoretical synthesis developed by Urry draws heavily on the work of other authors, and the novelty of the approach seems in many cases to be more a feature of the theories he refers to. Based on the journal articles examined, it can be concluded that it has not become a uniformly accepted framework of understanding even in the field of mobilities studies.

Keywords: new mobilities paradigm, mobilities turn, (im)mobilities, scientific paradigm

Bevezetés

Azt a radikális átalakulási folyamatot, amelyen a globális kapitalizmus ment keresztül az 1970-es évek közepe óta, olyan terminusokkal szokás jellemezni, amelyek különböző (jogszabályi, politikai, területi) kötöttségekből való kiágyazódást, kiszakadást jelölnek (dereguláció, liberalizáció, denacionalizáció, deterritorializáció) (Appadurai 1991, Sassen 2003, Amin 2004, Harvey 2005). A termelési rendszer és a munkaszervezés átalakulása, a politikai változások és a technológiai újítások azonban nem pusztán a tőke és a munkaerő szabad áramlását tették lehetővé, hanem az emberi és a tárgyi világ, valamint a különböző mediatizált tartalmak soha nem látott mértékű mobilitását eredményezték. Nem csak a mozgások intenzitásának és sebességének fokozódásáról, tömegessé válásáról és a megtett távolságok növekedéséről van szó. A mobilitás új formái, gyakorlatai jelennek meg, amelyek megváltoztatják a társadalmi érintkezés módjait. Az identitások létrejöttében a lokalitás szerepe megváltozik, míg a mobilitás több tekintetben is jelentőségre tehet szert az egyéni és kollektív identitáskonstrukciók szempontjából (Easthope 2009, Hannerz 1996). A mozgás a késő modernitás meghatározó tapasztalata, aminek köszönhetően átalakulnak a mobilitás társadalmi és kulturális reprezentációi is (Cresswell 2006). Az ezredfordulón megjelenő, új mobilitási paradigmaként³ vagy mobilitási fordulatként (Hannam et al. 2006, Sheller–Urry 2006) definiált interdiszciplináris irányzat, amely többek között a szociológia, a kulturális antropológia, a kritikai kultúrákutató, a humán geográfia, a közlekedéstudomány és a migrációkutatás kapcsolódásai révén alakult ki, ezekre a változásokra próbál reflektálni.

3 A továbbiakban több esetben is az új mobilitási paradigma megnevezést használom az irányzat megjelölésére az egyszerűség kedvéért, annak ellenére, hogy a későbbiekben vitatni fogom a paradigma kifejezés használatának indokoltságát.

2000-ben jelent meg John Urry *Sociology Beyond Societies* (Urry 2000b) című könyve, amelyben új alapokra kívánja helyezni a szociológiát, mivel meglátása szerint az átalakuló globális társadalom tanulmányozásához meg kell haladni a területiség hagyományos felfogását, és mind a társadalom, mind pedig a tér fogalmát a mozgások megnövekedett jelentőségét figyelembe véve kell újrakonceptualizálni. Urry munkásságában nem előzmények nélkül való az újításra való igény, sem pedig a tér problematikái iránti érdeklődés (lásd erről Berger 2018: 163–168), azonban e művében kifejezetten programszerű leírását találjuk annak, hogy milyen szociológia felel meg annak a poszt-társadalmi állapotnak, amelyben a szociológusok klaszikus kutatási egységei, a területileg lehatárolható és szilárd struktúrákkal rendelkező társadalmak megszűnnek létezni.⁴ Urry és mobilitási fordulat más képviselői nemcsak arra törekedtek, hogy a későmodern globalizált társadalom működését a mobilitások különböző aspektusainak elemzése által megvilágítsák, hanem határozott szándékuk volt az is, hogy a kritikai mobilitáskutatást⁵ (*mobilities studies*) önálló területként, és új tudományos paradigmaként ismertessék el. Ennek érdekében több olyan folyóiratcikket⁶ is megjelentettek, amelyekben összefoglalják azt, hogy milyen elméleti és módszertani elveket vallanak magukénak, és mi az, ami véleményük szerint a kritikai mobilitáskutatás rendkívül eklektikus, szerteágazó irodalmát összefogja⁷. Emellett arra is törekedtek, hogy a paradigmához csatlakozó szerzőket formális szervezeti keretek között is összefogják. 2003-ban alakult meg a Centre for Mobilities Research (CeMoRe)⁸ a Lancastari Egyetemen, ahol Urry tanított. Az Urry és Mimi Sheller által alapított kutatási központ immár húsz éve koordinálja a kritikai mobilitáskutatást, és létrejött nagymértékben hozzájárult az irányzat önálló kutatási területként való intézményesüléséhez. Nemzetközi szinten a 2004-ben alapított Cosmobilities Network⁹ fogja össze a mobilitással kapcsolatos kutatásokat. Az irányzatnak saját folyóirata is van, a 2005-ben alapított és 2006-tól megjelenő *Mobilities*.

A mobilitási fordulat képviselőinek határozott törekvése, hogy egy olyan elméleti és módszertani programot körvonalazzanak, amely véleményük szerint alkalmas lehet a késő modernitásban jelentkező új tendenciák megragadására. E program keretében a tér és az idő hagyományos koncepcióizálásán túllépve a társadalmiságnak

4 Urry a szociológia átalakítását célzó programját folyóiratcikk formájában is megjelentette (Urry 2000a).

5 A *mobilities studies* megjelölést a cultural studies/kritikai kultúrakutatás mintájára kritikai mobilitáskutatásnak fordítottam, mivel a mobilitáskutatás a magyar nyelvű szakirodalomban a társadalmi mobilitás kutatására vonatkozik, és az egyéb kínálkozó fordítási lehetőségek (mobilitások kutatása, mobilitási kutatás) kevésbé tűntek szerencsés megoldásnak.

6 Három fontosabb publikációt érdemes megemlíteni, amelyben Urry és szerzőtársai megpróbálják elméleti és módszertani szempontból megalapozni kutatási területüket. Az első Sheller és Urry (2006) *The new mobilities paradigm* című programadó írása, amelyben először használják az új mobilitási paradigma kifejezést. A második Hannam, Sheller és Urry szerkesztői előszava, amelyet a *Mobilities* folyóirat legelső számához írtak Editorial: *Mobilities, Immobilities and Moorings* címen (Hannam et al. 2006). A harmadik pedig a *Mobilizing the new mobilities paradigm* című írás, amely az *Applied Mobilities* folyóirat első számában jelent meg Sheller és Urry (2016) tollából. Ebben a tanulmányban az első programadó írásuk óta eltelt tíz év fejleményeit értékeli a kritikai mobilitáskutatás szemszögéből.

7 Erre azért is szükség lehetett, mert sokan, akik a mobilitások kutatásával foglalkoznak, nem tekintik magukat a mobilitási fordulat részesének (Cresswell 2011: 555).

8 <https://www.lancaster.ac.uk/cemore/>

9 <https://www.cosmobilities.net/>

egy olyan értelmezését kínálják, amelyben a mobilitásnak központi jelentősége van. Urry szerint ez a szemléletváltás szükséges ahhoz, hogy a szociológia lépést tudjon tartani a társadalmi viszonyok átalakulásával a 21. században. Jelen tanulmány célja e program bemutatása és az általa kínált elméleti és módszertani újítások értékelése.

Amint a fentiekből kiderült, hangsúlyozottan interdiszciplináris irányzatról van szó, és az új mobilitási paradigmához kapcsolódó szerzők különböző tudományterületeket képviselnek. A következőkben azonban elsősorban Urry témához kapcsolódó írásai, valamint az Urry és más szerzők által jegyzett fontosabb programadó cikkek jelentik a hivatkozások elsődleges forrásait. Ennek oka, hogy Urry kifejezetten a szociológia tudománya számára igyekezett megfogalmazni olyan tematikus, elméleti és módszertani újításokat, amelyek a korábbi diszciplináris keretek kitágításával lehetővé teszik a szociológia megújítását az átalakuló társadalmi világ követelményeinek megfelelően. A következőkben tehát ebből a szemszögből próbálom meg áttekinteni azt, hogy az új mobilitási paradigma mint értelmezési keret milyen előnyöket és hátrányokat rejt magában. A mobilitási fordulat fontosabb elméleti és módszertani kiindulópontjainak összefoglalását követően először társadalomelméleti szempontból veszem szemügyre a paradigma képviselői által megfogalmazott állításokat. Ezt követően tekintem át azt, hogy milyen érvek szólnak az általuk ajánlott módszertani eljárások mellett és ellen. Végül pedig mobilitás és hatalom történetileg változó viszonyának elemzésével próbálom meg bemutatni azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a mobilitás jelentősége a késő modernitásban radikálisan átalakult. Ezzel összefüggésben amellet érvelek, hogy mivel korunkban a szabad mozgás diskurzusait alapvetően nemzetközi politikai szervezetek, kapitalista érdekszövetségek termelik, ezért a mobilitásról való beszéd nem lehet politikailag semleges. Az új mobilitási paradigma képviselői kevéssé reflektálnak arra a kontextusra, amelyben állításait megfogalmazzák, ezért fennáll a veszélye annak, hogy hozzájárulnak a hatalmi viszonyok diszkurzív újratermeléséhez.

Az új mobilitási paradigma¹⁰

Az új mobilitási paradigma egy olyan elméleti vállalkozásként definiálható, amely túllép a hely és a mozgás szedentarista elgondolásán, valamint a mozgást idealizáló és romantizáló nomadológia szemléletén is, és a 21. század globalizált világában egymást keresztül-kasul metsző mobilitások (*mobilities*) vizsgálatára fekteti a hangsúlyt (Sheller–Urry 2006, Urry 2000a, b, 2007). A szedentarizmus a stabilitást, az állandóságot, a mozdulatlanságot, a helyhezkötttséget tekinti normálisnak, a mozgást, a változást, a helyváltoztatást pedig abnormálisnak. E nézőpont szerint a lehatárolt helyek, nemzetek, régiók képezik az emberi identitás és tapasztalat alapjait, és ezek jelentik a társadalomtudományos vizsgálódás alapvető kutatási egységeit

10 Az új mobilitási paradigmáról magyarul lásd még Berger 2018: 167–169 és Váradi 2020.

is.¹¹ Ezzel szemben az új mobilitási paradigma képviselői azt hangsúlyozzák, hogy a világon minden hely az egyes helyeken túlmutatató kapcsolati hálókbá ágyazódik be (Sheller–Urry 2006: 209). Tehát az egyes helyeket, mozgásokat, vagy bármely társadalmi jelenséget a hálózat relációit figyelembe véve kell elemezni. A hely és a társadalom dinamikus és folyamatszerű felfogását képviselik, mivel szemléletükben a mobilitások és immobilitások révén az egyidejűleg jelen lévő vagy egymással kapcsolatba kerülő emberek és tárgyak közötti dinamikus változó viszonyok (közelség-távolság) hozzák létre a helyeket, valamint a társadalmi kapcsolatokat (Sheller–Urry 2006). Tehát egyfajta relacionális ontológiáról van szó, mely szerint a mobilitás és az immobilitás egymást kölcsönösen meghatározó viszonyrendszereiben, a kettő dinamikai által válik lehetővé a társadalmi létezés, szerveződnek a társadalmi kapcsolatok és formálódnak a hatalmi viszonyok (Sheller 2018: 9–10). Az olykor hatalmas távolságokat átívelő kapcsolati szálak bizonyos csomópontokba futnak össze. E megkülönböztetett terek (pályaudvarok, benzinkutak, repülőterek, hotelek, utcasarkok, bevásárlóközpontok stb.) a társadalmi élet, a kapcsolódások és az együttműködések új formáinak adnak helyet (Hannam et al. 2006). Vagyis nem pusztán annak felismeréséről van szó, hogy a 21. század technológiai vívmányai a mobilitás eddig nem látott formáit teszik lehetővé, hanem arról is, hogy a mobilitásoknak több értelemben is társadalomkonstituáló szerepük van.

A paradigmához kapcsolódó szerzők a mobilitások kifejezést mindig többes számban és meglehetősen széles értelemben használják; a mobilitások sokféleséséről beszélnek (*multiple mobilities*). A mobilitások fogalma magában foglalja az emberek, a tárgyak, a tőke és az információ globális léptékű mobilitását és az olyan sokkal inkább lokálitáshoz kötődő mozgásokat is, mint a tömegközlekedés, a nyilvános terek használata és a tárgyak mozgatása a mindennapi élet során (Hannam et al. 2006: 1). Urry (2007: 47) a mobilitásoknak öt típusát különbözteti meg: a fizikai mozgást, a tárgyak mozgását, a képzeletbeli utazást, a virtuális utazást és a kommunikációt.

A mozgások fentiekben felsorolt típusai komplex hálózatokon belül kapcsolnak össze humán és nem humán ágenseket, hiszen az emberek fizikai és virtuális mobilitását kiterjedt és differenciált materiális infrastruktúra teszi lehetővé. Az új mobilitási paradigma szerint a mobilitás így kialakuló összetett rendszerei építik fel azt a társadalmi világot, amely korunkban a szociológia vizsgálódási terepét jelentheti.

Urry (2000a, 2003) a cselekvőhálózat-elmélet belátásaira is támaszkodva amellett érvel, hogy e hibrid rendszerek létrejötte indokolatlanná teszi a természeti és a társadalmi szféra megkülönböztetését. Tehát az új mobilitási paradigmára egy olyan poszthumanista szemléletmód jellemző, amelyben a társadalmi jelenségeket a tárgyi világgal való szoros összefonódásukban vizsgálják. Urry (2007) szerint a technológiai fejlődés egyre összetettebb mobilitási rendszerek létrejöttét eredményezte

¹¹ Sheller és Urry (2000) szerint a szedentarista szemléletmód korlátainak egyik kézenfekvő példája az, hogy a társadalomtudományok teljesen figyelmen kívül hagyták azt a ténytet, hogy a gépkocsik tömeggyártása és elterjedése rendkívül nagy hatást gyakorolt a társadalmi életre.

(időrendben: gyaloglás, vasút, autózás, repülés, kommunikáció és imaginárius utazás).¹² Történetileg minden társadalomra egy bizonyos mobilitási rendszer volt jellemző. E rendszerek kölcsönhatásban vannak egymással, és ahogyan a társadalom átalakul, egyes rendszerek zsugorodnak, míg mások kiterjedtebbekké válnak (Urry 2008: 16). A 21. századi mobilitási rendszerek egészen új sajátosságokat mutatnak a korábbiakhoz képest: egyre komplexebbek és interdependensebbek lesznek, egyre nagyobb mértékben számítógép-vezéreltek és egyre több szakélelemre van szükség a működtetésükhöz (Urry 2007: 14). A rendszerek komplexitásából adódóan egyre gyakrabban fordulnak elő az ún. normális balesetek (*normal accident*), amelyek előre nem láthatóak, és így nincs esély a megelőzésükre. Ez a fajta kiszámíthatatlanság azzal magyarázható, hogy a globális mobilitási rendszerek olyan komplex, önszerveződő rendszerekké váltak, amelyeknek a káosz ugyanúgy részét képezi, mint a rend (Urry 2003). A véletlenszerűség szerepet játszik a társadalmi gyakorlatok kialakulásában is, amelyek szándékolatlan következményekként jönnek létre azokból a módokból, ahogyan az emberek használják, kombinálják, megújítják a különböző mobilitási rendszereket (Sheller–Urry 2016: 12). A komplexitás azt is jelenti, hogy a növekvő fluiditást és mobilitást bizonyos értelemben a stabilitás teszi lehetővé. A mobilitások és az azokat konfiguráló, kanalizáló, szabályozó immobil infrastruktúrák is részei a rendszernek. Például a repülőgépek mobilitása a repülőterek nélkül elképzelhetetlen lenne, az autók mobilitását pedig benzinkutak biztosítják. Az új mobilitási paradigmában így a mobilitás és a helyhez kötöttség dialektikája teremti meg a társadalmi világ komplexitását (Urry 2003: 124–128).

Tehát a paradigma képviselői a mobilitást és a helyben maradáshoz való viszonyukban igyekeznek megérteni. Ha tekintetbe vesszük ezeket a relációkat, a mobilitásnak vagy a mobilitásra való képességnek különböző fokozatai írhatók le, amelyek összefüggésbe hozhatók a hatalmi viszonyokkal. Tehát a mobilitás a társadalmi egyenlőtlenségek egy fontos dimenzióját is képezi (Hannam et al. 2006). Az új mobilitási paradigmához kapcsolódó több kiemelkedő szerző is részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hogyan vizsgálható a társadalmi egyenlőtlenségek problémája a mobilitásokkal összefüggésben.

Cresswell szerint a mobilitások társadalmi viszonyok termékeiként jönnek létre, ugyanakkor alakítják is e társadalmi viszonyokat. Ebben az értelemben beszélhetünk a mobilitás politikáiról. A mobilitás magában foglalja a fizikai értelemben vett mozgást, a mozgás reprezentációit és gyakorlatait. Mindhárom aspektusban megtekinthetjük a mobilitás politikáit, vagyis azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a hatalmi viszonyok egyrészt leképeződnek, másrészt generálódnak a mobilitásokkal összefüggésben. Az egyenlőtlenségek tetten érhetőek a fizikai mozgásokban (Ki mozog a leggyorsabban? Ki mozog a legtöbbit?), a reprezentációkban (Hogyan jelenik

¹² Urry elsősorban az itt felsorolt mobilitási rendszereket emeli ki, és a *Mobilities* című könyvben a mobilitási rendszerekkel foglalkozó fejezeteket is a felsoroltak mentén tagolja, ugyanakkor egyes helyeken említést tesz a lovas közlekedésről, a hajózásról és más közlekedési módokról is (Urry 2007: 13, 68, 91).

meg a mobilitás a diskurzusokban? Milyen narratívák szólnak róla? Milyenek a mobilitás reprezentációi?), és a gyakorlatokban (Hogyan testesül a mozgás? Szabadon mozog valaki, vagy kényszerítik?) (Cresswell 2010: 19).

Vincent Kaufmantól származik a motilitás koncepciója, amely a mobilitásra való képességet jelöli. A térbeli mobilitás korunkban rendkívüli jelentőségre tett szert, és egyfajta ideológiává, normatív imperatívusszá vált, ami kényszerítő erővel bír, és arra ösztönöz, hogy fokozzuk mobilitási hajlandóságunkat és képességeinket. Ebben az értelemben a mobilitás a társadalmi integráció fontos tényezője (Flamm–Kaufmann 2006). A motilitás tehát a tőke egy típusának tekinthető, amely egyenlőtlenül oszlik meg a társadalomban. Egyrészt kapcsolatban áll a többi (materialis, kulturális, kapcsolati) tőketípussal, másrészt át is konvertálható más típusú tőkévé (Kaufmann et al. 2004).

Az új mobilitási paradigmán belül más szerzők a hálózati tőke (*network capital*) fogalmát használják, amely a mobilitás hálózataiba való bekapcsolódáshoz és az akár nagy földrajzi távolságokat átívelő társadalmi kapcsolatok kialakításához és fenntartásához szükséges feltételek és eszközök birtoklását jelenti (közlekedési eszközök, kommunikációs eszközök, internet-hozzáférés, útlevel, pénz, idő, kompetenciák, kapcsolatok) (Elliot–Urry 2010, Larsen et al. 2006, Urry 2007). Urry szerint napjainkban a hálózati tőke növekvő jelentőségre tesz szert a többi tőketípushoz képest, és egyre inkább meghatározza az egyének és társadalmi csoportok pozícióját a globális egyenlőtlenségek rendszerében (Urry 2007). Hangsúlyozza azt is, hogy a mobilitás hálózatai arisztokratikusak (a fogalmat a kisvilág-elméletből kölcsönzi) abban az értelemben, hogy az erőforrások az előnyös helyzetben lévő központok felé áramlanak, tehát a mobilitás 21. századi rendszerei e tekintetben is hozzájárulnak az egyenlőtlenségek fenntartásához. Graham és Marvin (2001) a fragmentált városfejlődés (*splintering urbanism*) jelenségének leírásánál szintén úgy érvelnek, hogy a társadalmi megosztottságok az infrastrukturális rendszerek megtapasztalásában is visszatükröződnek. A prémium és a marginalizált hálózati terek elválnak egymástól. A jómódúak által lakott városrészeket és az általuk használt, szintén elkülönített prémium fogyasztási tereket külön infrastruktúra köti össze, amely lehetővé teszi használóik akadálytalan mozgását. A marginalizált terek és lakóik azonban kirekesztődnek ezekből az infrastrukturális hálózatokból, tehát számukra inkább akadályokat, korlátokat jelentenek, amelyek szabad mozgásukban gátolják őket.

Sheller (2018) a mobilitási igazságosság (*mobility justice*) fogalmával ragadja meg a mobilitásokkal összefüggésben jelentkező társadalmi egyenlőtlenségeket. A mobilitási igazságosság a korlátozások nélküli szabad mozgás igényét jelenti, amely társadalmi hovatartozására való tekintet nélkül mindenkit megillet. A koncepció tehát felfedi azokat a hatalmi mechanizmusokat, amelyek különböző diskurzusok, gyakorlatok és intézmények formájában ellenőrzik és szabályozzák a különböző társadalmi csoportok mozgásait, és ezáltal egyenlőtlen viszonyokat teremtenek közöttük, vagy megerősítik a meglévő törésvonalakat.

Összefoglalóan tehát az új mobilitási paradigma keretein belül végzett kutatók egyrészt a mozgás konstitutív szerepét vizsgálják a társadalmi intézmények és gyakorlatok szempontjából, másrészt pedig a mobilitások sokféleségét és a közöttük létrejövő komplex együttállásokat, kombinációkat tanulmányozzák, beleértve a mobilitások fizikai, virtuális és képzeletbeli formáit. A mobilitás e komplex rendszereinek elemzése teszi szükségessé a legkülönbözőbb kvalitatív és kvantitatív eljárásokat magába foglaló „mobil módszertan” (*mobile methods*) alkalmazását (lásd Büscher–Urry 2009, Sheller–Urry 2016: 217–219, Urry 2007: 39–42). A közös jelenlétben alapuló face-to-face interakciók vizsgálata mellett a mobilitási fordulat képviselői javasolják a mobil etnográfia egyre elterjedtebb módszereit, amelyek a digitális eszközhasználat során generált adatok etnográfiai elemzését vagy a vizsgált személyek/csoportok mozgásainak nyomon követését jelentik mobil eszközök által. Továbbá ide tartoznak az olyan módszertani eljárások is, amikor a kutató együtt mozog a kutatókkal. Ez a megközelítés lehetővé teszi számára, hogy közvetlenebb benyomást szerezzen arról, hogy a mozgásban lévő szubjektum hogyan tapasztalja meg önmagát és a környezetét. Spinney (2006) például azt vizsgálja, hogy túrakerékpárosok számára hogyan konstituálódnak a bejárt helyek, útvonalak jelentései. Ehhez szükségesnek véli, hogy a biciklisekkel folytatott beszélgetései során fenntartsa azt a kontextust, amelyben a tájhoz kapcsolódó jelentések megszületnek, és ezt a folyamatot ne csak szöveges reprezentációkon keresztül, hanem saját testi tapasztalatai alapján tudja értelmezni és interpretálni. Ennek érdekében a kutatót személyek által bejárt túraútvonalat hozzájuk csatlakozva maga is kerékpáron tette meg. A mobil etnográfia tehát jelentheti a vizsgált személyekkel való együtt gyaloglást, futást, autózást, biciklizést, a legkülönbözőbb közlekedési eszközökön az utasok megfigyelését, interjúkat, fotókat, videófelvevételeket, terepnaplók készítését és elemzését. Ezeket a módszereket egyes kutatásokban kiegészítik azzal, hogy a megkérdezettek által bejárt útvonalakat a mobiltelefonjaikra letöltött GPS applikáció segítségével térképezik fel (például Hocking et al. 2018, Jensen et al. 2015).

Az új mobilitási paradigmához illeszkedő kutatási módszer még a téridőnaplók vezetése a mindennapi aktivitások, mozgások rögzítésére. A téridőnapló lehet szöveges, de tartalmazhat fotókat is, vagy készülhet hangrögzítéssel vagy videókamerával. A naplóbejegyzésekből látható, hogyan rajzolódik ki és milyen körülmények befolyására változik a vizsgált csoporthoz tartozó személyek aktivitási tere (például Meijering et al. 2023), de a naplóírás vagy a fényképek készítése során lehetőség van a mozgással kapcsolatos szubjektív tapasztalatok, észleletek és érzések rögzítésére, ami lehetővé teszi például annak elemzését, hogy a szubjektum számára hogyan kel életre a táj az éjszakai biciklizés során (Cook–Edensor 2017), vagy hogyan tapasztalják meg a várost a Delhi metróhálózat utasai (Butcher 2011).

A mobil módszerek között említik a kiberkutatást, amely az emberek online térben zajló virtuális vagy képzeletbeli mozgásait tárja fel, tehát lényegében a virtuális etnográfival azonos.

A mobil módszertanok részét képezi az atmoszférák elemzése is, melynek során azt vizsgálják, hogy a bejárt helyek atmoszférái hogyan befolyásolják az utazás, a mozgás tapasztalatát. Például Ashmore (2013) egy tanulmányban egy skót üzletember '30-as években íródott útinaplója alapján mutatja be, hogy az óceánjárón megtett hosszú tengeri út során az anyagi és társadalmi világ összekapcsolódása révén létrejövő együttállások hogyan teremtik meg az utazás élményét meghatározó atmoszférákat. Az elemzésekből kiolvasható, hogy a folyton változó atmoszférák kiváltotta érzések, hangulatok, gondolatok által hogyan teremődik meg az utas figurája.

Az új mobilitási paradigma képviselői javasolnak még olyan eljárásokat, mint az utazások során gyűjtött emlékek (képek, szuvenírek, fotók, levelek) elemzése, valamint különböző transzferpontok, köztes helyek vizsgálata, amelyek a mobilitási hálózatok csomópontjait képezik (például várótermek, kikötők, repülőterek, kávézók, parkok, pályaudvarok, játéktértek, motelek). Az irányzathoz tartozó kutatók előszeretettel fordítják figyelmüket a mobilitáson alapuló „új világrend ikonikus tere” (Sheller–Urry 2006: 219), a reptér felé, amely *par excellence* példáját jelenti azoknak a csomópontoknak, vagy más szóval kikötőknek (*moorings*), amelyek a mozgásokat biztosítják és szabályozzák. De ilyen átmeneti térként elemzi Vannini (2011) a brit-kolumbiai partvidék kis szigetei között közlekedő kompok megállóhelyeit. Ezekben a kikötőkben a gyakran hosszúra nyúló várakozás során az emberek kiszakadnak a mindennapi élet ritmusából, időleges közösségek részeivé válnak és nagyon változatos tevékenységeket folytatnak. E megállóhelyek tehát „lopott időterekként” léteznek a helyi életvilág tagjai számára.

És végül a mobilitások elemzéséhez szükségesnek tartják az olyan módszerek alkalmazását is, amelyek lehetővé teszik az emberek, tárgyak, a tőke és információ követését a globális áramlásokban. Ez megvalósulhat több helyszínrű (*multi-sited*) etnográfiai kutatással vagy az ún. „kövesd a dolgot” (*follow the thing*) módszerek által. Ez utóbbi a kutatott személyek, tárgyak, szimbolikus javak vagy mediatisált tartalmak követését jelenti az offline vagy online térben. Például Cullen (2020) Bangladesben végzett terepmunkája során téglák útját követte végig keletkezésüktől a lebomlásukig, annak érdekében, hogy bemutassa azt, hogy az időjárás nem objektív háttérként, hanem mint cselekvő szubjektum, az épített környezet és a társadalmi világ alakítója van jelen ebben a folyamatban. A módszer online térben történő alkalmazására példa Allen-Robertson és Beer (2010) tanulmánya, amelyben a „Spime” kifejezés terjedését követték nyomon öt éven keresztül internetes keresőprogramok segítségével.

A fentiekben röviden összefoglaltak jelentik az új mobilitási paradigma legfontosabb elméleti és módszertani újításait, amelyek lehetővé teszik globális mobilitások átalakuló mintázatainak elemzését. Ez az, amire Sheller és Urry (2016) szerint a szedentarista tudomány a '90-es évektől kezdve alkalmatlannak bizonyult, vagyis Kuhn terminológiájával élve az új mobilitások anomális jelenségnek bizonyul-

tak a statikus társadalomtudomány számára. Meglátásuk szerint az új mobilitási paradigma kell legyen az, amit Kuhn normál tudományként definiált, vagyis fel kell váltania a korábbi szedentarista paradigmát. Amellett érvelnek, hogy a nagy mennyiségű és magas idézettségi mutatókkal bíró szakirodalom mellett számos kutatóközpont, egyetemi kurzus és szakirány létrejötte is bizonyítja, hogy a kritikai mobilitáskutatás egy komoly elméleti háttérrel rendelkező, módszertanilag megalapozott, intézményes keretekre is támaszkodó önálló kutatási irányzattá vált, és ilyen értelemben is paradigmaként definiálható.

Mobil társadalomelmélet?

Amint a fentiekben láttuk, az új mobilitási paradigma képviselői szerint az általuk kínált új fogalmiság alkalmassá teszi a társadalomtudományokat arra, hogy képesek legyenek megragadni a késő modernitás olyan jellegzetességeit, amelyek leírására a statikus tudomány alkalmatlannak bizonyult.

A mobilitási fordulat szerzőinek programját áttekintve azonban kérdéses lehet, hogy mennyiben jelentenek újdonságot az általuk megfogalmazott elméleti állítások. A '80-as évektől kezdve egyre több olyan társadalomtudományos irányzat bontakozott ki, amely a tudományos tradíciók újragondolását, a korábbi nagy elméletek kritikai átértékelését és alternatív magyarázatok megfogalmazását tűzte ki célul, mivel az első/klasszikus modernitás leírására kialakított megközelítések nem bizonyultak alkalmasnak az új korszak társadalmi folyamatainak értelmezésére. A reflexív modernitás (Beck et al. 1994) és a likvid modernitás (Bauman 2000) elméletei más-más fókusszal, de számot vetnek a korábban statikusnak tűnő struktúrák, társadalmi intézmények meggyengülésével, a hagyományos közösségi kötelékek felbomlásával. Fernand Braudel műveitől kezdve a függőségi elméleteken keresztül a különböző globalizáció elméletekhez, a kritikai geográfiához és a térbeli fordulathoz kapcsolódó szerzők munkásságáig számos példáját találjuk a módszertani nacionalizmuson és territorializmuson túlmutató értelmezési keretek megalkotásának (például Amin 1974 [1971], Wallerstein 1983 [1974], 2010 [2004], Appadurai 1991, Harvey 1975, Massey 1991, Soja 1996, Brenner 1998, 2004). Tehát a szedentarizmus meghaladása és az abszolutista térkonceptiók felülvizsgálata egyrészt nem jelent újdonságot, másrészt nem következik belőle szükségszerűen, hogy az új mobilitási paradigma legyen az a domináns világmagyarázat, amely a korábban uralkodó fel fogást leváltja.

Az új mobilitási paradigma egyes kritikusi szerint felmerül a kérdés, hogy ha a rendszerelméletek és a komplexitáselméletek, amelyekre az új mobilitási paradigma nagymértékben támaszkodik, már önmagukban választ kínálnak a felvetett problémákra és a megváltozott társadalmi környezet kihívásaira, akkor vajon miért van szükség az új mobilitási paradigmára (Ferentzy 2009, Randell 2020). Ezt tekintetbe véve az új mobilitási paradigma inkább egyfajta hibrid komplexitás- vagy rendszer-

elméleti paradigmának tekinthető, amely a mobilitásokra fókuszál. Tehát ilyen értelemben az új mobilitási paradigma valójában nem is paradigma (Randell 2020). A korábbiakban leírtakat figyelembe véve jogosnak tűnik ez a felvetés. Mindehhez azt is érdemes hozzátenni, hogy Kuhn a paradigma fogalmát alapvetően a természettudományok fejlődésének szemléltetésére dolgozta ki, és a társadalomtudományokra nem tekintette érvényesnek, mivel e diszciplínák esetében sem az alaptételek, sem a követendő módszertan, sem a megfelelő elméletek tekintetében nincsen konszenzus (Kuhn 1984 [1962]: 10–11).

Urry szerint az általa kínált értelmezési keret számos korábbi társadalomelméleti vitára tehet pontot. Ugyanis, ha a mobilitások komplex rendszereiben gondolkodunk, az egy sor olyan dichotómia meghaladását teszi lehetővé, amelyek a korábbiakban meghatározták a társadalomról való gondolkodást (Urry 2000b, 2003: 122). Egyrészt értelmét veszíti az életvilág és rendszer, a mikro és makro, a lokális és globális léptékek közötti megkülönböztetés.¹³ Az új mobilitási paradigma szerzői hangsúlyozzák, hogy az idő, a tér és a társadalom értelmezése esetén szakítani kívánnak minden korábbi lineáris és hierarchikus metaforával, mivel a mobilitási hálózatok esetében e kategóriák értelmezhetetlenek. Azonban a hierarchikus földrajzi léptékeket meghaladó síkontológia sem az új mobilitási paradigma teoretikusainak az újítása. Egyrészt az ezredfordulón a földrajztudomány területén is megjelent egy olyan diskurzus, amely szembehelyezkedett a hierarchikus léptékeken alapuló szemléletmóddal, másrészt a cselekvőhálózat-elmélet is egy alternatíváját jelenti a hagyományos léptékfelfogásnak (Berki 2017).

Az elméleti perspektíva fent említett sajátossága tehát sokkal inkább abból következik, hogy Urry a mobilitási hálózatok koncepciójának megalkotásánál nagymértékben épít a cselekvőhálózat-elméletre. Érvélese szerint a társadalomtudományok tárgyát napjainkban olyan hibridek alkotják, amelyek magukban foglalnak olyan eltérő entitásokat, mint például az egészség, a technológia, az internet, a szélsőséges időjárás és a közúti forgalom, tehát az emberi cselekvők természeti jelenségekkel, tárgyakkal és a legkülönbözőbb nem humán aktorokkal osztoznak az ágencián (Urry 2003: 17–18). Urry a mobilitási rendszereket is ilyen hibrid hálózatokként írja le, amelyek egy-egy mobilitási forma köré szerveződnek. Példaképpen az automobilitás rendszere olyan önszervező, globálisan kiterjedt, nemlineáris rendszert jelent, amelynek részét képezik többek között az autók, az autósok, az úthálózat, az üzemanyag-ellátás, az autógyárak, a vonatkozó szabályok és az autózás reprezentációi (Urry 2004). A társadalomnak ebből a felfogásából következik az is, hogy értelmét veszíti a módszertani individualizmus és holizmus, valamint struktúra és cselekvő szembeállítás (Urry 2000b: 15). Ugyanakkor Urry elveti a struktúra és ágencia problémáját áthidaló, a cselekvés és struktúra egymást kölcsönösen meg-

13 „A vasútvonal lokális vagy globális?” – teszi fel a kérdést Bruno Latour (1999 [1991]: 199), akinek cselekvőhálózat-elmélete fontos referenciát jelent Urry számára a mobilitási hálózatok leírásakor. Latour ezzel a példával világít rá a különbségtétel értelmetlenségére, hiszen a hálózatok minden pontja lokális, ugyanakkor akár az egész világot átfoghatják.

határozó voltát feltételező elméleteket is, mivel szerinte nem létezhet a társadalmi valóságnak olyan elkülönített szférája, amelyet a materiális világtól független, tudatos cselekvők hoznak létre. Ez az oka annak, hogy Giddens strukturációs elméletével is szembehelyezkedik. Míg Giddens elgondolásában a cselekvéseket orientáló struktúrákat tudatos és reflexív cselekvők teremtik meg, addig Urry szerint a cselekvések következményei nincsenek összhangban a cselekvők szándékaival, ezért a társadalmi élet szerveződését nagyfokú kontingencia jellemzi (Urry 2000a: 194–195). Meglátása szerint tehát Giddens strukturációelmélete nem tudja kezelni a társadalmi világ komplexifikációjából adódó kiszámíthatatlanság problémáját, vagyis nem ad kielégítő választ arra, hogy hogyan születik a rendből káosz (Urry 2000b: 206–207). A rekurzív (vagy még inkább iteratív) folyamatok ugyanis nem mindig ugyanazzal a következménnyel járnak.

Urry célja tehát, hogy olyan értelmezési keretet alkosson meg, amely lehetővé teszi a mobilitási rendszereken belül létrejövő kölcsönhatások véletlenszerű kimeneteleinek értelmezését is. Mivel a lineáris és oksági magyarázatok nem megfelelőek erre a célra, a komplexitás- és káoszelméletek belátásait felhasználva írja le a 21. századi globális mobilitási rendszereket. Urry szerint ugyanis a globális komplexitás világában a legapróbb változtatás is kaotikus, felbecsülhetetlen és előre nem látható következményekkel járhat, aminek semmi köze sincs a cselekvők eredeti szándékaihoz (Urry 2003: 46–47). Amint láttuk a társadalmi gyakorlatokat és intézményeket sem tudatos cselekvő szubjektumok hozzák létre, hanem a mobilitási rendszerek használatából fakadó, nem szándékolt következményekként alakulnak ki. Emellett klasszikus értelemben vett cselekvőkről azért sem beszélhetünk a mobilitási hálózatok esetében, mert az új mobilitási paradigma képviselői szembehelyezkednek azzal a humanista állásponttal, amely szerint az emberi szubjektumok képesek a tárgyi világtól függetlenül cselekedni. A hálózatoknak az emberek mellett a nem emberi aktorok is részét képezik. Vagyis a cselekvések a hálózatokhoz kötődnek, nem szubjektumokhoz.

A struktúra és ágencia problémája azonban csak látszólag oldódik meg. Ahogy Urry *Mobilities* című könyvének egyik recenzense is megállapítja, Urry elvétve és inkább implicit formában, de utal arra, hogy a mobilitási rendszereket mobilitások hozzák létre – az ösvényeket gyalogosok tapossák ki –, de érdemben nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hogyan jönnek létre a mobilitási rendszereket fenntartó immobil képződmények (Bogard 2009). Vagyis az előbbi példánál maradva az ösvénynek azon sajátosságát hangsúlyozza, hogy immobil infrastruktúráként elősegítik a mozgást, de arról már kevésbé esik szó, hogy az ösvény a cselekvők ismétlődő mozgásai által jön létre, amelyek ezek szerint többnyire mégis ugyanazzal a következménnyel járnak. Nehéz lenne elképzelni, hogy az Urry által leírt, stabil és tartós materiális infrastruktúrák hogyan jöhetnének létre pusztán véletleneknek köszönhetően. Amint láttuk, a mobilitási fordulat képviselői programadó írásaikban kiemelt figyelmet szentelnek az immobil rendszereknek, de jellemzően nem adnak

számot a keletkezésükről. Hivatkoznak David Harvey *spatial fix* fogalmára (például Hannam et al. 2000: 3), de Harvey koncepciójával¹⁴ ellentétben az ő megközelítésükben rejtve marad a hatalmi ágencia és a tőke szerepe abban a folyamatban, amelynek során a mobilitások materiális formában is leképeződnek. A hangsúlyt arra fektetik, hogy a mobilitások jelentik a társadalmiság forrását, de megfelelnek a mobilitási rendszerek és az azokat fémjelező technológiai vívmányok társadalmi beágyazottságáról. Az új mobilitási paradigma programadó írásai és Urry itt tárgyalt művei jellemzően nem térnek ki arra, hogy mi által jönnek létre a mobilitásokat biztosító materiális és szimbolikus infrastruktúrák.

Amint a korábbiakban leírtakból kiderül, a mobilitási hálózatok lényegüket tekintve cselekvőhálózatok, azoknak minden sajátosságával együtt, azzal a különbséggel, hogy egy új dichotómia jelenik meg bennük, amely a hálózaton belül a mobil és immobil entitásokat különíti el. Tehát a feloldott dichotómiák helyére egy újabb kerül, ami viszont, ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk, legalább annyi problémát vet fel, mint az előzőek.

Mobil módszertan?

Az új mobilitási paradigma által kínált megközelítés nemcsak elméleti, de módszertani szempontból is elmozdulást jelent a szedentarista szemlélethez képest. A hagyományos vizsgálati egységeket, a lehatárolható és kiterjedéssel bíró területeket az e kategóriákkal nem jellemezhető hálózatok váltják fel. A korábbi hierarchikus metaforák, amelyek révén a társadalmak vizuális reprezentációi az euklideszi geometrián alapuló térképzeteknek megfelelően a mélység, a magasság, a kiterjedés és a rétegződés fogalmai mentén bontakoznak ki, már nem bizonyulnak elégségesnek az emergens hálózatos formációk leírására (Urry 2000b, Law–Urry 2004). Mivel a mobilitási hálózatok az emberi és nem emberi cselekvők követésével és a közöttük létrejövő kapcsolódások megfigyelésével elemezhetők, ezért olyan módszertani eljárásokra van szükség, amelyek lehetővé teszik a kutató számára, hogy kövesse mozgásban lévő kutatási alanyait, és felfedezze az empirikus valóságnak azokat a szegleteit, amelyekre az új nézőpont rálátást kínál (Urry 2007, Büscher–Urry 2009).

Kétségtelen, hogy az átalakuló társadalmi valóság megkívánja a klasszikus módszertan újragondolását is. A „mobil módszerek” olyan kreatív és innovatív eljárásokat jelentenek, amelyek jól illeszkednek a megváltozott körülményekhez, és lehetővé teszik, hogy új fényben lássunk bizonyos társadalmi jelenségeket. Ugyanakkor, ahogy Peter Merriman (2014) felhívja rá a figyelmet, e tekintetben is fennáll a veszély, hogy a mobilitási fordulat képviselői túlhangsúlyozzák saját megközelítésük

¹⁴ Harvey (2001) a *spatial fix* (az angol szó kettős értelmének megfelelően térbeli rögzítést és korrekciót is jelent) fogalmával írja le azt a tendenciát, ahogy a kapitalizmus a saját belső ellentmondásából következő válságokra földrajzi terjeszkedéssel és a földrajzi tér újstrukturálásával reagál. A tőke elsődleges körforgásában (termelés) bekövetkező túltermelési válságok átmeneti megoldásait jelenthetik a tőke másodlagos (állótőke, épített környezet) körforgásába történő beruházások. E folyamat során többek között a városi infrastruktúrákban materializálódik és immobilizálódik a tőke áramlása.

újszerűségét, és delegitimálják a konvencionálisnak tekintett kutatási módszereket (kérdőív, interjú, fókuszcsoport, diskurzus elemzés stb.), mivel gyakran azt hangsúlyozzák, hogy ezek alkalmatlanok a mozgáshoz kapcsolódó testiesült tapasztalatok és gyakorlatok leírására. Nehezen tartható állítás azonban, hogy hagyományos eljárások révén nem juthatunk érvényes adatokhoz a mobilitások bizonyos aspektusait illetően. Megfontolandó az is, hogy az új mobilitási paradigma képviselői által javasolt módszerek kizárólagos alkalmazásával elveszik a kutatásokból az átfogó perspektíva. A 21. század számtalan új mobilitási formájának bemutatása különböző esettanulmányokon keresztül vélhetően nem visz közelebb a mobilitás holisztikus megértéséhez (Cresswell 2008: 129–130).

Amellett, hogy a legutóbbi idők eseményei arra engednek következtetni, hogy a nemzetállamok halálát prognosztizáló diagnózis egyelőre nem helytálló, nagyszámú adatbázis nemzetállami szinten áll rendelkezésre. Vagyis amellett, hogy a társadalmi jelenségeknek egyre növekvő része nehezen értelmezhető a hagyományos területiség-központú megközelítéssel, a nemzetállam sem mint adatforrás, sem mint hatalmi tényező nem hagyható teljesen figyelmen kívül. Emellett, ahogy Favell (2001) a migrációkutatások tapasztalatai alapján megállapítja, a mozgások kiterjedése, természete akkor ismerhető meg igazán, ha a kutató olyan stabilan álló, mozdulatlan dolgoknak szenteli a figyelmét, mint a határok, az intézmények és a nemzetállamok területei. Tehát a mozgás csak a mozdulatlansághoz képest válik láthatóvá.

A mobil módszertani eljárásokkal kapcsolatban felmerül az a probléma is, hogy kiélezi a kutatók közötti egyenlőtlenségeket, mivel a mobilitási tőke a kutatók között is egyenlőtlenül oszlik meg (Giubilaro 2021: 477). A mobil módszerek egyrészt megkövetelik, hogy a kutató is mobil legyen, másrészt nagymértékben támaszkodnak a digitális technológiára, vagyis olyan erőforrásokat igényelnek, amelyek nem mindenütt egyformán állnak rendelkezésre.

Amint láttuk, az új „mobil” módszereknek is megvannak az előnyei és korlátai, ezért célszerűnek tűnik az a megoldás, hogy a vizsgált témának és a kérdésfeltevésnek megfelelően, a klasszikus módszerekkel ötvözve alkalmazzuk őket.

Mobilitás, modernitás, hatalom

Kétségtelen, hogy az ősember kontinenseket átívelő vándorlásaitól kezdve a mobilitásnak mindig is hatalmas szerepe volt az emberiség története során. Mi az, ami a 21. századi mobilitásokat megkülönbözteti a mobilitás más, történetileg létezett formáitól? Az új mobilitási paradigma szerzői az újdonságot a mobilitás ontológiai jelentőségében látják, és azt hangsúlyozzák, hogy a késő modernitásban a társadalmi élet különböző formái a mozgások révén épülnek fel és termelődnek újra. Az indoklásból azonban hiányzik a történeti perspektíva, mert azt jellemzően nem tematizálják, hogy mi vezetett ehhez a változáshoz, és a korábbi társadalmi formá-

ciókban mennyiben és miért volt más szerepe a mobilitásnak. Ahogy Cresswell megállapítja, az újdonság túlhangsúlyozása és túlértékelése az új mobilitási paradigmán belül magában hordozza azt a veszélyt, hogy megfosztja a mobilitások kutatását a történeti távlatoktól, és ahistorizálja, előzmények nélkül adottnak tekinti mind a mobilitások mai formáit, mind pedig a mobilitások kutatását (Cresswell 2011). Urry (2007) ugyan meglehetősen részletesen és szemléletesen tárgyalja a közlekedés társadalomtörténetét, és a különböző mobilitási rendszerek megjelenésének a szerepét abban, hogy a modernitás egyes szakaszaiban hogyan alakultak át a társadalmi gyakorlatok, de ezekben az elemzésekben figyelmen kívül hagyja technika és társadalom komplex viszonyát, és a technológiai újítások társadalmi beágyazottságát (Ferentzy 2009: 188). Cresswell szerint a nagyobb történeti tudatosság mellett a mobilitás fogalmának átfogó teoretizálására lenne szükség, ami magában foglalja a mozgás különböző aspektusainak (fizikai mozgás, a mozgás reprezentációi, diskurzusai és a mozgás testiesült formái) a figyelembevételét, valamint a mobilitás hatalmi viszonyokkal összefüggésben történő elemzését. Megállapítása szerint ez az, ami jellemzően hiányzik a kritikai mobilitáskutatás irodalmából (Cresswell 2008: 129–130).

A következőkben a fentieket szem előtt tartva megpróbálom a mobilitás kérdését a modernitás kialakulásának és a modern hatalom működésének kontextusában értelmezni. Amint láttuk, az új mobilitási paradigma képviselői elsősorban a világ és a társadalom szedentarista szemléletével szemben próbálják kifejtteni saját álláspontjukat. A szedentarista perspektíva egy olyan hatalomgyakorlási módnak felel meg, amelyben a modern nemzetállam kontrollálja polgárai mobilitását. Az állam egyébként, ahogy Scott (1998: 1) megállapítja, mindig ellenségesen és gyanakodva tekintett a vándorló életformákra és mindig is a letelepítésükre, szedentarizálásukra törekedett. Ezt a feladatot a középkorban még a társadalom látta el. A feudális korszakra nagyfokú immobilitás volt jellemző. Egy olyan társadalomban, ahol az egyén pozícióját a kölcsönös függőségi rendszerekbe való beilleszkedése határozta meg, a vándorló egzisztenciáknak nem volt helyük, lényegében a társadalmon kívül éltek. A mobilitás tehát a különböző marginális létformákhoz kapcsolódott ebben az időszakban (Cresswell 2006: 10–12). Az európai újkor hajnalán a céhes munkaszervezési mód kezdődő átalakulásával és a feudális kötelek gyengülésével megjelent a mobilitás egy egészen új formája. A társadalmi és térbeli kötöttségekből kiilleszkedtek új csoportjának nagy része csavargó életformára kényszerült, ami számkivetettséget és súlyos állami büntetőintézkedéseket vont maga után (Castel 1998). A 16. században a kezdődő iparosodás azt eredményezte, hogy egyre többen veszítették el földjeiket, és egyre nagyobb tömegek váltak kényszerűen mobillá. A korabeli állam ezt a problémát egyértelműen rendőrségi kérdésként kezelte és kriminalizálta a csavargást. A csavargó veszedelmes, aszociális figurája hatalmi diskurzusok révén teremtődött meg, és a rajtuk alkalmazott büntető intézkedések elrettentő példaként szolgáltak az egész társadalom számára (Castel 1998). A 19. századi Magyarországra

is jellemző volt, hogy a börtönöket csavargókkal töltötték meg, még akkor is, ha a fogvatartott személyek egyébként semmilyen más bűncselekményt nem követtek el (Gyáni 1999). Ilyen értelemben tehát a kora újkortól kezdve évszázadokon át a helynéküliség vagy a folyamatos helyváltoztatással járó életforma már önmagában devianciának minősült. Míg a középkorban a feudális kötöttségek rendszere biztosította a társadalmi kontrollt, a modern társadalomban a mobilitás felügyeletét már a nemzetállami keretek között működő központi hatalom vette át (Cresswell 2006: 12–15). A vesztfáliai béke intézményesítette azt a folyamatot, amelynek során az erőszak monopóliumával bíró nemzetállamok létrejöttek. A szuverén állam hatalmi törekvései innentől kezdve befelé, a társadalom ellenőrzésére irányultak. Ez lehet a forrása annak az elképzelésnek, amely a territoriális államot a társadalmat magában foglaló konténerként azonosítja (Jakab 2009). Ezt a hatalmi berendezkedést modellezi Foucault (1990 [1975]) panoptikonja is, amely nemcsak szétválasztja térben, de helyhez is köti a megfigyeltet. A hatalom tehát az alávettettek térben való rögzítésére törekszik, és ugyanakkor maga a hatalom is térbe ágyazott. A területiség e hagyományos felfogása a karteziánus filozófiában gyökerezik, amely a szellemi szubsztanciától különválasztott anyagi világ dolgait alapvetően a kiterjedésükkel jellemzi, amiből az is következik, hogy a tér bizonyos részét a testek kizárólagosan foglalják el. Ennek a filozófiának a politikai térre való alkalmazása teremti meg a szuverén nemzetállam koncepcióját (Jakab 2009). A nemzetállami szerveződés keretein belül tudott kialakulni a hatalomnak az a formája, amelyet Foucault (1999 [1976]) biohatalomnak nevez, és amelynek célja a nemzet határain belül élő népesség nyilvántartása, ellenőrzése, a népesedési folyamatok befolyásolása. A fegyelmző terek létrehozása mellett a hatalom a cirkuláció biztosítására is törekszik, ami magában foglalja többek között az emberek, a tárgyak, a fizikai és a szimbolikus javak mozgásainak ellenőrzését is, a veszélyesnek ítélt folyamatok kiszűrése és megállítás, valamint a cirkuláció kívánatos formáinak elősegítése érdekében (Foucault 2007 [1978]). Az a hatalmi logika, amely alattvalóit a rendezett, áttekinthető, „olvasható” térben való *elhelyezés* révén kívánja kontrollálni, tetten érhető a szigorú geometriai elveket követő városrendezésben és az állam azon törekvéseiben, hogy polgárait vezetéknévvel és állandó lakcímmel ruházza fel (Scott 1998). A modernitás kialakulásával összefüggésben a középkor változatos térrepresentációit felülírva dominánssá vált a homogén, áttekinthető és végtelen tér képzete, aminek köszönhetően általánossá vált a modern „racionalizált” térképészeti ábrázolás, és elterjedt a lineáris perspektíva alkalmazása a művészetekben és a városépítészetben (Berger 2012a, b). Ebben a szigorú rendben a világ dolgai az értelem számára beláthatóak, megmérhetőek, rendszerezhetőek, vagyis mindennek helye van, tehát a helyváltoztatás a kívánatos rend megbontását jelenti.

Amellett, hogy a mobilitás a modernizáció feltétele, a klasszikus modernitás irodalmában a mobilitás reprezentációi is azt tükrözik, hogy a hatalom és a presztizs továbbra sem a mobilitáshoz, hanem sokkal inkább az időbeli és térbeli stabilitás-

hoz kötődik (Barrère–Martucelli 2008 [2005]). A modernitásban a társadalmi rend egyik legfontosabb szervezőelvét, a társadalmi hovatartozás alapját, a presztízs és a bizalom forrását mindig is az adott földrajzi térben való huzamosabb tartózkodás és a lokális kapcsolatrendszerbe való betagozódás jelentette (Niedermüller 2006). Ezek a kulturálisan mélyen gyökerező elgondolások képezik az alapját a mozgáshoz képest az immobilitás elsődlegességét (logikai és morális értelemben is) tételező „szedentarista metafizikának” (Cresswell 2006).

A 20. század utolsó évtizedeiben a globális piacgazdaság kialakulása révén a nemzetállamok egyre inkább elveszítették a kontrollt a pénzpiacok felett, és inentől kezdve a gazdaság, a politika és a kultúra területén is csökkenni látszik a szerepük. Az olajválságot követően kialakult a rugalmas felhalmozás rezsimje a neki megfelelő termelési és szervezeti formákkal, ami magával hozta a kulturális és a szellemi élet posztmodern átalakulását is (Harvey (2013 [1990])). A globális gazdaság és a társadalom szerkezete már sokkal inkább az áramlások, a hálózatok (Castells 2005 [1996]) vagy a tájak (Appadurai 2008 [1990]) metaforáival írható le. Az 1970-es évek közepétől a rugalmas munkaszervezési formák kialakulásával összefüggésben a „kapitalizmus új szelleme” kezdett kibontakozni, amelyben a mobilitás és a kapcsolatteremtés képessége az érvényesüléshez szükséges követelménnyé vált (Boltanski–Chiapello 2005 [1999]). A tőke akadályok nélküli áramlását elősegítő nemzetközi egyezmények és politikák megteremtik a mobilitás új diskurzusait, amelyek már a szabad mozgást idealizálják.¹⁵ A hatalom természete megváltozott. A korábbi fegyelmező társadalom zárt terei nem illeszkednek a hálózati kapitalizmus működéséhez, ezért az új digitális panoptikon már nem az elzárás és a korlátozás, hanem az önkéntes mobilitás és a kommunikáció révén működik (Han 2020 [2014]). Minél mobilabbak vagyunk akár a fizikai, akár a virtuális térben, annál több információt generálunk magunkról. Korunkban nem a helyben maradás, hanem a mozgás az, ami láthatóvá tesz. A neoliberális korszakban a kormányozhatóság a mozgások által válik lehetővé (Bærenholdt 2013). A késő modernitásban tehát a mobilitás már a hatalom sajátja. Ahogy láttuk, ez a tény a korábbiakhoz képest gyökeresen új helyzetet teremt, ami valóban kihívások elé állítja a társadalomtudományokat és indokolttá teszi a területiség-központú episztemológia felülvizsgálatát. Azonban, ha kritikailag szeretnénk megközelíteni a mobilitás szerepének átalakulását a késő modernitásban, akkor a fent leírtak fényében érdemes lenne feltenni azt a kérdést, hogy kik termelik a szabad mozgás diskurzusait, és milyen érdekek fejeződnek ki a mobilitás 21. századi narratíváiban. Az új mobilitási paradigma szerzőinek művei jellemzően nemcsak a történetiséget nélkülözik, hanem a mobilitás és a hatalom viszonyának szisztematikus elemzését is. Az irányzat képviselői kevéssé reflektálnak saját szerepükre azoknak a valóságteremtő diskurzusoknak a termelésében, ame-

¹⁵ A mobilitás új diskurzusai például az EU területfejlesztési politikáját legitimáló retorikai eszközként is szolgálnak. E diskurzusok ugyanis egy olyan szemlélet megalapozását segítik elő, amely a területfejlesztésben a gazdasági versenyképesség imperatívuszának engedve háttérbe szorítja a szociális és környezeti szempontokat (Richardson–Jensen 2000).

lyek a mobilitás szemantikáját hatalmi érdekeknek megfelelően alakítják át. Ahogy Frello (2008) is megállapítja, nem pusztán arról van szó, hogy a megváltozott körülmények szükségessé teszik a mobilitással kapcsolatos társadalomtudományos megközelítések újragondolását, hanem arról is, hogy a mobilitásról való beszéd együttal reprezentációs küzdelem, tehát hatalmi vetülettel is bír.

Ennek kapcsán felmerülhet az a probléma is, hogy a valóság mobilitásra és immobilitásra történő bináris felosztása egy olyan diskurzusba ágyazódik be, amely nemcsak tükrözi a fennálló hatalmi viszonyokat, de reprodukálja is azokat. Ahogy Franquesa (2011) megállapítja, ha az új mobilitási paradigma a mobilitások tanulmányozását helyezi a fókuszba, és a mobilitást tekinti az átalakuló társadalmi világ meghatározó tényezőjének, akkor ez azt jelenti, hogy analitikus szempontból a mozgásra képes dolgok élveznek prioritást. Ebből az is következik, hogy az immobilitás egyfajta hiányállapotot jelöl (a mozgás hiányát), és a világot átformáló aktív erővel, a mozgással szemben passzivitást fejez ki. Ez pedig egyáltalán nem dialektikus viszony, hanem egy aszimmetrikus dichotómia, amely a társadalmi világot is ennek megfelelően leegyszerűsítő módon osztja fel a pozitív póluson elhelyezkedő mobilokra és a negativitással asszociált immobilokra (Franquesa 2011). A pozitívizmus által tételezett kötött formák ellentétét valójában nem a mobilitás jelenti, mint ahogyan azt a mobilitási fordulat képviselői állítják, hanem a relationalitás (uo.). Tehát ha a valóságot a mobilitás és immobilitás kategóriájának szétválasztásával figyeljük meg, akkor az elemzés kontextualizálása és a definíciók megalkotása során érdemes figyelembe venni annak veszélyét, hogy az ilyen típusú analitikus különbségtételek is hozzájárulhatnak az egyenlőtlenségek és a hegemónikus viszonyok szemantikai újratermeléséhez (Faist 2013). A mobilitásokat középpontba helyező produktivista felfogás figyelmen kívül hagyja a mozdulatlanásban rejlő etikai és politikai potenciált (Bissel–Fuller 2009). Az immobilitás fogalmát nemcsak hiányállapotként vagy valamire való képtelenségként értelmezhetjük, hanem ennél sokkal árnyaltabb jelentéseket és értékeket is társíthatunk hozzá (vö. Bissel–Fuller 2011).

A fentiekből nem következik, hogy az új mobilitási paradigma szerzői által kínált értelmezési keretet el kell vetni. Ahogyan láttuk, a társadalmi egyenlőtlenségek elemzése tekintetében a mobilitási fordulat több új megközelítést is kínál, amelyek lehetővé teszik, hogy árnyaltabb képet kapjunk a 21. századi társadalmi viszonyokról. A hálózati/mobilitási tőke koncepciójával kétségkívül az egyenlőtlenségek egy nagyon fontos dimenziójára világítanak rá.¹⁶ A fent részletezett kritikai meglátások inkább arra hívják fel a figyelmet, hogy a mobilitásról való beszéd jelentősebb önreflexiót igényel a társadalomtudományos kutatás során. Vagyis az új mobilitási paradigma követőinek is tisztázniuk kellene, hogy amikor mobilitásról esik szó, akkor ki beszél, és milyen pozícióból (Giubilaro 2021). Bizonyos társadalmi jelenségeket új

¹⁶ Mindemellett érdemes lenne átgondolni, hogy a mobilitási tőke mennyire jelent önálló tőketípust a három bourdieui tőkefajtaához képest. Ugyanis elméletileg lehetséges, hogy valaki csak anyagi, csak kulturális, vagy csak társadalmi tőkével rendelkezzon, de nehezen elképzelhető, hogy kizárólag mobilitási tőkével bírjon, mivel ez utóbbi nagymértékben az eredeti három függvénye.

oldalról világíthat meg, ha a mobilitás-immobilitás dichotómia mentén értelmezzük őket, de közben nem szabad megfeledkezni e kategóriák performativitásáról és a valóságnak azokról az aspektusairól, amelyek nem értelmezhetőek e megkülönböztetés alapján és így vakfoltban maradnak.

A mobilitási fordulat a *Mobilities* folyóirat cikkeinek tükrében

Ahhoz, hogy a mobilitási fordulat hatását értékelni tudjunk, érdemes megvizsgálni, hogy az irányzat saját folyóiratában megjelenő tanulmányok milyen mértékben alkalmazzák a fentiekben ismertetett elméleti és módszertani javaslatokat. Ez már csak azért is tűnik releváns kérdésnek, mert az új mobilitási paradigma programadói mobilitási fordulatot (*mobilities turn*) követeltek a társadalomtudományokban. A kérdés tisztázása érdekében áttekintettem a *Mobilities* folyóiratban az alapítástól, azaz 2006-tól 2023-ig megjelent tanulmányokat. A szerkesztői előszókat és a programadó írásokat leszámítva összesen 694 tanulmányt kategorizáltam a téma, a módszertan és az alkalmazott elméleti keret szempontjából. A részletes eredményeket a függelék 1–4. táblázata tartalmazza, ahol azokat a kategóriákat tüntettem csak fel, amelyek alá 10-nél több tanulmányt tudtam besorolni.

A cikkek témája tekintetében először azt jelöltem meg, hogy a mobilitás mely formájára fókuszál az írás (1. táblázat).¹⁷ Ebből látható, hogy a migráció és a menedékkérők problémája messzemenően a legnépszerűbb kutatási téma; összesen 161 cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel. Sok tanulmány állítja középpontba a turizmus, nyaralás, utazás témáit is (76 cikk), illetve viszonylag sokan foglalkoznak az autózás, automobilitás (47) és a kerékpározás (37) kérdéseivel. A „migráció, menedékkérők, országhatárok” elnevezésű kategória alá sorolt cikkek nagy száma utal arra, hogy nemzetközi mobilitások kutatásában nagyon is számolni kell a nemzetállamok szerepével, és a globális társadalom viszonyai nem írhatók le e kategória figyelembevételével. Az új mobilitási paradigma kétségkívül új látószögbe helyezi a migráció kérdését, mivel a hagyományos migrációs elméletekkel ellentétben nemcsak a kibocsátó és befogadó országoknak tulajdonít jelentőséget, vagyis nem egyszerűen csak A-ból B-be történő helyváltoztatásként értelmezi a migráció folyamatát, hanem a kettő között megtett út időbeli és térbeli dinamikái és az ezeket alakító szándékok, meghatározottságok és hatalmi viszonyok is elemzés tárgyát képezik (Cresswell 2006). A migrációval foglalkozó tanulmányokból látható, hogy a nemzetállami politika mint a mozgásokat nagymértékben befolyásoló tényező figyelembevételével megkerülhetetlen, akár emberek, akár nem emberek globális mozgásait elemezzük. Vagyis az Urry által javasolt elméleti keret e területen több tekintetben nem állja

¹⁷ Egy tanulmányon belül természetesen több mobilitási formáról is szó eshet. Ezekben az esetekben abba a kategóriába soroltam a cikket, amelyikre a tartalma alapján legnagyobb hangsúlyt fekteti. Ha több mobilitási formára közel azonos mértékben fókuszál az írás, akkor mindegyik címke alá besoroltam.

meg a helyét. Nem véletlen, hogy a migrációval foglalkozó írások jellemzően nem, vagy csak ritkán hivatkoznak Urry műveire.

Ha egy adott tanulmányban a vizsgált mobilitási forma mellett valamely más téma is hangsúlyosan megjelent, akkor ezt is minden esetben feltüntettem. E kategorizáció eredményei szerint (2. táblázat) a leggyakrabban előforduló témák (tíznel nagyobb elemszámmal): a társadalmi egyenlőtlenségek, kirekesztés (21), gender (21), Covid (19), szexualitás, szerelem, érzelmek (19), klímaváltozás, antropocén (18), természeti katasztrófák, kockázatok (15), biztonság (15).

Az empirikus anyagot is bemutató írások esetében azt is megjelöltem, hogy milyen módszertani eljárást alkalmaznak (természetesen egy cikk esetében többféle módszertan is lehetséges). Amint a 3. táblázatból láthatjuk, a klasszikus módszertani eljárások lényegesen népszerűbbek a mobil módszertanoknál. A leggyakrabban alkalmazott technika a „klasszikus” interjú (289 cikk), a (részt vevő) megfigyelés és etnográfiai terepmunka (127). Viszonylag kevés cikk támaszkodik kvantitatív módszertanra: kérdőívet 48 tanulmányban alkalmaztak a kutatók, és 7 tanulmány szerzői végeztek statisztikai adatelemzést kész adatbázisokból. Mobil módszertant mindössze 66 tanulmánynál alkalmaztak. Ez a legtöbb esetben az ún. *go-along* módszereket jelentette, vagyis olyan eljárást, amikor a kutató a vizsgált személyeket mozgásuk (gyaloglás, autózás, biciklizés, vonatozás stb.) közben követi, velük együtt mozog és közben interjút készít, vagy videófelvételen, fotókon rögzíti az elemzésre szánt anyagot. Érdeemes megemlíteni, hogy 2011-ben a második folyóiratszámában egy külön blokk kifejezetten a mobil módszertanokkal foglalkozott, valószínűleg arra reflektálva, hogy a megelőző években csak elvétve jelentek meg mobil módszertani eljárást alkalmazó tanulmányok. Ahogy a blokk bevezető írásából (D'Andrea et al. 2011) is kiderül, a mobil megközelítéssel dolgozó elemzések számára kihívást jelent a makro- és mikroperspektíva integrálása. A 2011-es blokkot követően időről időre megjelenik egy-egy tanulmány, amely a mobil módszertani eljárások fejlesztésével foglalkozik, és e megközelítések népszerűsítésére törekszik, de amint a 3. táblázat adataiból láthatjuk, a „hagyományos” módszertan népszerűsége töretlen. Mindez azt támasztja alá, hogy a mobil módszertan az új mobilitási paradigma képviselőinek saját orgánumban, a *Mobilities*-ben sem jelenti a klasszikus módszertan alternatíváját, hanem inkább annak kiegészítésére alkalmas.

Az alkalmazott elméleti keretet vizsgálva (4. táblázat) azt láthatjuk, hogy a 694 cikkből 147 alkalmazta következetesen az új mobilitási paradigma fentiekben bemutatott koncepcióinak valamelyikét, ami alig több mint az elemszám ötöde. A társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó írások gyakran hivatkoznak Kaufmann motilitásfogalmára és a mobilitási igazságosság shelleri koncepciójára. Sok tanulmány alkalmazza Cresswell megközelítését a mobilitás politikáival kapcsolatban. Cresswellre és az új mobilitási paradigma humán geográfia területéről érkező olyan szerzőire, mint Peter Merriman vagy Peter Adey gyakran hivatkoznak a migrációról szóló cikkek is. Az autózással foglalkozó tanulmányokban találunk sok hivatkozást

Sheller és Urry automobilitással kapcsolatos munkáira, és ezek a cikkek gyakran használják az *assemblage*- és a cselekvőhálózat-elméletet is. Mindebből az derül ki, hogy az új mobilitási paradigma kínál néhány olyan fogalmat, amelyek elméletileg megalapozottak, más társadalomtudományos elméletekkel jól kombinálhatók, és az empirikus kutatásokban is jól alkalmazhatók, de ezek a megközelítések meglehetősen témaspecifikusak. Meglepő módon a folyóiratban megjelenő tanulmányok nemigen hivatkoznak Urry könyveire. A természeti katasztrófák és váratlan kockázatok témái esetében például segíthetné az értelmezést Urry gondolatainak bevezetése a 21. századi mobilitási rendszerek működéséről, ennek ellenére az ilyen tematikájú cikkek általában nem hivatkoznak rá. A második leggyakrabban alkalmazott elméleti keret nem meglepő módon az *assemblage*-elmélet és a cselekvőhálózat-elmélet. Foucault hatalomelméletére is sok tanulmány hivatkozik, elsősorban a migráció, az országhatárok és a biztonság témáinak tárgyalásakor.

Ami az időbeli tendenciákat illeti, mind az elméleti keret, mind pedig a módszertan szempontjából az időben előrehaladva egyre gyakrabban találkozunk az új mobilitási paradigmához illeszkedő tanulmányokkal. A legutóbbi évfolyamokban a tematika is egyre változatosabbá válik, és a szerzők a mobilitás egyre újabb formáit veszik figyelemre.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy az Urry által alkotott, több elméleti megközelítést ötvöző értelmezési keret nem vált általánosan elfogadottá az irányzat saját folyóiratában sem, így átfogó mobilitási fordulatról semmiképp sem beszélhetünk. A *Mobilities* folyóiratban megjelent tanulmányok azt tükrözik, hogy a kritikai mobilitáskutatás egy egyre változatosabb tematikájú szakszociológiává vált, amely többféle elméleti hagyományt is sikeresen felhasznál bizonyos társadalmi jelenségek értelmezéséhez, de nem tekinthető egységes paradigmának.

Következtetések

Az előző fejezetben ismertetett eredmények és a korábbi fejtegetések alapján érdemes átgondolni azt, hogy a kritikai mobilitáskutatás által kínált elméleti és módszertani újítások mennyiben és milyen területeken nyithatnak új perspektívákat a társadalomtudományos kutatások számára. A következőkben a teljesség igénye nélkül néhány ilyen lehetőséget próbálok meg felvázolni, valamint azt igyekszem tisztázni, hogy milyen tekintetben érdemes továbbgondolni a paradigma szerzői által kijelölt kutatási irányokat.

A magyar nyelvű szakirodalomban, az irányzat nemzetközi súlya ellenére, viszonylag kevés szerző alkalmazza az új mobilitási paradigma elméleti és módszertani megközelítéseit. Elsősorban az autózásról, önzvezető járművekről szóló írásokban találunk hivatkozásokat a mobilitási fordulat irodalmára (például Braun 2020, Csizmadia–Rechnitzer 2021, Tóth 2019), és ezen írások némelyike részletesebben is tárgyalja Urry és a paradigmához kapcsolódó más szerzők gondolatait az

automobilitásról. Emellett azonban más területeken is hasznos lehet az irányzat fogalmiságának, szemléletmódjának és módszertani eljárásainak beemelése a kutatásokba.

Amint láttuk, az új mobilitási paradigma irodalma többféle megközelítést is kínál a szociológia klasszikus témájával, a társadalmi egyenlőtlenségekkel összefüggő problémák megragadására. A motilitás fogalma és a hálózati tőke koncepciója is azon a megfigyelésen alapszik, miszerint a társadalmi életben való érvényesülés szempontjából egyre jelentősebb szerepe van a mobilitási hálózatokba való bekapcsolódást elősegítő tényezőknek. Ezzel az egyenlőtlenségek egy növekvő fontosságú aspektusára hívják fel a figyelmet. Azonban, ahogyan láttuk, a mobilitásra való képesség tőkeként való konceptualizálása problémákat is felvet, és ezért e fogalmak alkalmazása jelentősebb reflektáltságot és körültekintést igényel. Érdeemes figyelembe venni azt, hogy bizonyos kontextusokban az immobilitás is lehet kívánt állapot, a mobilitás is lehet kényszerű, valamint hogy e kettő nem mindig állítható szembe egymással (vö. McMorran 2015). A térbeli mobilitás akkor is járhat veszteséggel és fájdalommal, ha látszólag önkéntes és szabad választáson alapul. Például a szülőhelyüket elhagyó, társadalmilag mobil személyek sokkal nehezebben élik meg az osztályváltás következményeit, mint azok, akik visszatérnek vagy maradnak azon a településen, ahonnan származnak (Nyíró–Durst 2022). Németh Krisztina (2020a, 2020b, 2022) elemzése bemutatják a társadalmi-térbeli mobilitás és immobilitás gazdag jelentésvilágát, és a tényezőknek azt a komplexitását, amely meghatározza, hogy az érintettek hogyan élik meg a helyváltoztatás és helyben maradás előnyeit és árnyoldalait. A mobil személyek tapasztalatait tehát érdemes szembeállítani a mobilitást idealizáló diskurzussal. E tekintetben a hátrányos helyzetű csoportok kikényszerített mozgásai mellett érdekes lehet az is, hogy hogyan élik meg az állandó helyváltoztatást azok, akiket a karrierjükben való előrejutás vagy egyszerűen csak előnyös társadalmi pozíciójuk vagy munkahelyük megtartása motivál a mobilitásra. E folyamatok megértését segítheti a környezetpszichológia helyidentitással, helyváltoztatással, helyvesztéssel kapcsolatos terminológiájának és eredményeinek (Düll 2009: 67–74, 2015a, 2015b) beépítése a kutatásba. A különböző társadalmi csoportok (im)mobilitási gyakorlatainak összehasonlító elemzése mindenképpen ígéretes megközelítés lehet a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezése szempontjából, amennyiben az elemzés képes kritikailag reflektálni a mobilitással kapcsolatos neoliberalis diskurzusra.

A(z) (im)mobilitási gyakorlatok elemzésébe integrálható például a bourdieu-i elmélet is, mivel e praxisok is megkülönböztető jelentésekkel bírnak. Habitusuknak megfelelően a különböző társadalmi csoportok tagjai eltérő módjait preferálhatják a mobilitásnak és az immobilitásnak. E preferenciák jelentősége az adott társadalmi tér relációin belül értelmezhető. Például bizonyos kontextusokban a privilegiált pozíciójú csoportok habitusa a közlekedés olyan költségkímélő gyakorlataiban is testet ölthet, mint a gyaloglás és a kerékpározás (Hjorthol–Bjørnskau 2005). Ezt

a megközelítést lehet alkalmazni konkrét közlekedési eszközökhöz, módokhoz kapcsolódó gyakorlatok elemzéséhez, de az olyan átfogóbb térfolyamatok megértését is segítheti, mint például a városi és vidéki tereket is érintő dzsentrifikáció (vö. Tomay 2019, Tomay–Berger 2024).

A mobilitásokra fókuszáló megközelítés segíthet a szegregáció fogalmát is kitágítani és dinamizálni, hiszen a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése nemcsak vagy nem feltétlenül a lakóhely tekintetében tapasztalható, hanem abban is, hogy mozgásaik során eltérő infrastrukturális rendszereket vesznek igénybe (Graham–Marvin 2001), tehát lehetséges az, hogy egymás földrajzi közelségében élnek, de szinte soha nem találkoznak. Ezt a megközelítést össze lehet kapcsolni a különböző társadalmi csoportok aktivitási terét vizsgáló kutatások eredményeivel (például Aksyonov 2011, Dixon et al. 2019, Schnell–Yoav 2001). A napi mozgások rétegspecifikus mintázatainak elemzése akár a városi, akár a vidéki terekben is segítheti a helyi társadalmat alakító folyamatok megértését. Váradai Monika (2020) részletesen is írt arról, hogy az új mobilitási paradigma fogalmisága hogyan alkalmazható a vidéki terekben lejátszódó folyamatok elemzésére. A fentiekben tárgyalt témák kutatásához a kérdőívvezésen és a hagyományos interjúkon kívül egyaránt jól használhatóak lehetnek a mobil etnográfia módszerei és a téridőnaplók vezetése.

A kritikai mobilitáskutatás által képviselt szemlélet rávilágít arra, hogy az olyan tevékenységek, mint az utazás, a közlekedés, a transzferpontokon való várakozás, egyáltalán nem jelentenek holtidőt, hiszen az emberek a legkülönbözőbb tevékenységeket végezhetik ezek során. Ezek olyan kontextusokat is jelentenek, amelyekben a társadalmi kapcsolatok jellegzetes formái születnek meg. Minden közlekedési módra sajátos térbeliség jellemző és a tárgyi környezet konfigurációja, a közlekedési eszközök fizikai struktúrája, a mozgás tempója, valamint az adott mobilitási formához kapcsolódó társadalmi normák és jelentések mind olyan tényezők, amelyek befolyásolják azt, hogy a mobil szubjektum milyen perspektívából észleli a tájat és más személyeket, hogyan tapasztalja meg önmagát és a környezetét, és milyen interakciókra van lehetősége másokkal. A *Mobilities* folyóiratban megjelent cikkek alapján úgy tűnik, hogy ezek a témák jelentik a *go-along* módszerek tipikus alkalmazási területeit. A magyar szakirodalomban is találunk olyan elméleti írásokat, amelyek azt elemzik, hogy hogyan tapasztalják meg mozgásaik során a városi gyalogosok és autósok a környezetüket (például Berger 2016, 2022, Berze–Düll 2022). Ezen elméleti megközelítések állításainak empirikus vizsgálatához is adekvát megoldást jelenthetnek a *go-along* módszerek. A mobil módszerekkel végzett kutatások kiegészíthetők és más perspektívából vizsgálhatják meg a magyar társadalom vagy egyes települések lakosságának közlekedési szokásait bemutató, makroadatokon alapuló elemzéseket (például Fleischer–Tir 2018, Lieszkovszky–Szabó 2009). Érdekes téma lehet még az utazások során, vagy a mobilitási csomópontokon (buszmegállóknban, vonatpályaudvarokon stb.) kibontakozó interakciók vizsgálata is, például abból a szempontból, hogy milyen társadalmi csoportokból kerülnek ki az utasok,

hogyan észlelik egymást, mennyire különülnek el, milyen mértékben és hogyan lépnek érintkezésbe egymással.

A közlekedéssel, utazással töltött idő itt vázolt megközelítése egyrészt túl lép az idő lineáris elgondolásán, amely a cselekvések egymásutániségét feltételezi (Sheller–Urry 2006), mivel rávilágít arra, hogy utazás közben számos cselekvést végezhetünk a mozgással egyidejűleg, másrészt pedig felfedi a mindennapi életnek egy olyan szegletét, amelyre a magyar szociológiai szakirodalomban eddig kevés figyelem irányult. A magyar társadalom tagjai naponta átlagosan 1 órát töltenek közlekedéssel (Fleischer–Tir 2018), tehát ez a tevékenység egy meghatározó mozzanata az életünknek, ezért érdemes részletesebben feltárni a hozzá kapcsolódó, társadalomtudományos szempontból releváns összefüggéseket. Amint láttuk, ehhez a területhez kitűnően illeszkedik az új mobilitási paradigma elemzési eszköztára.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az új mobilitási paradigma elméleti belátásai, fogalmai némi továbbgondolással számos területen beépíthetők a társadalomtudományos kutatásokba, amelyekből a fentiekben csak néhányat emeltünk ki.

Ahogy a *Mobilities* folyóirat cikkeinek elemzéséből láttuk, a mobil módszertanokat a klasszikus eljárások a kritikai mobilitáskutatás területén is háttérbe szorítják. Ennek több oka is lehet. Mivel főleg kvalitatív módszerekről van szó, a mobil módszerekkel nyert adatok nem alkalmasak az általánosításra. Ez a tény bizonyos mértékben határokat szab alkalmazásuknak, azonban azt nem indokolja, hogy miért alkalmazzák a kritikai mobilitáskutatás területén is gyakrabban a klasszikus interjút. Ennek egyrészt oka lehet az, hogy a mobil eljárások általában több anyagi erőforrást igényelnek. Másrészt meghatározó lehet az is, hogy tematikai szempontból nagyon behatárolt az a terület, ahol a mobil módszerek használatával releváns információkhoz juthat a kutató. Mindemellett azonosíthatunk néhány olyan kutatási kérdést, területet, ahol érdemes a mobil módszertanokat alkalmazni, mivel az általuk nyert adatok bizonyos jelenségeket új oldalról világíthatnak meg.

Összefoglalás

A fentiekben áttekintettük az új mobilitási paradigma programját, amelynek keretében az irányzat képviselői különböző elméleti és módszertani megközelítéseket kínálnak a késő modernitást jellemző társadalmi jelenségek tanulmányozására. Amint láttuk, Urry és a mobilitási fordulathoz kapcsolódó más szerzők abból indulnak ki, hogy a szociológia hagyományos kutatási egységét jelentő társadalmak megszűnőben vannak, mivel a társadalom már nem területi alapon, hanem mozgások által szerveződik. A társadalmi szférát már nem csak a fizikai közelségen alapuló kapcsolatok, a lokalitás bázisán létrejövő közösségek alkotják, mivel napjainkban a világ legtávolabbi pontjai közötti kapcsolatok is megsokszorozódnak, és az interakciók új formái válnak lehetővé. Az új mobilitási paradigma képviselői a társadalmi

gyakorlatokat és intézményeket a globális áramlások és kapcsolódások révén létrejövő együttállások következményeiként értelmezik, tehát ebben az értelemben állítják, hogy a késő modernitásban a társadalom mozgások révén épül fel. Ez indokolja azt, hogy a társadalomtudományos kutatás fókuszába a mobilitásokat kívánják állítani. A fokozódó mobilitás mellett a koncentráció folyamatait is megfigyelik, amelyek bizonyos immobil infrastruktúrák formájában materializálódnak. A mozgások különböző fizikai, virtuális és imaginárius formái mellett az e mozgásokat konfiguráló immobil rendszerek és materiális képződmények is részei a hálózatoknak. A mobilitás e komplex rendszereibe való bekapcsolódáshoz szükséges eszközökkel és erőforrásokkal nem azonos mértékben rendelkeznek a társadalom tagjai, tehát ezáltal az egyenlőtlenségek új dimenziója teremődik meg, amelynek elemzésére a mobilitási fordulat irodalma több különböző kiindulópontot is felvet.

Az új mobilitási paradigma programja kétségtől olyan megközelítéseket kínál, amelyek elméleti és módszertani szempontból is bővíthetik a szociológia eszköztárát. Ugyanakkor a mobilitási fordulat képviselői adósak maradnak a mobilitás 21. századi fogalmának dekonstrukciójával, amiből az is következik, hogy nem pozicionálják saját állításait a szabad mozgást normalizáló hatalmi diskurzushoz képest. A mobilitás-immobilitás dichotómia sok esetben hozzájárulhat a társadalmi világ komplexebb értelmezéséhez, ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az inkább más minőségekkel leírható jelenségek körét. Emellett a fogalom pár redukcionista alkalmazása esetén fennáll a veszély, hogy a tudomány által használt analitikus kategóriák hozzájárulnak a hatalmi viszonyok diszkurzív újratermeléséhez.

Amint láttuk, az új mobilitási paradigma által kínált értelmezési keret lehetővé teszi a társadalomelmélet olyan klasszikus ellentéteinek áthidalását, mint szubjektivizmus és objektivizmus, cselekvés és struktúra, mikro és makro szembeállítása, mivel ezen ellentétpárokat a kapcsolódások fogalmával oldja fel. Amellett azonban, hogy a megközelítés újszerűsége is vitatható, úgy tűnik, elméleti ellentmondásoktól és feszültségektől sem mentes.

A *Mobilities* folyóiratban 2006–2023 között megjelent tanulmányok áttekintése alapján arra következtethetünk, hogy a John Urry által felvázolt elméleti keret nem tekinthető egységesen elfogadottnak a kritikai mobilitáskutatás területén sem. Egyes tanulmányok sikerrel alkalmazzák a mobil módszertant, de a folyóirat szerzőinek körében is lényegesen népszerűbbek a klasszikus módszertani eljárások.

A fentiekben leírtakat figyelembe véve az új mobilitási paradigma nem kínál átfogó kritikai megközelítést, és kimutathatók bizonyos hiányosságai. Ugyanakkor a 21. századi szociológia számára megkerülhetetlen kérdéseket és lehetőségeket vet fel. A mobilitási fordulat rendkívül gazdag irodalma a legkülönbözőbb társadalmi jelenségek tanulmányozásához nyújt új szempontokat. A számos szellemi forrásból merítő, több különböző megközelítést eredeti módon ötvöző elméleti szintézis hiányosságai sokkal inkább továbbgondolásra, mint a program elvetésére ösztönöznek.

Irodalom

- Aksyonov, K. E. (2011): Social segregation of personal activity spaces in a posttransformation metropolis (case study of St. Petersburg). *Regional Research of Russia*, (1), 52–61. <https://doi.org/10.1134/S2079970511010023>
- Allen-Robertson, J. – Beer, D. (2010): Mobile Ideas: Tracking a Concept through Time and Space. *Mobilities*, 5(4): 529–545. <https://doi.org/110.1080/17450101.2010.510336>
- Amin, A. (2004): Regions Unbound: Towards a New Politics of Place. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 86(1): 33–44. <https://doi.org/10.1111/j.0435-3684.2004.00152.x>
- Amin, S. (1974 [1971]): *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*. New York – London: Monthly Review Press.
- Appadurai, A. (1991): Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology. In Fox, R. (szerk.): *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, N. M.: School of American Research, 48–65.
- Appadurai, A. (2008 [1990]): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. Budapest: L' Harmattan, 238–261.
- Ashmore, P. (2013): Slowing Down Mobilities: Passengering on an Inter-war Ocean Liner. *Mobilities*, 8(4): 595–611. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.769721>
- Barrère, A. – Martucelli, D. (2008 [2005]): A modernitás és a mobilitás elképzelései. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. Budapest: L' Harmattan, 215–237.
- Bauman, Z. (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Bærenholdt, J. O. (2013): Governmobility: The Powers of Mobility. *Mobilities*, 8(1): 20–34. <https://doi.org/10.1080/17450101.2012.747754>
- Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S. (1994): *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity.
- Berger, V. (2012a): A térképek rejtett tere, *BUKSZ*, 24(1), 30–36.
- Berger, V. (2012b): Térteremtő szavak. Gondolatok Ricardo Padrón *The Spacious Word* című művéről. *Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle*, 5(1): 19–28. <https://doi.org/10.15170/AS.2012.5.1.2>
- Berger, V. (2016): Séta a városban, GPS-navigáció és a terek konstitúciója: A mindennapi térkezelés De Certeau-i értelmezése ellen. In Bódi, J. – Maksa, Gy. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Újratöltve. Médiakutatás és mindennapi élet*. Budapest–Pécs: Gondolat – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 108–136.
- Berger, V. (2018): *Térré szőtt társadalmiság*. Budapest: L'Harmattan.
- Berger, V. (2022): A GPS-es navigáció vegyes terei. *Tér és Társadalom*, 36(2): 3–25. <https://doi.org/10.17649/TET.36.2.3420>

- Berki, M. (2017): A földrajzi lépték változó értelmezése és a cselekvőhálózat-elmélet. *Földrajzi Közlemények*, 141 (3): 203–215.
- Berze, I. Zs. – Dúll, A. (2022): Gyalogolhatóság és gyaloglási viselkedés ember–környezet tranzakciótudományi megközelítésben. *Tér és Társadalom*, 36(4): 52–85. <https://doi.org/10.17649/TET.36.4.3438>
- Bissel, D. – Fuller, G. (2009): The Revenge of the Still. *M/C Journal*, 12(1). <https://doi.org/10.5204/mcj.136>
- Bissel, D. – Fuller, G. (szerk.) (2011): *Stillness in a Mobile World*. London – New York: Routledge.
- Bogard, W. (2009): Review of Urry's Mobilities. *Surveillance & Society*, 6(2): 188–189. <https://doi.org/10.24908/ss.v6i2.3262>
- Boltanski, L. – Chiapello, E. (2005 [1999]): *The New Spirit of Capitalism*. New York – London: Verso.
- Brenner, N. (1998): Between Fixity and Motion: Accumulation, Territorial Organization and the Historical Geography of Spatial Scales. *Environment and Planning D: Society and Space*, 16(4): 459–481. <https://doi.org/10.1068/d160459>
- Brenner, N. (2004): *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. New York: Oxford University Press.
- Butcher, M. (2011): Cultures of Commuting: The Mobile Negotiation of Space and Subjectivity on Delhi's Metro. *Mobilities*, 6(2): 237–254. <https://doi.org/10.1080/17450101.2011.552902>
- Büscher, M. – Urry, J. (2009): Mobile Methods and the Empirical. *European Journal of Social Theory*, 12(1): 99–16. <https://doi.org/10.1177/1368431008099642>
- Castel, R. (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest: Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó.
- Castells, M. (2005 [1996]): A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora. *Gazdaság, társadalom és kultúra*, I. kötet. Budapest: Gondolat.
- Cook, M – Edensor, T. (2017): Cycling through Dark Space: Apprehending Landscape Otherwise. *Mobilities*, 12(1):1–19. <https://doi.org/10.1080/17450101.2014.956417>
- Cresswell, T. (2006): *On the Move. Mobility in the Western World*. New York: Routledge.
- Cresswell, T. (2008): Understanding mobility holistically: the case of Hurricane Katrina. In Bergmann, S. – Sager, T. (szerk.): *The ethics of mobilities: Rethinking place, exclusion, freedom and environment*. London: Routledge.
- Cresswell, T. (2010): Towards a politics of mobility. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(1):17–31. <https://doi.org/10.1068/d11407>
- Cresswell, T. (2011): Mobilities I: Catching up. *Progress in Human Geography*, 35(4): 550–558. <https://doi.org/10.1177/0309132510383348>
- Cullen, B. (2020): Constellations of weathering: following the meteorological mobilities of Bangla bricks. *Mobilities*, 15(6): 862–879. <https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1759929>

- Csizmadia, Z. – Rechnitzer, J. (szerk.) (2021): *Az önvezető járművek világa. Társadalmi hatások és kihívások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- D'Andrea, A. – Ciolfi, L. – Gray, B. (2011): Methodological Challenges and Innovations in Mobilities Research. *Mobilities*, 6(2): 149-160.
- Dixon, J. – Tredoux, C. – Davies, G. – Huck, J. – Hocking, B. – Sturgeon, B. – Whyatt, D. – Jarman, N. – Bryan, D. (2019): Parallel lives: Intergroup contact, threat and the segregation of everyday activity spaces. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(3): 457–480. <https://doi.org/10.1037/pspi0000191>
- Dúll, A. (2009): *Helyek, tárgyak, viselkedés. Környezetpszichológiai tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll, A. (2015a): Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In Keszei, A. (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 19–33.
- Dúll, A. (2015b): Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérvényesítés, helykötődés és helyidentitás. In Bodor, P. (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest: L'Harmattan, 77–99.
- Easthope, H. (2009): Fixed Identities in a Mobile World? The Relationship Between Mobility, Place, and Identity. *Identities*, 16(1), 61–82. <https://doi.org/10.1080/10702890802605810>
- Elliott, A. – Urry, J. (2010): *Mobile Lives*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203887042>
- Faist, T. (2013): The mobility turn: a new paradigm for the social sciences? *Ethnic and Racial Studies*, 36(11): 1637–1646. <https://doi.org/10.1080/01419870.2013.812229>
- Favell, A. (2001): Migration, mobility and globaloney: metaphors and rhetoric in the sociology of globalization. *Global Networks* 1(4): 389–398. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00022>
- Ferentzy, A. (2009): Book review: Mobilities, *Canadian Journal of Sociology*, 34(1): 188–190. <https://doi.org/10.29173/cjs5119>
- Flamm, M. – Kaufmann, V. (2006): Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study. *Mobilities*, 1(2): 167–189. <https://doi.org/10.1080/17450100600726563>
- Fleischer, T. – Tir, M. (2018): Hazai közlekedési időmérleg elemzés. *Közlekedéstudományi Szemle*, 68(2): 7–22. <https://doi.org/10.24228/KTSZ.2018.2.1>
- Foucault, M. (1990 [1975]): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Foucault, M. (1999 [1976]): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.
- Foucault, M. (2007 [1978]): *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78*. London: Palgrave Macmillan.

- Franquesa, J. (2011): "We've Lost Our Bearings": Place, Tourism, and the Limits of the "Mobility Turn". *Antipode*, 43(4): 1012–1033.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00789.x>
- Frello, B. (2008): Towards a Discursive Analytics of Movement: On the Making and Unmaking of Movement as an Object of Knowledge. *Mobilities*, 3(1): 25–50.
<https://doi.org/10.1080/17450100701797299>
- Giubilaro, C. (2021): Chi ha bisogno della mobilità? Per una critica situata del new mobilities paradigm. In Dini, F. – Martellozzo, F. – Randelli, F. – Romei, P. (szerk.): *Memorie Geografiche*. Firenze: Società di Studi Geografici, 473–479.
- Graham, S. – Marvin, S. (2001): *Splintering Urbanism. Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*. London – New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203452202>
- Gyáni, G. (1999): Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, 41(1–2): 57–84.
- Han, B. (2020 [2014]): *Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Budapest: Typotex.
- Hannam, K. – Sheller, M. – Urry, J. (2006): Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings. *Mobilities*, 1 (1):1–22. <https://doi.org/10.1080/17450100500489189>
- Hannerz, U. (1996): *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London – New York: Routledge.
- Harvey, D. (1975): The Geography of Capitalist Accumulation: The reconstruction of the Marxian theory. *Antipode*, 7(2): 9–21.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1975.tb00616.x>
- Harvey, D. (2001): Globalization and the "Spatial Fix". *Geografische Revue*, 2(3): 23–31.
- Harvey, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199283262.003.0010>
- Harvey, D. (2013 [1990]): Rugalmas felhalmozás az urbanizáción keresztül. Megjegyzések az amerikai városok „posztmodernizmusáról”. In Jelinek, Cs. – Bodnár, J. – Czirfusz, M. – Gyimesi, Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. Budapest: L'Harmattan, 115–141.
- Hjorthol, R. – Bjørnskau, T. (2005): Gentrification in Norway: Capital, Culture or Convenience? *European Urban and Regional Studies*, 12(4): 353–371. <https://doi.org/10.1177/0969776405058953>
- Hocking, B. T. – Sturgeon, B. – Whyatt, D. – Davies, G. – Huck, J. – Dixon, J. – Jarman, N. – Bryan, D. (2018): Negotiating the ground: 'mobilizing' a divided field site in the 'post-conflict' city. *Mobilities*, 13(6): 876–893.
<https://doi.org/10.1080/17450101.2018.1504664>
- Jakab, D. B. (2009): Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala. *Replika*, (66), 163–176.

- Jensen, O. B. – Sheller, M. – Wind, S. (2015): Together and Apart: Affective Ambiences and Negotiation in Families' Everyday Life and Mobility. *Mobilities*, 10(3): 363–382. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.868158>
- Kaufmann, V. – Bergman, M. M. – Joye, D. (2004): Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4): 745–756. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2004.00549.x>
- Kuhn, T. S. (1984 [1962]): A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest: Gondolat.
- Larsen, J. – Urry, J. – Axhausen, K. (2006): *Mobilities, Networks, Geographies*. Aldershot: Ashgate.
- Latour, B. (1999 [1991]): *Sohasem voltunk modernek*. Budapest: Osiris.
- Law, J. – Urry, J. (2004): Enacting the Social. *Economy and Society*, 33(3): 390–410. <https://doi.org/10.1080/0308514042000225716>
- Lieszkovszky, J. P. – Szabó, Sz. (2009): A Krasznokvajdai mikrotérség lakosságának közlekedési szokásai. *Tér és Társadalom*, 23(4): 117–135. <https://doi.org/10.17649/TET.23.4.1279>
- Massey, D. (1991): A global sense of place. *Marxism Today*, (38): 24–29.
- McMorran, C. (2015): Mobilities Amid the Production of Fixities: Labor in a Japanese Inn. *Mobilities*, 10(1): 83–99. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.825439>
- Meijering, L. – Osborne, T. – van Doorne, M. – Weitkamp, G. (2023): Seasonal differences in mobility and activity space in later life: a case study of older adults in the Northern Netherlands. *Mobilities*. <https://doi.org/10.1080/17450101.2023.2289453>
- Merriman, P. (2014): Rethinking Mobile Methods. *Mobilities*, 9(2): 167–187. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.784540>
- Németh, K. (2020a): „Cseberből vederbe” – Lakásmobilitás-mintázatok egy marginalizált térben. *Tér és Társadalom*, 34(3): 90–113. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3279>
- Németh, K. (2020b): Marginalizált térből átmeneti térbe. Egy térbeli-társadalmi mobilitási pálya megélt jelentései. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 50–71. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.3>
- Németh, K. (2022): Az önkizsákmányolás fénytörései: A kertészet és a térbeli, társadalmi mobilitás összefüggései egy tanyán élő nő történetében. *socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, 12(2):1–23. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.1>
- Niedermüller, P. (2006): A lokalitás metamorfózisai. *Replika*, (56–57): 33–44.
- Nyíró, Zs. – Durst, J. (2022): Rasszizálás mindenekfelett. Az oktatási mobilitás hatása a habitusra. In Durst, J. – Nyíró, Zs. – Bereményi, Á. (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Randell, R. (2020): No paradigm to mobilize: the new mobilities paradigm is not a paradigm. *Applied Mobilities*, 5(2): 206–223. <https://doi.org/10.1080/23800127.2018.1493063>

- Richardson, T. – Jensen, O. B. (2000): Discourses of mobility and polycentric development: a contested view of European spatial planning. *European Planning Studies*, 8(4): 503–520. <https://doi.org/10.1080/713666421>
- Sassen, S. (2003): Globalization or Denationalization? *Review of International Political Economy*, 10(1): 1–22. <https://doi.org/10.1080/0969229032000048853>
- Schnell, I. – Yoav, B. (2001): The Sociospatial Isolation of Agents in Everyday Life Spaces as an Aspect of Segregation. *Annals of the Association of American Geographers*, 91(4): 622–636. <https://doi.org/10.1111/0004-5608.00262>
- Scott, J. C. (1998): *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven – London: Yale University Press.
- Sheller, M. – Urry, J. (2000): The City and the Car. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(4): 737–757. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00276>
- Sheller, M. – Urry, J. (2006): The New Mobilities Paradigm. *Environmental and Planning A*, 38(2): 207–226. <https://doi.org/10.1068/a37268>
- Sheller, M. – Urry, J. (2016): Mobilizing the New Mobilities Paradigm. *Applied Mobilities*, 1 (1):10–25. <https://doi.org/10.1080/23800127.2016.1151216>
- Sheller, M. (2018): *Mobility Justice: The politics of movement in an age of extremes*. London – New York: Verso.
- Soja, E. W. (1996): *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford: Blackwell.
- Spinney, J. (2006): A Place of Sense: A Kinaesthetic Ethnography of Cyclists on Mont Ventoux. *Environment and Planning D Society and Space*. 24(5): 709–732. <https://doi.org/10.1068/d66j>
- Tomay, K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra) termelődésének terei: A városi és vidéki dzsentrifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika* (111): 43–62. <https://doi.org/10.32564/111.4>
- Tomay, K. – Berger, V. (2024): Inclusion or Exclusion? The Spatial Habitus of Rural Gentrifiers. *Social Inclusion*. (12): 1–17. <https://doi.org/10.17645/si.7787>
- Tóth, P. (2019): Az autózás mint társadalmi-technikai rendszer. *Tér–Gazdaság–Ember*, 6(1): 33–59.
- Urry, J. (2000a): Mobile Sociology. *The British Journal of Sociology*, 51(1): 185–203. <https://doi.org/10.1080/000713100358499>
- Urry, J. (2000b): *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Urry, J. (2003): *Global Complexity*. Cambridge: Polity.
- Urry, J. (2004): The “System” of Automobility. *Theory, Culture & Society*, 21 (4–5): 25–39. <https://doi.org/10.1177/0263276404046059>
- Urry, J. (2007): *Mobilities*. Cambridge, Polity.
- Urry, J (2008): Moving on the Mobility Turn. In Canzler, W. – Kaufmann V. – Kesselring, S. (szerk.): *Tracing Mobilities. Towards a Cosmopolitan Perspective*. Aldershot: Ashgate.

- Vannini, P. (2011): Mind the Gap: The Tempo Rubato of Dwelling in Lineups. *Mobilities*, 6(2): 273–299. <https://doi.org/10.1080/17450101.2011.552904>
- Váradi, M. M. (2020): Az (im)mobilitás dinamikái vidéki terekben – szakirodalmi kitekintés, empirikus kiegészítésekkel. *Tér és Társadalom*, 34(3): 114–141. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3285>
- Wallerstein, I. (1983 [1974]): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása: A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest: Gondolat.
- Wallerstein, I. (2010 [2004]): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány.

Függelék

1. táblázat: A *Mobilities* folyóiratban megjelent tanulmányok által vizsgált mobilitási formák

Mobilitási forma	N
migráció, menedékkérők, országhatárok	161
turizmus, nyaralás, utazás	76
autózás, automobilitás	47
kerékpár	37
életkori és foglalkozási csoportok mobilitása	33
kommunikáció, mobil eszközök, digitális technológia	29
gyaloglás, futás	27
tömegközlekedés, busz, metró	20
kisebbségi csoportok (etnikai, vallási, szexuális kisebbségek, öslakosok) mobilitása	20
repülés	19
vasút	17
hajózás, komp	14
virtuális mobilitás	13
fogyatékkal élők mobilitása	12

Forrás: *Mobilities*, saját adatgyűjtés és szerkesztés

2. táblázat: A *Mobilities*-tanulmányokban tárgyalt további témák

Társadalomtudományos téma	N
társadalmi egyenlőtlenségek, kirekesztés	21
gender	21
Covid19, pandémia	19
szexualitás, szerelem, intimitás, érzelmek	19
klímaváltozás, antropocén	18
természeti katasztrófák, kockázatok	15
biztonság	15

Forrás: *Mobilities*, saját adatgyűjtés és szerkesztés

3. táblázat: A Mobilitiesban megjelent tanulmányokban alkalmazott módszertan

Alkalmazott módszertan	N
klasszikus interjú	289
rész vevő megfigyelés, megfigyelés, etnográfiai terepmunka	127
mobil módszertan	66
kérdőív	48
tartalomelemzés, dokumentumelemzés, korpuszelemzés	37
fókuszcsoport	17
diskurzuselemzés, szemiotikai elemzés	13
meglévő adatbázisok alapján végzett kvantitatív adatelemzés	7

Forrás: Mobilities, saját adatgyűjtés és szerkesztés

4. táblázat: A Mobilitiesban megjelent tanulmányokban alkalmazott elméleti keret

Elméleti keret	N
új mobilitási paradigma	147
assemblage-elmélet, cselekvőhálózat-elmélet	38
Foucault	33
migrációs elméletek, diaszpóraelméletek	24
társadalmigyakorlat-elméletek (social practice theory)	16
Lefebvre	16
Bourdieu	13
genderelmélet, queerelmélet	12
Goffman	11

Forrás: Mobilities, saját adatgyűjtés és szerkesztés